Tidsskrift for levekår og livsstil

samfunnsspeilet

Statistisk sentralbyrå · Statistics Norway

Norske verdier
og jakten på det gode liv

Er vi blitt lykkeligere?
Er familien død?
Bryr vi oss om fellesskapsverdiene?
Liker vi å ha det travelt, egentlig?

Friluftsliv
Miljøbekymringer
Det gode liv
Abort og dødshjelp
Samboere
Sosiale indikatorer 1999

4/1999

Iulie Aslaksen, Erik Fjærli,
Jon Epland, Elsa Kirkpatrick (red.)

Inntekt, skatt og overføringer 1999

Inntekt, skatt og overføringer 1999 formidler statistikk og forskningsresultater om inntektsutvikling, inntektsoverføringer og skattenivå. Inntekts- og skattestatistikken er bearbeidet og presentert i en form som søker å lette bruk og forståelse av det statistiske materialet. Videre presenteres forskningsresultater om en rekke aktuelle spørsmål, som i årets utgave omfatter kronisk fattigdom, inntektsfordeling i landbruket, minstepensjon og uregistrerte formuesinntekter.

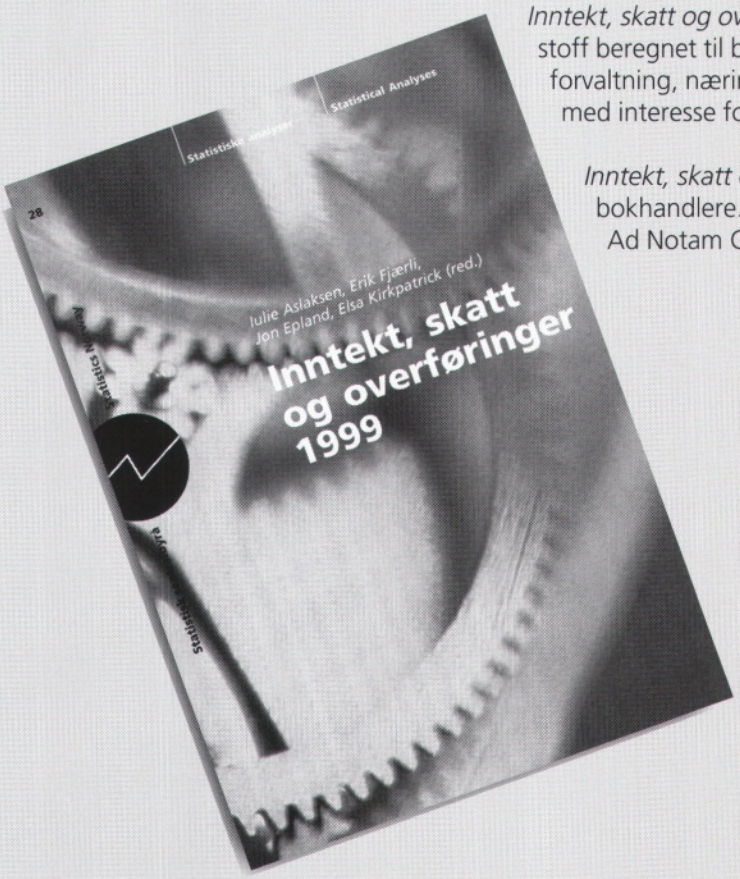

Inntekt, skatt og overføringer 1999 gir nøkkeltall og bakgrunnsstoff beregnet til bruk i undervisning, forskning, offentlig forvaltning, næringsliv, organisasjoner og media, og for alle med interesse for inntekts- og skattespørsmål.

Inntekt, skatt og overføringer 1999 er til salgs hos alle bokhandlere. Den er utgitt i kommisjon hos forlaget Ad Notam Gyldendal. Boka kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN: 82-537-4593-1
ISSN: 0804-3221
Pris: kr 170,- inkl. mva.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Innhold

Verdier, statistikk og det gode liv **2**

Fellesskapsverdiene står sterkere enn antatt **5**
Willy Martinussen

Det gode liv: Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre? **12**
Anders Barstad

Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? **19**
Ottar Hellevik

Familiemønstre på slutten av et århundre Kontinuitet og endring **28**
Turid Noack

Tuppen har gifte foreldrar, Lillemor sambuande **36**
Ingvild Hauge

Tidsbruk, tidspress og tidsprioriteringer: Hvor travelt har vi det egentlig? **41**
Ragni Hege Kitterød

Vi bekymrer oss mindre for miljøet **53**
Ottar Hellevik og Henning Høie

Holdninger til abort og dødshjelp: Fra dødssynder til akseptert moral **62**
Torben Hviid Nielsen

Friluftsaktiviteter: Ut på tur... **69**
Odd Frank Vaage

Sosiale indikatorer 1980-1999: Det var det året det snudde så brått **75**

Samfunnsspeilet
Nr. 4/1999 - 13. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen *(dae@ssb.no)* (red.), Anders Barstad (aba@ssb.no) (red.), Svein Blom, Mads Ivar Kirkeberg, Erik Nymoen, Berit Otnes, Agnes Aall Ritland, Harald Tønseth.
Redigering: Kirsten Aanerud, Liv Hansen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg, Audhild Iren Øverby.
Design: Enzo Finger.
Design/Omslag: Siri Elisabet Boquist.
Trykk: Grønlands Grafiske. **Priser:** Pr. år kr 280,- (institusjoner), kr 190,- (private). Enkeltnr. kr 50,-.
Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres elektronisk på Internett.
Web adresse: http://www.ssb.no
ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4722-5.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslags-/illustrasjonsfoto: Alle bildene er lånt hos Norsk Filminstitutt.

Verdier, statistikk og det gode liv

En vanlig definisjon av verdier er "forestillinger om det ønskverdige". Verdidebatten i samfunnet er på den ene siden en debatt om hva som bør være de ønskverdige målene for samfunnsutviklingen, og på den andre siden en debatt om samfunnet virkelig beveger seg i retning av disse målene. På den ene siden står ulike verdioppfatninger, på den andre realiseringen av oppfatningene. Hvilken plass har så statistikk og forskning i en slik debatt?

For det første er statistikk og forskning et redskap til å kartlegge befolkningens verdioppfatninger. Hvilke forestillinger har befolkningen om det gode liv og det gode samfunn, og hvordan varierer disse mellom ulike befolkningsgrupper?

For det andre er statistikk og forskning viktig for å kunne vurdere verdienes realisering. Dette kommer blant annet til uttrykk i den nylig framlagte "utjamningsmeldinga" (St.meld. nr. 50, 1998-99). Ifølge meldingen er de grunnleggende målene for samfunnsutviklingen "tryggleik for alle", "likeverdige levekår" og "rettferdig fordeling". De menneskelige behovene skal stå i sentrum for samfunnsbyggingen. Tall som presenteres i meldingen, i mange tilfeller hentet fra analyser utført i Statistisk sentralbyrå, viser at utviklingen på noen områder ikke er i tråd med ønsket om trygghet og likeverdige levekår. Ett av tegnene på dette er de økte inntektsforskjellene (se også artikkelen om sosiale indikatorer i dette nummeret).

I tillegg til verdioppfatning og verdirealisering, er det viktig å kartlegge sider ved befolkningens virkelighetsoppfatning. Første skritt på vei mot løsningen av et samfunnsproblem er at en faktisk oppfatter det som et problem. Statistiske data har ofte spilt en viktig rolle som middel til å identifisere samfunnsproblemer. I andre sammenhenger kan en fiktiv eller unyansert problemforståelse virke mot sin hensikt og i verste fall bli en "selvoppfyllende profeti". For eksempel kan en tenke seg at overdrevne forestillinger om at familien er i krise og at "alle" skiller seg, påvirker ens egen familieatferd i negativ retning. Det er viktig å presentere nyanserte tolkninger av familiestatistikken (se spesielt Noacks artikkel i dette nummeret).

Verdilandskapet

Den konkrete foranledningen for artiklene i dette nummeret av Samfunnsspeilet er et prosjekt i Statistisk sentralbyrå som foreløpig er kalt "det norske verdilandskapet". Prosjektet har mottatt støtte fra Verdikommisjonen. Hensikten er å gi et bedre og mer samlet statistisk grunnlag for å vurdere retningen på samfunnsutviklingen. Prosjektet ønsker å bidra til innsikt i spenningsforholdet mellom verdioppfatning, virkelighetsoppfatning og verdirealisering, slik Barstad beskriver det i notatet "På vei mot det gode samfunn?" (Notater 99/23, Statistisk sentralbyrå).

I forlengelsen av prosjektet foreligger det planer om et nærmere samarbeid med forskere tilknyttet MMI 4 FAKTA. Mens Statistisk sentralbyrås styrke åpenbart ligger i beskrivelsen av den faktiske verdirealiseringen (jf. eksemplet ovenfor fra utjamningsmeldingen), gir MMI 4 FAKTA gjennom prosjektet Norsk Monitor en omfattende, årlig kartlegging av befolkningens verdioppfatninger (se Helleviks artikkel i dette nummeret).

Men hvilke verdioppfatninger skal en ta utgangspunkt i? Som samfunnsdebatten viser med all ønskelig tydelighet, er det langt fra full enighet om hva det gode liv og det

gode samfunn består i. Noen grunnleggende verdier, som forestillingen om alle menneskers likeverd, kan være vanskelig å begrunne og er nærmest det noen kaller en "etisk intuisjon". Skal sosialstatistikken fylle sin demokratiske (og kritiske) funksjon, bør en også ta utgangspunkt i offisielle målsettinger og utbredte verdioppfatninger i den offentlige samtalen og blant folk flest. Er det samsvar mellom idealer og realiteter?

Fellesskapet

Flere av artiklene i dette nummeret belyser Verdikommisjonens bekymringer og verdier, slik de kommer til uttrykk i mandatet. Her heter det at "Hovedmålet med Verdikommisjonen er å bidra til en bred verdimessig og samfunnsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet". Willy Martinussen tar nettopp for seg fellesskapsverdiene i befolkningen, og gir et mer nyansert og positivt bilde av det sosiale fellesskapet og fellesskapsverdiene enn det en ofte får inntrykk av. Martinussen viser imidlertid også hvordan verdioppfatningene varierer mellom ulike befolkningsgrupper, blant annet ser det ut til at ungdom er noe mer innstilt på å omgå lover og regler enn de som er eldre. Fellesskapsverdiene står litt sterkere blant kvinner enn blant menn, og i motsetning til blant kvinner øker menns innsats- og ulikhetsinnstilling med økende utdanningsnivå.

Familien

Familien er på mange måter samfunnets viktigste form for fellesskap, og flere har vært bekymret for familiens oppløsning og evne til å gi barn en trygg oppvekst. To artikler ser på forskjellige sider ved familieutviklingen (Turid Noack og Ingvild Hauge). Forestillinger om at familien er "i krise" får begrenset støtte. Familieformene er blitt mer mangfoldige, men familien står fremdeles sterkt, de aller fleste velger å få barn og flertallet gifter seg før eller siden; de fleste barn bor sammen med begge foreldrene. Samtidig er det trekk ved familieutviklingen som virker bekymringsfulle, kanskje spesielt at stadig flere barn (på tross av lavere skilsmissetall) opplever samlivsbrudd mellom foreldrene.

Det gode liv

Mange anser at større livskvalitet må være det sentrale målet for samfunnsutviklingen. I den kongelige resolusjonen hvor Verdikommisjonen ble oppnevnt, heter det at "verdier er de livskvaliteter som de moralske leveregler og juridiske lover skal hjelpe oss til å oppnå og ta vare på". Men hva er livskvalitet, hva innebærer det å ha et godt liv? Anders Barstad refererer fra en ny undersøkelse hva befolkningen selv mener at de trenger for å kunne få et bedre liv. Mer fritid, bedre økonomi og bedre helse er de vanligste svarene.

Hege Kitterød ser nærmere på tiden som velferdsproblem. Hun viser at betydelige andeler av befolkningen opplever tidspress og har vansker med å få tiden til å strekke til. Samtidig viser hun at fritiden snarere har økt enn minsket, og at tidsproblemene kan tolkes på flere måter. Mange ønsker tilsynelatende "å arbeide mindre, leve mer", men på tross av at forholdene ligger til rette for det, ser det ut til å være få som gjør aktive forsøk på å realisere slike ønsker. Odd Vaage tar for seg noen sider ved det mange ønsker å oppleve mer av: Friluftsliv og naturopplevelser.

Materialisme og lykke

Livskvalitet eller velferd kan måles på flere måter, blant annet gjennom spørsmål om subjektiv tilfredshet eller lykke. Ottar Hellevik viser at det ikke er blitt færre ulykkelige i Norge de siste 12 årene, på tross av større velstand, og drøfter mulige årsaker til dette. En kanskje lett provoserende konklusjon er at den økende materialismen og vektleggingen av materielle goder sannsynligvis har bidratt til at lykkenivået ikke har økt. Materialistisk innstilte mennesker er noe mindre lykkelige enn dem som er opptatt av "indre verdier". Hellevik viser også at helse og familiesituasjon betyr mye for opplevelsen av lykke.

Naturopplevelser er en del av det gode liv, samtidig som blant annet hensynet til ufødte generasjoner tilsier at naturen må vernes. Henning Høie og Ottar Hellevik ser på det kompliserte forholdet mellom den faktiske miljøutviklingen på den ene siden og miljøholdningene på den andre, blant annet hvor bekymret man er for miljøet. Folk flest er mindre bekymret for miljøtilstanden enn tidligere, og det har vært en tilsvarende nedgang i engasjementet for et bedre miljø. Til en viss grad er dette i samsvar med den faktiske miljøutviklingen, siden framfor alt en del lokale miljøproblemer er blitt bedre (for eksempel sur nedbør og bileksos). På den andre siden er det mindre samsvar mellom lavere bekymring og de fortsatte tegnene til økende drivhuseffekt og andre tegn på globale miljøproblemer. Det ser ikke ut til at lavere bekymring har ført til at befolkningen er blitt mindre miljøbevisste i praktisk handling, men enkelte miljøvennlige handlinger har blitt mindre vanlige. Mindre bekymring for miljøtilstanden kan også ha bidratt til mindre støtte for

upopulære miljøtiltak som å øke energiprisene.

Torben Hviid Nielsen tar for seg holdningene til to handlinger som tidligere ble kraftig fordømt på moralsk grunnlag, nemlig dødshjelp og abort, og viser hvordan holdningene til disse "dødssyndene" har endret seg dramatisk siden 1970-tallet. Han drøfter hvordan disse holdningsendringene kan forstås. Samtidig viser han at holdningene til bruken av abort ble svakt mer restriktive på 1990-tallet. Dette er for øvrig også i samsvar med nedgangen i aborttallene i det samme tidsrommet.

Sosiale indikatorer

Utviklingen i aborttallene er en av ca. 40 sosiale indikatorer som presenteres i nummerets siste artikkel. Hensikten er her å gi et konsentrert inntrykk av 1980- og 1990-tallets velferdsutvikling, av utviklingen i helsetilstand, boligstandard, utsatthet for vold og andre forhold av betydning for et godt liv. På mange måter gir utviklingen de siste 5-10 årene grunn til optimisme. De fleste vil være enig i at det er grunn til å glede seg over utviklingstrekk som lavere arbeidsledighet, lavere spedbarnsdødelighet, færre selvmord, aborter og drap eller drapsforsøk. På den andre siden er det også utviklingstrekk som kan gi grunn til bekymring, avhengig av hvilke verdier en legger til grunn. Inntekts- og spesielt formuesulikhetene er økende, noe som er en utfordring for alle dem som mener at det gode samfunn er et samfunn med stor grad av økonomisk likhet. I forhold til helsetilstanden representerer den økende andelen røykere blant ungdom en risikofaktor, det samme kan sies om det stigende alkoholkonsumet. I de siste årene har det igjen vært en økning av tallet på uførepensjonerte, spesielt blant kvinner. Mer enn en av ti kvinner i yrkesaktiv alder er nå uførepensjonert.

I hvilken grad en skal oppfatte dette som en bekymringsfull utvikling avhenger av de antatte årsakene. Tempoet i arbeidslivet ser ut til å ha økt på 1990-tallet, kanskje har dette bidratt til en utstøting av dem som ikke mestrer kravene. En annen forklaring er at det igjen kan ha blitt lettere å få innvilget en søknad om uføretrygd. De sosiale indikatorene gir ikke svaret på slike spørsmål, deres rolle er heller å "sette problemer under debatt".

Johan-Kristian Tønder
(ansv. red.)

Anders Barstad
(red.)

Dag Ellingsen
(red.)

Fellesskapsverdiene står sterkere enn antatt

Willy Martinussen

Oppslutningen om de nære fellesskapene synes fortsatt høy i den norske befolkningen, og omsorgen for andre kommer til uttrykk i daglig praksis. Fellesskapsorienteringen henger i en viss grad sammen med den enkeltes sosiale integrering. Fellesskapsverdier avhenger ikke i nevneverdig grad av egeninteresser eller bostedets urbanisering. Både kollektivorientering og innsatsorientering øker med økende utdanning, mens viljen til å omgå lover og regler og likhetsinnstilling avtar med økende utdanning.

Et viktig tema i samfunnsdebatten det siste tiåret er at fellesskapsfølelse og omsorg for andre forvitrer, mens individualisme, materiell grådighet og vilje til å omgå lovene øker i befolkningen. Disse bekymringene kom tydelig til uttrykk i begrunnelsen for å opprette Verdikommisjonen. Endringene sees gjerne i sammenheng med den gjennomgripende utviklingen i utdanning og arbeidsliv, familieliv, reiseliv, massekommunikasjon og kultur. Det er også ganske vanlig å se disse forholdene som nært forbundet, og betrakte forvitringen av sosiale bånd og reduksjonen av sosial integrasjon som årsaken til verdiendringene. Vi skal i det følgende prøve å få et inntrykk av om disse forestillingene har noe for seg.

Det er gjennomført en god del samfunnsvitenskapelige undersøkelser som belyser disse og nærliggende spørsmål. De gir et atskillig mer mangfoldig bilde enn populæroppfatningene i massemediene. Noen av forskningsresultatene presenteres i andre deler av dette nummeret, andre har vært lagt fram i tidligere nummer av Samfunnsspeilet.

I denne artikkelen skal vi konsentrere oss om sammenhengen mellom fellesskapsverdier og nettverkstilknytning. Vi skal svare på tre typer spørsmål:

- Hvordan er grunnstemningen i befolkningen når det gjelder fel lesskapsverdier?
- Ligger kimen til variasjonene i verdier i menneskenes tilhørighet i nærmiljøet?
- Hvordan varierer verdiinnstillingene mellom ulike samfunnsgrupper?

Før vi begynner, kan det være på sin plass å nevne at forskningen peker på både endring og stabilitet i fellesskapsverdiene. Det viser seg for eksempel at vi har hatt en langtidsendring av de holdningene som har å gjøre med lydighet overfor autoriteter av forskjellig slag, slik at befolkningen nå gjennomsnittlig sett er mer demokratisk innstilt og mindre autoritær enn for et halvt århundre siden (Jenssen 1990). Det synes også godtgjort at den strenge arbeidsmoralen som var utbredt i første halvdel av dette hundreåret er blitt mye svakere (Almås mfl. 1995). Det ser også ut til at normene som har med kjønnslig omgang, ekteskap, abort, selvmord med mer er blitt noe mer liberale (Listhaug 1998). Dogmetroen har også avtatt langsomt. Derimot synes allmennreligiøsiteten å ha holdt seg (Repstad 1996). Oppslutningen om velferdsordningene har heller økt enn avtatt (Martinussen 1996). Samtidig kan det se ut som vi har hatt en viss økning i egoismen fra 1980-årene (Hellevik 1996). Fellesskapsfølelse og sosial integrering har endret seg på forskjellig vis, men det er vanskelig å påstå at de sosiale nettverkene og båndene er blitt svakere enn tidligere sånn i sin alminnelighet (Statistisk sentralbyrå 1998).

Individualisme og selvhevding eller kollektivisme og lovlydighet?

I undersøkelsen fra 1996 ble folk bedt om å ta stilling til en rekke spørsmål som kan indikere om de er fellesskapsorienterte eller individualistisk innstilte. Disse spørsmålene har form som påstander man kan si seg enig eller uenig i. To grupper av slike påstander går i den ene retningen, to i den andre. I tabell 1 har vi framstilt svarene på spørsmålene som søker å måle de holdningene man mener er på frammarsj. Som vi kan se, dreier de to spørsmålsgruppene som ligger nærmest verdikommisjonens bekymringer seg om henholdsvis å

Datagrunnlaget
Resultatene som legges fram nedenfor er basert på en landsrepresentativ intervjuundersøkelse gjennomført høsten 1996. Undersøkelsen kalles "Velferdsstatens gleder og byrder". Statistisk sentralbyrå sto for den praktiske delen av undersøkelsen, som besto av telefonintervjuer med 2 424 personer i alderen 18-79 år. 1 932 av disse fylte også ut et spørreskjema som ble sendt i posten. Hovedtemaet for undersøkelsen var befolkningens forhold til velferdsstaten, deres egen velferdssituasjon, og deres oppfatninger av fordelingen av velferdsgoder. Kvaliteten av det innsamlede materialet er vurdert til å være god (Sundvoll 1997).

belønne ekstra godt de som står på og lykkes i yrkeslivet, og om at lover og regler er til for å omgås. Spørsmålene som søker å få et inntrykk av fellesskap og omfordeling, er om viktigheten av vennskap og tilknytning til andre, og om begrensninger av materielle forskjeller mellom mennesker. Svarene på dem er framstilt i tabell 2.

Sterk innsatsorientering...

Resultatene som kommer fram i tabell 1 gir samme inntrykk som andre undersøkelser fra de senere årene (Martinussen 1988, 1993, Jenssen og Martinussen 1994, Listhaug 1998). De viser et nokså sammensatt verdibilde. På den ene siden: Man skal ha igjen for innsats i utdanning og arbeidsliv. Det gjelder både i form av lønn og pensjon. På den andre siden: Det er tvil om i hvilken grad inntektsforskjeller er drivkraft for den enkeltes innsats eller om alle tjener på høye lederlønninger. I reaksjonene på påstandene som går i denne retningen ligger tyngden på uenig-siden. Og som vist mange ganger tidligere, men ikke tatt med her: Flertallet i den norske befolkningen mener det bør skapes like muligheter for folk, og at det er viktig å ha et omfordelingssystem som gjør at alle får sine behov dekket (Aalberg 1998).

...men innenfor lover og regler

Og det skal gå rett og riktig for seg. En klar majoritet mener at man ikke skal omgå loven eller se bort fra samfunnsnormene i spesielle tilfeller, og det er liten forståelse for de som snyter på skatten (Listhaug 1998). I nær tilknytning til disse meningene er den utbredte oppfatningen at man skal kunne gi fra seg egne goder til fordel for andre, uten å få noe direkte igjen for det.

Majoriteten er fellesskapsorientert...

Vi får bekreftet resultatene fra tidligere undersøkelser om den store vekten folk legger på menneskelig fellesskap. De tre påstandene om dette ble introdusert slik: "Forholdet mellom den enkelte og samfunnet diskuteres ofte. Her følger noen meninger man ofte hører i denne diskusjonen. Hvor enig eller uenig er du i følgende?" Her viser det seg at vennskap prioriteres foran selvstendighet og frihet, og bare et lite mindretall slutter opp om forestillingen at den som står alene, står sterkest.

...men den enkelte skal være sin egen rikdoms smed

Derimot får vi bestyrket inntrykket fra tabell 1 når det gjelder fordelingen av økonomiske goder. Bare et lite mindretall synes det er rettferdig å gi alle like mye. Folk synes også det er rettferdig at rike kan skaffe seg finere bolig enn andre. Og myndighetene bør ikke sette noen

Tabell 1: **Innsatsorientering og vilje til å omgå lover og regler. Prosent. N= 1 922**

	Helt enig	Delvis enig	Både og. Kan ikke svare	Delvis uenig	Helt uenig
Belønning etter innsats					
- Mennesker som arbeider hardt, fortjener å tjene mer enn personer som ikke arbeider hardt	57	29	9	3	2
- De som har betalt mye skatt mens de var yrkesaktive bør få høyere alderspensjon enn de som har betalt lite skatt	32	32	14	11	11
- Bare hvis inntektsforskjellene er tilstrekkelig store, er det en drivkraft for den enkeltes innsats	7	23	33	19	18
- Dersom lederne i næringslivet tjener gode penger, tjener alle på dette i lengden	7	22	31	21	19
Omgåelse av lovene					
- Det er i orden å omgå loven så lenge en ikke bryter den direkte	5	14	24	18	39
- For å leve et personlig rikt liv med frihet til utfoldelse, er det av og til nødvendig å se bort fra samfunnets lover og regler	4	12	13	18	53
- Skattenivået i Norge er så høyt at en kan forstå de som lar være å oppgi hele sin skattbare inntekt i selvangivelsen	10	16	12	16	46
- Det er meningsløst å gi avkall på egne goder til fordel for andre, dersom en ikke får noe igjen for det	7	13	24	26	30

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

øvre inntektsgrense. Derimot mener majoriteten av de som har et standpunkt at rike mennesker ikke bør kunne kjøpe seg helsetjenester som ikke alle har tilgang til.

Nå kan man innvende at det skal mye til for ikke å si seg enig i det første av de tre utsagnene om fellesskap med andre, siden det ikke peker på baksiden av medaljen. Og tallene for de øvrige påstandene må heller ikke tolkes helt bokstavelig. Vi skal imidlertid ikke bruke enkeltutsagnene hver for seg i den videre analysen.

Tabell 2 viser andelene som slutter opp om utsagnene som dreier seg om fellesskap med andre og deling av goder.

Grupperingen av utsagnene i tabellene 1 og 2 styrkes når vi ser på sammenhengen i svarfordelingene. Både korrelasjonene mellom variablene enkeltvis og faktoranalyser viser at det er grunnlag for å slå svarene sammen til samlemål, slik at den videre analysen kan forenkles. Følgelig har vi konstruert enkle (additive) indekser for henholdsvis innsatsorientering, lovulydighet, kollektivorientering og likhetsinnstilling, i den rekkefølge disse verdiene kommer til uttrykk i tabellene 1 og 2. Sammenhengene mellom disse indikatorene er jamt over forholdsvis svake, noe som for eksempel betyr at mange samtidig kan være innsats- og kollektivorientert.

Mange er skeptiske til den typen indikatorer det her er snakk om. Siden det i stor grad dreier seg om politiske verdier, kan vi til en viss grad sjekke gyldigheten ved å studere hvordan folks innstillinger henger sammen med deres partitilknytning. Det gjør vi i tabell 3, som viser andelen innsatsorienterte, lovulydige, kollektivorienterte og likhetsinnstilte etter stemmegivning. Hva som ligger i de fire uttrykkene er forklart i rammen nedenfor.

Siden det bare er 13 tilhengere av Rød Valgallianse (RV) i materialet, må tallene for dette partiet tolkes med stor varsomhet.

Resultatene i tabell 3 stemmer helt med det en skulle vente. Den klart mest partipolitisk relevante verdien - som dreier seg om man skal begrense økonomiske ulikheter eller ikke - viser det største spennet. Her finner vi at tilhengere av RV og SV klarest går inn for offentlig styrt utjamning. På den andre siden av denne skalaen finner vi Høyres velgere. Omvendt er Høyres og Fremskrittspartiets velgere de klart mest innsatsorienterte, med RVs og SVs velgere på den andre siden av skalaen. Når det gjelder vilje til å omgå samfunnets lover, skiller Fremskrittspartiets velgere seg ut som de minst lovlydige. Kollektivorienteringen varierer ikke så mye mellom partiene, men Fremskrittspartiets velgere er noe mindre fellesskapsorienterte enn velgerne til resten av partiene.

Vi må kunne konkludere med at våre fire verdiindikatorer fanger

Tabell 2: **Fellesskapsinnstilling og likhetsorientering. Prosent. N= 1 922**

	Helt enig	Delvis enig	Både og. Kan ikke svare	Delvis uenig	Helt uenig
Fellesskap med andre					
- Det er vanskelig å klare seg uten tryggheten og følelsen av tilhørighet mellom venner	65	23	9	2	1
- Nært vennskap med andre mennesker er mer verdifullt enn stor selvstendighet og frihet	48	29	19	3	1
- Den som står alene står på mange måter sterkest, siden han eller hun slipper å ta hensyn til andre	3	12	25	17	43
Økonomisk likhet					
- Den mest rettferdige måten å fordele økonomiske goder og byrder på, er å gi alle like mye	7	12	14	21	46
- Det er urettferdig at velstående personer kan kjøpe seg finere bolig enn folk med dårlig råd	7	9	14	20	50
- Myndighetene burde sette en øvre grense for hvor mye penger en enkelt person kan tjene	14	14	6	11	55
- Det er urettferdig at rike mennesker kan kjøpe seg helsetjenester som ikke er tilgjengelig for vanlig folk	28	20	15	18	19

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

Sentrale begreper

Som "innsatsorientert" er regnet de som i overveiende grad har sagt seg helt eller delvis enig i utsagnene i første halvdel av tabell 1.

Som "lovulydig" er regnet de som har sagt seg enig i flere av utsagnene i andre halvdel av tabell 1, og som ikke har erklært seg uenig i de øvrige av disse utsagnene.

Som "kollektivorientert" er regnet de som minst har sagt seg delvis enig i to og helt enig i det tredje av utsagnene i første del av tabell 2.

Som "likhetsinnstilt" er regnet de som har sagt seg enig i flere av utsagnene i andre halvdel av tabell 2, og som ikke har sagt seg uenig i de øvrige av disse utsagnene.

Tabell 3: **Fellesskapsverdier, etter stemmegivning. Prosent**

	Parti							
Verdi	RV	SV	AP	SP	V	KrF	H	FrP
Innsatsorientert	(8)	8	25	21	25	20	46	40
Lovulydig	(8)	17	21	23	12	12	15	38
Kollektivorientert	(62)	55	54	45	51	57	42	34
Likhetsinnstilt	(62)	40	27	26	19	26	8	18
N	13	141	744	234	85	125	411	152

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

opp variasjoner i samfunnsborgernes holdninger til fellesskapet, og at vi kan gå videre med analysen.

Fellesskapsverdier og tilknytning til nærmiljøet

Springer så norske samfunnsborgeres innstilling til innsatsbelønning, likefordeling, samhørighet og lovlydighet ut av deres sosiale tilhørighet, slik at en forvitring av de sosiale relasjonene kan tenkes å føre til endringer i disse verdiene? Og omvendt: Kan det tenkes at minskende vekt på fellesskapsverdier i sin tur svekker den sosiale integrasjonen? Her kommer vi ikke lenger enn å peke på eventuelle sammenhenger, for det krever andre typer undersøkelser hvis vi vil avdekke hvilke endringer som kan være i gang.

Det er ikke enkelt å finne noe samlet uttrykk for den enkeltes sosiale integrering, for den kan bestå i mange forskjellige ting. Her er det nødvendig å begrense analysen, og vi skal konsentrere oss om indikatorer på tilknytning til nærmiljøet gjennom det å hjelpe hverandre, kontakt med nære personer og medlemskap i foreninger på lokalplanet. Nærmere bestemt har vi opplysninger om i hvilken grad den enkelte har gitt praktisk hjelp av forskjellig slag til familie og andre i lokalsamfunnet, hvor god tilgang på slik hjelp hun eller han har, kontakt med foreldre, kontakt med naboer, nære venner, samlivsstatus, medlemskap i foreninger og deltakelse i møter av forskjellig slag.

Vi har ikke mistet kontakten med hverandre

Vår undersøkelse viser at klare majoriteter av befolkningen har tilgang på hjelp til for eksempel barnepass eller bygge- og håndverksarbeid, låner ting av naboene, kan få lånt mindre pengebeløp øyeblikkelig og liknende. Det er også over halvparten som har slektninger eller bekjente de kan få hjelp med medisinsk eller økonomisk fagkunnskap av, mens bare tredelen har slik tilgang på juridisk faghjelp. De forholdsvis få som ikke selv er i stand til å klage skriftlig på en offentlig avgjørelse, kan i tre firedeler av tilfellene få hjelp til det.

To tredeler av befolkningen har regelmessig ytt forskjellige typer hjelp til andre i løpet av det siste året. En stor del av denne hjelpen dreier seg om barnevakt, husarbeid, vedlikeholdsarbeid, innkjøp, dugnad og besøk av syke eller gamle. Mindre andeler gjelder arrangering av idrettsstevner, løsning av problemer overfor offentlige myndigheter og liknende. Hjelpen går først og fremst til slektninger og venner, men også i stor grad til naboer, arbeidskamerater og andre.

Omkring 80 prosent av de som har foreldre i live, snakker med dem minst et par ganger i uka. En god del av dette er telefonkontakt, for levekårsundersøkelsene viser at omtrent halvparten av den voksne befolkningen som ikke bor sammen med foreldrene, treffer dem ukentlig eller oftere. Under 20 prosent kjenner få eller ingen av naboene sine. Bare 3 prosent har ingen nære venner i omgangskretsen utenom husstanden, ca. 10 prosent har 1-3, og omkring halvparten regner over 10 personer i omgangskretsen som sine nære venner. Levekårsundersøkelsene viser at andelen uten en *fortrolig* venn utenom egen familie er omkring 15 prosent.

Det viser seg at folk er engasjert i *ulike typer* av hjelpevirksomhet. Vi må skille mellom de som først og fremst hjelper andre med tradisjonelle omsorgsoppgaver og de som deltar i dugnader, vedlikeholdsarbeid og arrangementer av forskjellig slag. Kvinner hjelper mer enn menn på den første måten, menn mer enn kvinner på den andre. Videre er det forskjellige mennesker som har tilgang på ulike typer hjelp: Noen har lett for å få ekspert-hjelp av forskjellig slag, andre har lettere tilgang på hjelp til omsorgsoppgaver. De førstnevnte har gjerne høyere utdanning enn de sistnevnte. Vi kan imidlertid ikke gå nærmere inn på de forskjellige typene av nettverkstilknytning her.

Spiller så den sosiale integreringen noen rolle for fellesskapsverdiene? Det vil bli en uoversiktlig mengde tall å vise sammenhengene mellom de indikatorene vi nå har nevnt og de fire målene på fellesskapsverdier. Vi får derfor nøye oss med en sammenfatning ved hjelp av ord, selv om den statistisk orienterte leseren vil savne mer eksakte tallmessige uttrykk.

Hovedinntrykket er at *det er ingen eller bare svake sammenhenger mellom sosial integrering og fellesskapsverdier*. De tendensene vi ser, kan oppsummeres slik:

- Enslige er noe mer innsatsorienterte enn andre. Prinsippet om belønning etter prestasjon står sterkest blant dem som har lett tilgang til eksperthjelp av forskjellig slag.
- Jo mer religiøst aktiv man er, dess mer lovlydig er man. Lovlydigheten øker også med økende organisasjonsaktivitet generelt.
- Kollektivorienteringen er noe høyere blant gifte og samboende enn blant enslige og skilte, og den øker med økende naboskapsintegrering og med muligheten for å få praktisk hjelp i hverdagslivet.
- De religiøst integrerte er mer likhetsinnstilte enn andre. De som lett kan få eksperthjelp blant sine kjente, er mindre likhetsorienterte enn andre.

Disse sammenhengene virker stort sett rimelige, og er i tråd med utbredte forestillinger, slik de for eksempel kom til uttrykk i forbindelse med opprettelsen av Verdikommisjonen. Enkelte av dem ser også ut til å virke sammen, slik at hvis man for eksempel både er godt integrert i familie, lokalsamfunn og foreningsliv, vil også sjansen være stor for at man er klart fellesskapsinnstilt. Dette stemmer med andre undersøkelser av liknende art (Jenssen 1993).

Fellesskapsverdier i noen utvalgte samfunnsgrupper

Den mest nærliggende forklaringen på de jamt over svake sammenhengene mellom sosial integrering og fellesskapsverdier, er kanskje at samfunnsborgernes verdier på dette området følger deres egeninteresser og daglige behov heller enn deres sosiale forankring. Vi skal undersøke en slik forklaring ved å se på variasjonene i verdier etter inntekt, omsorgsforpliktelser og omsorgsbehov. En annen mulig kilde til variasjon er de mer grunnleggende forskjellene mellom mennesker i sosialisering. Vi vet for eksempel at kvinner og menn er oppdratt forskjellig, kanskje særlig i de eldre generasjonene. Det er vel heller ikke urimelig å tro at yngre mennesker som har gjennomgått den langvarige utdanningen vårt prestasjonssamfunn krever, skulle ha utviklet andre verdier enn de eldre med kortere utdanning. En tredje mulig forklaring på verdiforskjellene synes å ha vært viktig i forbindelse med opprettelsen av Verdikommisjonen, nemlig den at oppvekst og bosted i mindre lokalsamfunn fremmer utvikling av fellesskapsverdier, til forskjell fra oppvekst og bosted i større byer.

Egeninteresse

En rekke mulige indikatorer på den enkeltes interesse i et sterkest mulig fellesskap, både lokalt og nasjonalt, er blitt undersøkt. Blant disse kan vi nevne den enkeltes helsetilstand, økonomiske problemer i familien, antall mindreårige barn i familien, antall pensjonister i familien, om en selv eller ens nærmeste ansees å trenge pleie eller annen offentlig hjelp med mer. Vi finner bare svake eller ingen sammenhenger mellom slike forhold og fellesskapsverdier. Det kan virke som om avhengigheten av et fellesskap må være opplevd helt konkret før verdiene påvirkes av den. Det viser seg nemlig at de som har mottatt offentlig hjelp eller stønad i en eller annen form i løpet av de tre siste årene er tydelig mer kollektivorientert og likhetsinnstilt enn resten av befolkningen. De er også klart mindre tilbøyelige enn andre til å si at lovene kan omgås i visse tilfeller. Derimot skiller de seg ikke særlig fra gjennomsnittet i innsatsorientering.

Det er også en viss sammenheng mellom verdiinnstillingene og hvor godt familien greier seg økonomisk. Likhetsinnstillingen øker og innsatsorienteringen avtar med avtakende økonomisk styrke. Det er de som klarer seg godt som i størst grad kan tenke seg å omgå lover og regler. Kollektivfølelsen henger derimot ikke sammen med familiens økonomiske situasjon. Vi finner den samme tendensen, men i svakere grad, når vi sammenholder verdiinnstillingene med den enkeltes inntekt.

Skal vi prøve på en sammenfatning, synes det rimelig å si at fellesskapsorienteringen er størst blant de som trenger fellesskapet aller mest, men at for flertallet er sammenhengen mellom egeninteresser og fellesskapsverdier svak.

Sosialisering

Er det forskjeller i verdioppfatning mellom kvinner og menn og mellom forskjellige generasjoner som kan forklares med deres ulike sosialisering? Er kvinner mer fellesskapsorienterte enn menn, og eldre – oppvokst under trangere kår enn yngre – mer fellesskapsorienterte enn etterkrigsgenerasjonene? Disse spørsmålene kan i sin helt generelle form besvares kort, men de er stilt litt for unyansert. Det korte svaret er imidlertid slik: Kvinner er noe mindre innsatsorienterte og lovulydige enn menn, og de er mer kollektivorienterte og likhetsinnstilte enn menn. Lovlydigheten er noe svakere blant de yngre enn for øvrig, men ellers er det ingen forskjeller mellom aldersgruppene i de verdioppfatningene vi ser på her.

Nyansene i dette bildet kan leses ut av tabell 4. Her ser vi hvordan

Tabell 4: **Fellesskapsverdier, etter alder og kjønn. Prosent**

	18-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år
Menn						
Innsatsorientert	26	36	28	35	36	34
Lovulydig	27	30	20	15	25	21
Kollektivorientert	34	41	46	41	43	24
Likhetsinnstilt	15	17	20	16	26	38
N	279	271	276	197	134	104
Kvinner						
Innsatsorientert	19	23	25	23	31	14
Lovulydig	30	15	13	15	18	12
Kollektivorientert	50	55	49	48	49	33
Likhetsinnstilt	23	25	24	27	28	28
N	242	266	252	188	115	110

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder".

kollektivfølelse, likhetsinnstilling, innsatsorientering og lovulydighet varierer med alderen for henholdsvis kvinner og menn. Det er to grupper som i større utstrekning enn de øvrige ikke har kunnet gi noe svar på enkelte av de ulike spørsmålene, nemlig unge menn og gamle kvinner. Dette må vi ta hensyn til når tallene tolkes.

Som vi ser, er kvinner mer kollektivorienterte og likhetsinnstilte, og mindre innsatsorienterte og lovulydige enn menn i alle aldersgrupper, med to unntak. Gamle menn er noe mer likhetsinnstilte enn gamle kvinner, men her må vi ta i betraktning den høye vet-ikke-prosenten blant de sistnevnte. Unge kvinner ligger umerkelig over unge menn i lovulydighet. Også her kan både-og-tendensen i svarene til unge menn virke inn.

Det mest slående ved tabellen ellers, er at forskjellene mellom aldersgruppene jamt over er små. Skulle vi trekke fram noen avvik fra gjennomsnittet, måtte det bli de yngre kvinnenes høyere kollektivorientering, i kontrast til de gamle menn, som ligger lavest her.

Hva så med virkningene av utdanning? Har det økende utdanningsnivået, og presset i retning av å utdanne seg for å henge med i et mer og mer hektisk arbeidsliv, ført til endringer i fellesskapsverdiene? For å svare på dette spørsmålet har vi delt svargiverne inn etter utdanningsnivå, med de som har grunnskole lavest og de som har en lengre høgskole- eller universitetsutdanning høyest. Sammenhengen mellom fellesskapsverdier og utdanning er vist i figur 1.

Her avviker tendensene fra en enkel forestilling om at den økende utdanningen fører til forvitring av fellesskapsverdier. Det er riktig at prestasjonsorienteringen øker med økende utdanning. Men det gjør også lovlydigheten; viljen til å omgå lovene er størst blant dem med lavest utdanning, og minst blant dem med den lengste utdanningen. Dette kan tolkes som at langvarig utdanning skaper forståelse for nødvendigheten av et velordnet samfunn, hvor lover og regler må følges slik at en grunnleggende tillit til systemet består. Kollektivorienteringen øker noe med økende utdanningsnivå, og igjen kan vi tenke oss at økt utdanning gir innsikt i forutsetningene for et velfungerende samfunn. Likhetsinnstillingen er høyest blant de lavest utdannede, og avtar noe med økende utdanning.

De sammenhengene figur 1 viser finner vi igjen i de forskjellige aldersgruppene, men de er klarest blant de middelaldrende og svakere blant de unge. Derimot er det mer interessante samspill mellom utdanning og kjønn. For å si det enkelt, ligger innsatsorienteringen på omtrent samme nivå for kvinner og menn på det laveste utdanningsnivået. Men mens menns innsatsorientering stiger med økende utdanning, spiller ikke utdanningen noen rolle for kvinners innsatsinnstilling. I gjennomsnitt gir dette den kjønnsforskjellen vi har nevnt tidligere.

Figur 1: **Fellesskapsverdier, etter utdanning. Prosent**

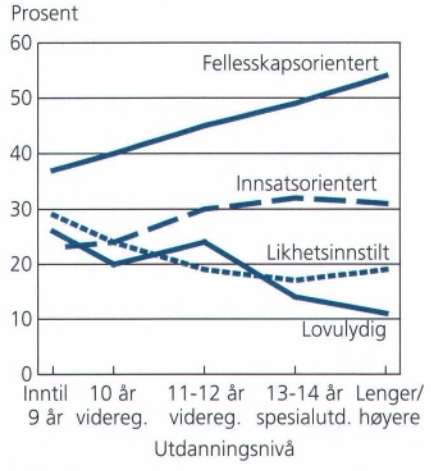

Kilde: Undersøkelsen "Velferdsstatens gleder og byrder"

Tendensen er noe tilsvarende for likhetsinnstilling. Utdanningsnivået spiller liten rolle for kvinners (relativt høye) likhetsorientering, mens den for menn avtar tydelig med økende utdanning. Akkurat samme mønster, men med motsatt fortegn, finner vi for kollektivorienteringen: Den er høyere enn gjennomsnittet for kvinner på alle utdanningsnivå, og øker med økende utdanning for menn. Når det gjelder lovlydighet er sammenhengene annerledes. Viljen til å omgå lovene avtar med økende utdanning, klarere for kvinner enn for menn.

Bosted

Mange hevder at den beste garantien for bevaring av fellesskapsverdiene er at vi holder på bosettingsmønstret her i landet, og at småsamfunnene er å foretrekke foran storbyenes løsere sosiale relasjoner. Det er vanskelig å undersøke om dette holder stikk, dels fordi man tenker på *oppvekst* i små og tette lokale miljø når man ser for seg et idealsamfunn, dels fordi det er vanskelig å avgrense og gradere lokalsamfunn etter slike kvaliteter det her tenkes på.

Vi har i en tidligere undersøkelse lett etter bekreftelse på denne antakelsen, uten å finne det (Martinussen 1993, 1994). Når vi nå prøver på nytt, finner vi ingen forskjeller i fellesskapsverdiene mellom bykommuner og landkommuner. Heller ikke en finere inndeling med Oslo for seg, andre større byer, mindre byer og landkommuner viser nevneverdige forskjeller i verdier.

Når svargivernes bostedskommune deles inn etter hva slags næringer som er dominerende, kommer det også fram forholdsvis små forskjeller. Kollektivorienteringen er litt høyere enn gjennomsnittet blant dem som bor i landkommuner med mye servicevirksomhet. Innsatsorienteringen er litt lavere i primær- og sekundærnæringskommuner enn i kommuner hvor servicevirksomhet dominerer. Likhetsinnstillingen er litt lavere enn ellers i sentrale servicekommuner. Viljen til å omgå lovene er litt høyere i kommuner som domineres av landbruks- og industrivirksomhet sammenliknet med andre typer kommuner. Disse ubetydelige variasjonene kan nok ha sine rimelige forklaringer, men de gir ingen entydig støtte til antakelsen om økende sosial forvitring med økende urbanisering.

Avslutning

Forestillingen om forvitring av sosiale bånd og endring av samfunnet i retning av mer individualistiske verdier får forholdsvis liten støtte i de senere års forskning. Enkelte tendenser i det materialet som er analysert her, kan det likevel være verd å merke seg. En av dem er de yngres noe større vilje til å omgå lover og regler sammenliknet med eldre. Bare tiden kan vise om dette er en varig generasjonsforskjell, og i hvilken grad den kommer til å motvirkes av den høyere utdanningen yngre generasjoner vil ha. En annen tendens er økningen i innsats- og ulikhetsinnstilling med økende utdanning blant menn, noe som skaper større avstand til kvinners verdier. Vil dette føre til tydeligere forskjeller i fellesskapskultur mellom kvinner og menn etter hvert som utdanningsnivået stiger i befolkningen?

Litteratur

Almås, Reidar mfl. (1995): *Fra pliktsamfunn til mulighetstorg*, Senter for bygdeforskning, rapport 5/95.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv*, Oslo: Universitetsforlaget, kap. 4.

Jenssen, Anders Todal (1990): "Ungdommen har snart ikke respekt for noe ...", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 31, 341-365.

Jenssen, Anders Todal (1993): *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*, Ad Notam Gyldendal.

Jenssen, Anders Todal og Willy Martinussen (red.)(1994): *Velferdsstaten i våre hjerter*, Ad Notam Gyldendal.

Listhaug, Ola (1998): Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet*, 1998, 3, Statistisk sentralbyrå.

Martinussen, Willy (1988), *Solidaritetens grenser*, Oslo: Universitetsforlaget.

Martinussen, Willy (1993): *Velferdsfellesskap. Medvirkning og solidaritet i nærmiljø, yrkesliv og politikk*, ALLFORSK, Universitetet i Trondheim.

Martinussen, Willy (1996): "Ambivalent velvilje" i Håkon Lorentzen (red.): *Forståelser av fellesskap*, Norges forskningsråd, Kultur og samfunn.

Repstad, Pål (1996): *Religiøst liv i det moderne Norge. Et sosiologisk kart*, Høyskoleforlaget AS.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Sosialt utsyn 1998*, Statistiske analyser 22, kap 9.

Sundvoll, Anne (1997): *Undersøkelsen om velferdsstatens gleder og byrder*, Notater 97/3, Statistisk sentralbyrå.

Aalberg, Toril (1998): "Norske likhetsverdier i et komparativt perspektiv", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 39: 490-515.

Willy Martinussen
er professor i sosiologi ved NTNU, Trondheim.

Det gode liv:

Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre?

Anders Barstad

Mer fritid, bedre økonomi og bedre helse er det nordmenn flest ønsker seg for å få et bedre liv.

"Mennesket og dei menneskelege behova skal stå i sentrum for samfunnsbygging og institusjonane i samfunnet". Et ikke helt uvanlig synspunkt, framsatt i den nylig framlagte "utjamningsmeldinga" (Sosial- og helsedepartementet 1999). Et godt samfunn legger betingelsene til rette for det gode liv, for at folk flest kan tilfredsstille grunnleggende behov og ønsker. På grunnlag av levekårsstatistikk og levekårsforskning vet vi mye om ulike ressurser og betingelser for å realisere det gode liv (for eksempel inntektsnivå, helsetilstand og sosiale relasjoner). Derimot vet vi atskillig mindre om befolkningens egen opplevelse av hva et godt liv innebærer, og hva de savner mest for å kunne få det bedre.

Som en del av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse i mai/juni 1999, ble det stilt noen spørsmål om synet på det gode liv. Det ble først spurt om det var noe bestemt intervjupersonene savnet i sin livssituasjon eller som de mente kunne gjøre livet deres bedre (se rammen). Deretter ble de som svarte ja eller vet ikke presentert for en liste over ulike forhold som mennesker kan ønske seg for å få et bedre liv. Her kunne intervjupersonene oppgi så mange ønskemål de ville, og i tillegg nevne inntil to ønskemål som ikke stod på listen. Til slutt ble intervjupersonene bedt om å oppgi hvilke av de nevnte ønskemålene som var viktigst og nest viktigst for å få det bedre. I denne artikkelen skal vi presentere en svært foreløpig analyse. Som det vil framgå av presentasjonen, er det en del problemer forbundet med å tolke resultatene fra slike undersøkelser. Langt fra alle er for eksempel like bevisste og reflekterte på hva de ønsker seg. Svarene vil også bli sterkt preget av de presenterte svaralternativene; svaralternativene tjener til å gjøre en oppmerksom på bestemte sider ved det gode liv til fortrengsel for andre.

Seks av ti peker på bestemte forhold som kunne gjort livet bedre

60 prosent svarte ja på spørsmålet om det var noe bestemt de savnet eller som de mente kunne gjort livssituasjonen bedre. En må som nevnt være forsiktig med å tolke dette som et tegn på at de resterende snaut 40 prosent har realisert det gode liv. Om en svarer ja eller nei på et slikt spørsmål kan blant annet være avhengig av om en har tenkt over spørsmålet om hva et godt liv innebærer. Svaret kan også henge sammen med hvilken innstilling en har til livet, hvor resignert en er eller hvilken tiltro en har til at det er mulig å få det bedre.

I de fleste befolkningsgrupper er det et klart flertall som mener at det finnes bestemte forhold som kunne gjort livet bedre. Et delvis unntak må gjøres for de eldste aldersgruppene. En betydelig lavere andel av de eldre enn av de yngre oppgir at det er noe de savner. Fordelt etter familiefase er andelen med bestemte ønskemål særlig høy blant yngre og middelaldrende enslige. Ytterpunktene er på den ene siden enslige forsørgere, hvor snaut åtte av ti har ønsker om noe som kunne gjort livet bedre, og på den andre siden par i alderen 67-79 år, hvor bare vel fire av ti har tilsvarende ønsker. Personer som har høyere utdanning savner i litt større grad noe som kunne gjort livet bedre enn personer med lav utdanning (også når en tar hensyn til aldersforskjellene mellom disse gruppene).

De vanligste ønskene: Bedre økonomi og mer fritid

Hva er det så folk flest ønsker seg for å kunne få det bedre? Her ble

Om undersøkelsen

Spørsmålene om det gode liv ble stilt som en del av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse i mai/juni 1999. Bruttoutvalget til undersøkelsen var 2 000 personer i alderen 16-79 år, av disse ble det oppnådd intervju med 1 416 personer. Svarprosenten ble dermed 71,4. Nesten alle intervjuene ble gjennomført som telefonintervjuer.

Spørsmålene om det gode liv ble stilt som følger:

1. "Hva det gode liv består i, og hvordan det gode liv kan oppnås, er et spørsmål som opptar mange. Når du tenker på din egen livssituasjon, er det noe bestemt du savner eller noe som du mener kunne gjort livet ditt bedre?"

2. (Stilt bare til dem som svarte ja eller vet ikke på spørsmål 1). "Jeg skal nå lese opp en del forhold som mennesker kan ønske seg for å få et bedre liv. Er det noen av disse forholdene du savner og som du mener kunne bidra til å gjøre livet ditt bedre?

1. bedre helse
2. flere gode venner
3. mer fritid
4. bedre økonomi
5. et arbeid å gå til
6. en ektefelle, samboer eller "kjæreste"
7. flere naturopplevelser
8. mer støtte og forståelse fra familie eller venner
9. et mer meningsfylt arbeid
10. eller er det andre ting."

Det siste alternativet ble stilt som et åpent spørsmål, hvor intervjupersonen kunne nevne inntil to forhold.

3. "Av de forholdene du nå har nevnt, hvilket mener du er viktigst og nest viktigst for at du kan få et bedre liv?"

Figur 1: **Ulike forhold som ville bidra til å gjøre livet bedre, blant dem som har ønsker om en bedre livssituasjon. 16-79 år. 1999. Prosent**

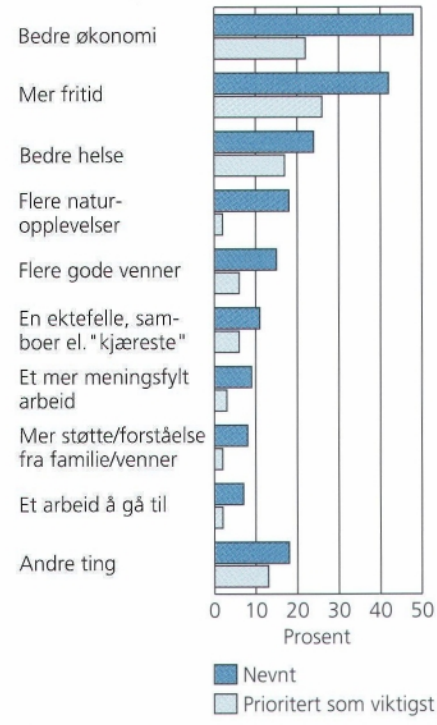

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse mai/juni 1999

intervjupersonene presentert for en liste over en del forhold som gjerne nevnes i en slik sammenheng (se Barstad 1999, side 22-23). Intervjupersonene ble som nevnt også bedt om å prioritere hvilket av disse forholdene de syntes var viktigst. I resten av denne artikkelen skal vi se nærmere på disse svarene. Det er viktig å presisere at alle svarfordelingene i det følgende er prosentuert med grunnlag i antallet som har ønsker om et bedre liv (inkludert en vet ikke-andel på 2 prosent). Det er med andre ord strengt tatt ikke hele befolkningen vi uttaler oss om, bare dem som svarte bekreftende på spørsmålet om det var noe bestemt de savnet eller noe som kunne bidra til å gjøre livet deres bedre.

Nærmere halvparten av dem som savner noe framhever bedre økonomi som et forhold som ville gjort livet bedre. Omtrent like mange nevner mer fritid. Mange vil nok mene at dette ikke er særlig overraskende. Både tid og penger er generelle ressurser som gir frihet og muligheter til å realisere ønskemål. Sammenlignet med andre undersøkelser, er det likevel noe overraskende at økonomien tillegges såpass stor vekt. I en lignende undersøkelse utført av 4Fakta a/s for Framtiden i våre hender, ble intervjupersonene spurt om hva som ville øke deres livskvalitet mest (Vejrup 1998). 30 prosent nevnte "mer fritid", mens bare 6 prosent nevnte "økt kjøpekraft". Dette gav med andre ord et klart inntrykk av at materielle behov i liten grad ble tillagt betydning for større livskvalitet. SSB-undersøkelsen gir et annet inntrykk. Dette bekrefter at måten slike spørsmål formuleres på kan ha stor betydning for resultatene, og maner til forsiktighet i tolkningen.

Også bedre helse og flere naturopplevelser nevnes av mange som forhold som kunne forbedret livssituasjonen. Når det er få som nevner "å ha et arbeid å gå til" må dette ses i relasjon til den relativt lave arbeidsledigheten og til at det store flertallet av personer i yrkesaktiv alder er i arbeid (se artikkelen om sosiale indikatorer i dette nummeret av Samfunnsspeilet). 17 prosent av uførepensjonistene som ønsker seg et bedre liv oppgir at "et arbeid å gå

til" ville gjort livet bedre. Av alderspensjonistene er det bare 3 prosent som mener det samme.

Tilsvarende må den forholdsvis lave andelen som savner en ektefelle, samboer eller kjæreste ses i relasjon til den høye andelen som lever i et parforhold eller har en kjæreste. Om lag to av tre voksne er gift eller samboende.

At såpass få som 8 prosent nevner mer støtte og forståelse fra familie eller venner, er en indikasjon på at det store flertallet er fornøyd med sine nære relasjoner, noe som bekreftes av andre analyser (se blant annet Martinussens artikkel i dette nummeret).

Fritid, økonomi og helse prioriteres som viktigst

Når intervjupersonene ble bedt om å oppgi hva de anså som viktigst for å få et bedre liv, var det uten sammenligning fritid, økonomi og helse som ble tillagt størst vekt. Svært mange av dem som nevnte bedre helse, gav dette høyeste prioritet. Sviktende helse får ofte store konsekvenser for ens totale livssituasjon. Andre undersøkelser viser at god helse av mange anses som det viktigste for å leve et lykkelig liv (MMI-undersøkelse referert i Dagbladet 15.4.1995), og det er en klar statistisk sammenheng mellom lykkefølelse og helsetilstand (se Helleviks artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet).

6 prosent prioriterer to forhold som har med sosiale relasjoner å gjøre: "flere gode venner" og "en ektefelle, samboer eller kjæreste". "Flere naturopplevelser" ble nevnt av mange, men det er svært få som vil prioritere dette.

Noen vil kanskje undre seg over at forhold som har med familierelasjoner og vennskap ikke blir nevnt og prioritert i større grad. En rekke undersøkelser har vist den store betydningen som gode familie- og vennskapsrelasjoner har for velferd og subjektiv livskvalitet (se blant annet Helleviks artikkel). Dels må dette, som nevnt, ses i forhold til at det store flertallet av befolkningen har gode familie- og vennskapsrelasjoner. Dels skjuler ønsket om mer fritid et ønske om å bruke mer tid sammen med familie og venner. Som Hege Kitterød viser i sin artikkel, er det mange som ønsker å bruke mer tid til sosialt samvær. Yngre mennesker som føler seg presset på tid skulle gjerne brukt mer tid sammen med familie og venner. Foreldre med presset tidsbudsjett ønsker å bruke mer tid sammen med barna.

Familie, rettferdighet og lotto

13 prosent av dem som savnet noe som kunne gjøre livet bedre, prioriterte andre forhold enn det som ble oppgitt i listen. Spennvidden er stor: fra et mer rettferdig samfunn til å få hund og bli lottomillionær. En betydelig andel dreier seg imidlertid om forholdet til andre mennesker, spesielt til familien. For eksempel er noen opptatt av barna og barnas velferd, andre savner en avdød ektefelle eller nevner at familien bor langt unna. Flere er også opptatt av å kunne bety noe for andre mennesker. En mindre hyppig kategori er relatert til utdanning og arbeid, slik som å få mer utdanning, få arbeid nærmere hjemmet eller forbedre arbeidsmiljøet. Av materielle forhold er det særlig bedre boforhold som nevnes. To kategorier er relatert til henholdsvis tid (mindre stress) og til samfunnsforhold av forskjellig slag (blant annet barnehageutbygging og fordelingsspørsmål). Endelig er det et fåtall som savner større åndelighet og andre forhold knyttet til religion, kultur og livssyn.

Menn legger større vekt på savnet av en partner

Menn og kvinner har forholdsvis likeartede synspunkter på hva som er viktigst for å få et bedre liv (tabell 1. Bare de 5 forholdene som ble hyppigst nevnt, er tatt med). Blant dem som ønsker seg en bedre livssituasjon prioriterer kvinner i større grad enn menn god helse, og i litt mindre grad fritid. Menn legger noe større vekt på savnet av en livspartner. 8 prosent av mennene og 4 prosent av kvinnene oppgir at en ektefelle, samboer eller kjæreste er det som ville bidratt mest til å gjøre livet bedre. Disse forskjellene stemmer godt med andre undersøkelser som viser at kvinner har flere helseproblemer enn menn (Ramm mfl.1998) og at menn i større grad enn kvinner ser ut til å ha problemer med å mestre alenetilværelsen (se Helleviks artikkel i dette nummeret).

En annen forskjell mellom kjønnene er at flere kvinner enn menn savner støtte og forståelse fra familie eller venner (tall ikke vist).

Unge opptatt av bedre økonomi, middelaldrende av fritid...

Aldersforskjellene er imidlertid langt mer påfallende enn kjønnsforskjellene. Andelen som er opptatt av økonomiske forhold, ser ut til å synke med stigende alder. I aldersgruppene under 25 år er det framfor alt økonomien som ville bidratt til å gjøre livet bedre. Dette er i tråd med andre undersøkelser som viser at ungdom har en forholdsvis materialistisk livsinnstilling (Hellevik 1996: 86). Nå er det naturlig at de eldre prioriterer helse som viktigst, siden så mange flere av de eldre enn de unge rammes av sviktende helse. Det er likevel betydelig

Tabell 1: **Viktigste forhold som ville bidra til å gjøre livet bedre blant dem som har ønsker om en bedre livssituasjon. Grupper for kjønn og alder. 1999. Prosent**

	Mer fritid	Bedre økonomi	Bedre helse	Flere gode venner	Ektefelle, samboer, kjæreste	Personer som svarte
I alt	26	22	17	6	6	874
Menn	28	22	14	5	8	422
16-24 år	15	39	3	5	13	62
25-44 år	37	23	7	4	9	184
45-66 år	28	15	21	6	4	141
67-79 år	3	14	51	3	9	35
Kvinner	23	22	20	7	4	452
16-24 år	15	30	11	16	11	61
25-44 år	31	25	12	5	4	220
45-66 år	20	18	25	6	1	133
67-79 år	5	5	63	5	5	38

Kilde: Omnibusundersøkelsen mai/juni 1999, Statistisk sentralbyrå

færre eldre enn yngre som i det hele tatt nevner bedre økonomi som noe som ville bidra til å gjøre livet bedre. Litt mer enn en av fem eldre med ønsker om å få det bedre nevner økonomien, sammenlignet med to av tre unge.

Mer fritid er i høy grad prioritert av aldersgruppen 25-44 år, og nevnes som rimelig er nokså sjelden av de eldste. Over halvparten av dem som er 25-44 år og som har ønske om et bedre liv, oppgir at mer fritid ville bidra til en slik forbedring. Som tabell 1 viser, er det om lag en tredjedel i denne aldersgruppa som gir høyest prioritet til mer fritid.

...de eldste av helse

Over halvparten av de eldre som ønsker å få det bedre, ser på en forbedring av helsetilstanden som det viktigste av alt. Som tidligere nevnt, er det naturlig at når en først får helseproblemer, kommer en forbedring av helsetilstanden høyt opp på prioriteringslisten. Imidlertid er det også påfallende mange eldre (om lag en av fire i aldersgruppen 67-79 år) som nevner at flere gode venner er noe som ville bidra til å gjøre livet deres bedre (tall ikke vist). Det er faktisk flere blant de eldre enn i noen annen aldersgruppe som nevner vennskap. Flere vennskap er likevel ikke det de eldre legger størst vekt på. Helsetilstanden er viktigere. Det er framfor alt de unge kvinnene som gir vennskapene høy prioritet.

Det kan nevnes at "å ha et arbeid å gå til" også har en tydelig sammenheng med alder; ungdom nevner oftere dette som et forhold som ville gjøre livet bedre enn de eldre aldersgruppene.

Mer fritid er viktigst for barnefamiliene....

Når prioriteringen av ønskemålene ses i forhold til hvilken familiefase personene tilhører, finner vi interessante variasjoner i prioriteringen av henholdsvis mer fritid eller bedre økonomi. Ikke overraskende er det småbarnsfamiliene som skiller seg ut, ved både å nevne mer fritid hyppigere enn andre, og i tillegg prioritere fritiden som viktigst (figur 2). To av tre småbarnsfamilier med ønske om et bedre liv nevner fritiden, og nærmere halvparten ser på mer fritid som det viktigste tiltaket for å få det bedre. En stresset og hektisk hverdag synes å være småbarnsfamilienes viktigste hinder for å realisere det gode liv. Også andre barnefamilier, med unntak av enslige forsørgere, legger stor vekt på å få bedre tid.

Det er likevel langt fra bare hensynet til barna som spiller inn. Også blant yngre ektepar eller samboere uten barn er det påfallende mange som framhever mer fritid som en kilde til et bedre liv. Sannsynligvis er dette en gruppe som blant annet opplever at de får for lite tid til samvær med partneren. Det er blitt stadig mer vanlig at begge parter i et parforhold er yrkesaktive på heltid. Ikke uventet stiger prioriteringen av fritiden med økende

Figur 2: **Andelen blant dem som ønsker en bedre livssituasjon som mener at mer fritid ville gjøre livet bedre, og som mener at mer fritid er viktigst for å få et bedre liv. Ulike familiefaser. 1999. Prosent**

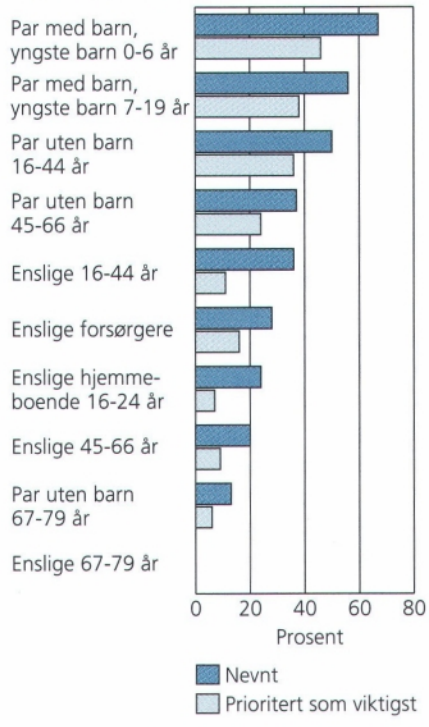

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse mai/juni 1999

arbeidstid. Blant dem som ønsker seg et bedre liv og samtidig har en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer, er det mer enn halvparten (53 prosent) som prioriterer mer fritid. Selv blant dem som verken har barn eller en partner å ta hensyn til, er det mange av de unge som gjerne skulle hatt mer tid. Som påpekt av Hege Kitterød (se hennes artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet), kan følelsen av tidsmangel også fortolkes som noe positivt, som et uttrykk for mangslungent interessefelt og at en er "sulten på livet".

...bedre økonomi viktigst for enslige forsørgere

Prioriteringen av bedre økonomi gir et noe annet bilde. Hovedforskjellen er at de enslige i langt større grad prioriterer å ha god økonomi enn å ha god tid. Enslige forsørgere er den gruppen som er mest opptatt av å forbedre økonomien. Nesten fire av ti enslige forsørgere med ønske om et bedre liv mener at en forbedring av økonomien er det viktigste (figur 3). Enslige forsørgere er riktignok en liten gruppe, og det statistiske grunnlaget for denne konklusjonen er svært spinkelt (bare 32 enslige forsørgere har svart på spørsmålet). Andre undersøkelser gir imidlertid grunn til å feste en viss lit til resultatet. Inntektsundersøkelser viser at enslige forsørgere er blant de gruppene i samfunnet som har lavest inntekt (Melby og Mørk 1998), og i betydelig større grad enn andre familietyper har enslige forsørgere problemer med å klare løpende utgifter (Statistisk sentralbyrå 1996). Andre grupper som legger stor vekt på økonomiske forhold er unge, hjemmeboende enslige, parhusholdninger med små barn og yngre enslige som har flyttet hjemmefra.

Figur 3: **Andelen blant dem som ønsker en bedre livssituasjon som mener at bedre økonomi ville gjøre livet bedre, og som mener at bedre økonomi er viktigst for å få et bedre liv. Ulike familiefaser. 1999. Prosent**

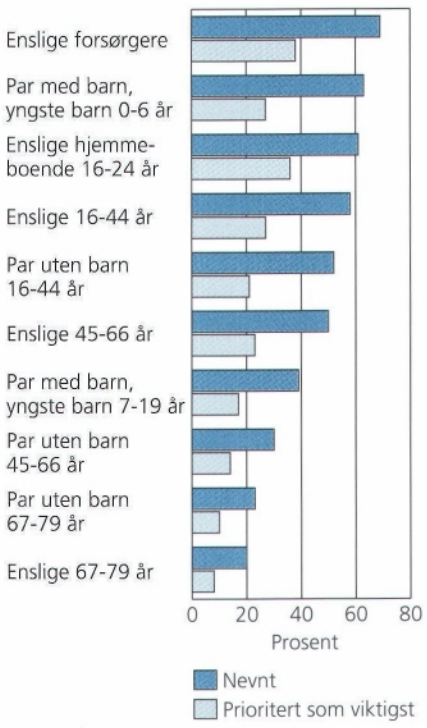

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse mai/juni 1999

Yngre enslige savner en partner

Det er framfor alt de yngre enslige (16-44 år) og de enslige forsørgerne som savner en partner. Om lag en av tre yngre enslige med ønske om å forbedre livssituasjonen gir uttrykk for et slikt savn. For gruppen av yngre enslige er det mer enn noe annet en ektefelle, samboer eller kjæreste som ville bidratt til å gjøre livet bedre. Det er bare bedre økonomi som nevnes omtrent like hyppig i denne gruppen.

For øvrig varierer ønsket om en partner noe mellom de forskjellige gruppene av enslige. Middelaldrende og eldre, enslige kvinner gir forholdsvis sjelden uttrykk for at de savner en partner. Og uansett alder gis en livspartner høyere prioritet av enslige menn enn enslige kvinner, når ønsket om en partner sammenlignes med andre ønskemål.

De ressurssterke ønsker mer fritid...

Tabell 2 og tabell 3 viser hvordan prioriteringen av de fem ønskemålene som ble nevnt oftest, varierer mellom inntekts- og utdanningsgrupper. Et påfallende trekk er hvordan mer fritid er et ønske som en framfor alt finner blant de ressurssterke. Jo høyere inntekt og utdanning, jo mer framheves og prioriteres ønsket om fritid. Blant dem som har ønsker om å forbedre livssituasjonen er det vel fire av ti med en brutto husholdningsinntekt på 500 000 kroner eller mer som prioriterer mer fritid, sammenlignet med bare vel en av ti med en husholdningsinntekt under 200 000 kroner. Forskjellen er omtrent den samme når en sammenligner personer med lavt og høyt utdanningsnivå. Det er også en svak tendens til at ønsket om flere gode venner prioriteres sterkere av personer med høy enn med lav inntekt og utdanning.

Mange personer med høy inntekt og ønske om et bedre liv nevner økonomiske forhold. Snaut fire av ti personer med en husholdningsinntekt på en halv million eller mer oppgir at en bedre økonomi ville bidratt til å gjøre livet bedre. Det er, som vist, likevel fritiden som gis høyest prioritet i denne gruppa.

...fattige og lavutdannede bedre helse og økonomi

Personer med lav inntekt og utdanning prioriterer annerledes. Naturligvis er ønsket om en bedre økonomi mer utbredt blant disse. Sammenhengen er likevel svakere enn en skulle forvente. Dels kan

forklaringen være at målet på økonomiske ressurser ikke er helt godt, siden det blant annet ikke er tatt hensyn til størrelsen på husholdningene og dermed hvor mange som skal forsørges av husholdningsinntekten. En annen forklaring er at aldersforskjeller vil spille inn, spesielt i forhold til betydningen av utdanningsnivå. Som tidligere vist, virker eldre i sin alminnelighet lite opptatt av å forbedre økonomien, og de eldre utgjør en forholdsvis høy andel av gruppen med lav utdanning. Når vi tar hensyn til at utdanningsgruppene har ulik alder, øker, som forventet, forskjellene i prioriteringen av bedre økonomi (tall ikke vist).

Personer med lav inntekt og utdanning er også mer opptatt av å forbedre helsetilstanden. Helseproblemer kan føre til lav inntekt og økonomiske problemer ved at en får vansker med å klare seg på arbeidsmarkedet, samtidig som dårlig økonomi i seg selv kan bidra til forverret helsetilstand. Disse sammenhengene er imidlertid sterkt påvirket av alder, slik at en kontroll for alder er viktig. Også når vi tar hensyn til aldersforskjellene, finner vi den samme tendensen til at grupper med lav inntekt og utdanning i større grad enn andre ønsker seg bedre helse.

Ønsket om en partner har liten sammenheng med utdanningsnivå, men en viss sammenheng med husholdningsinntekt. Det er de fattigste som i størst grad savner en ektefelle, samboer eller kjæreste. Dette gjenspeiler at mange enslige har forholdsvis lav husholdningsinntekt. Det er framfor alt yngre personer med lav inntekt som ønsker en partner.

Tabell 2: **Viktigste forhold som ville bidra til å gjøre livet bedre blant dem som har ønsker om en bedre livssituasjon, etter utdanningsnivå. Personer 16-79 år. 1999. Prosent**

	Mer fritid	Bedre økonomi	Bedre helse	Flere gode venner	Ektefelle, samboer, kjæreste	Personer som svarte
I alt	26	22	17	6	6	841
Ungdomsskolenivå	10	23	30	3	6	124
Videregående skole	25	24	17	5	6	480
Universitet/høgskolenivå	37	16	13	7	4	237

Kilde: Omnibusundersøkelsen mai/juni 1999, Statistisk sentralbyrå

Tabell 3: **Viktigste forhold som ville bidra til å gjøre livet bedre blant dem som har ønsker om en bedre livssituasjon, etter brutto husholdningsinntekt i 1 000 kroner. Personer 16-79 år. 1999. Prosent**

	Mer fritid	Bedre økonomi	Bedre helse	Flere gode venner	Ektefelle, samboer, kjæreste	Personer som svarte
I alt	29	21	17	6	3	712
Mindre enn 200	11	25	23	2	7	56
200-299	13	30	21	3	3	86
300-399	31	24	16	5	3	105
400-499	38	19	13	4	1	149
500 eller mer	42	13	14	9	1	221
Vet ikke/vil ikke svare	12	31	20	7	5	95

Kilde: Omnibusundersøkelsen mai/juni 1999, Statistisk sentralbyrå

Ufaglærte arbeidere savner et mer meningsfylt arbeid

Om lag en av ti sysselsatte med ønsker om et bedre liv, oppgir at et mer meningsfylt arbeid hadde gjort livet bedre. I hvilken grad arbeidet oppleves som meningsfylt ser imidlertid ut til å variere sterkt med utdanningsnivå og type arbeid. Av ufaglærte arbeidere med ønske om et bedre liv er det hele 23 prosent som kunne tenke seg et mer meningsfylt arbeid. Blant høyere funksjonærer er det bare 5 prosent som har tilsvarende ønskemål. Disse forskjellene samsvarer godt med andre undersøkelser; mange ufaglærte arbeidere opplever at arbeidet er lite variert og selvstendig (Statistisk sentralbyrå 1996).

Andre forskjeller mellom ulike sosioøkonomiske grupper gjenspeiler stort sett de samme forskjellene som kommer til uttrykk i tabell 2 og 3. Personer som har "hvitsnipp"-arbeid og høy utdanning (høyere funksjonærer) er mest opptatt av å få mer fritid, mens de gruppene som har lav utdanning og er underlagt andres ledelse (ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer) er mest opptatt av å forbedre økonomien.

Fritid, økonomi og opplevelsessamfunn

Det er mange metodiske problemer knyttet til fortolkningen av resultatene fra denne undersøkelsen og fra tilsvarende undersøkelser. Stort sett synes likevel resultatene å være i

samsvar med det en ville forvente på grunnlag av andre studier, hvor mer objektivt målbare indikatorer på det gode liv har blitt brukt.

Skal vi gjøre noe for å forbedre nordmenns liv, er det først og fremst fritiden, økonomien og helsetilstanden vi må gjøre noe med, skal vi tro resultatene i denne artikkelen. Avslutningsvis skal vi knytte noen betraktninger til betydningen av de to førstnevnte forholdene. Den sterke vekten på mer fritid er kanskje et paradoks, siden fritiden har blitt lengre for folk flest de siste 20-25 årene. Men fritidsøkningen har vært ulikt fordelt: Som Hege Kitterød viser i sin artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet har det vært en tendens til å konsentrere de mest tidkrevende arbeids- og familieforpliktelsene i en kortere fase av livsløpet. Vekten på mer fritid gjenspeiler sannsynligvis også en annen og mer generell samfunnstendens. Rune Slagstad har kalt det overgangen fra den industrielle tidsalders arbeidssamfunn til et postmoderne *opplevelsessamfunn* (Slagstad 1999). I arbeidssamfunnet er det nødvendigheten av å arbeide for å overleve som står i fokus, i opplevelsessamfunnet er de tallrike mulighetene for spennende fritidssysler kanskje vel så viktige. Forskjellige undersøkelser viser at ønsket om å ville "*arbeide mindre, leve mer*" er blitt forsterket i løpet av det siste tiåret. På den andre siden er det påfallende at tiden på mange måter er de vellykkedes problem. Det er ikke først og fremst de svake i samfunnet som lider under tidspress og tidsmangel. De som ønsker seg mer fritid, er gjerne personer med høy inntekt og utdanning, med interessante og utfordrende jobber, som er vel etablerte i familie og arbeidsliv. Mye tyder på at mange i disse gruppene kunne redusert sin arbeidstid om de hadde ønsket det (se Kitterøds artikkel). Å være "travel" er ikke nødvendigvis noe man er tvunget til, men kan også forstås som et verdivalg. Det er utvilsomt en viktig forskningsoppgave å se nærmere på hvorfor det ikke er flere som realiserer sine ønsker om mer fritid.

Økonomien er i større grad et problem for dem som mangler ressurser av forskjellig slag, for eksempel i form av utdanning eller familierelasjoner (ektefelle/samboer). Det ser ut til at bedre økonomi, ved siden av forbedret helsetilstand, er det man framfor alt må se på hvis man ønsker å redusere den sosiale ulikheten. Når det er sagt, er det tydelig at ønsket om bedre økonomi står sterkt i nær sagt alle grupper, med et visst unntak for de eldste. På tross av at vi lever i et rikt land, hvor folk flest får en stadig bedre privatøkonomi, er det mange som vil ha mer. Materialismen ser ut til å være på frammarsj (jf. Helleviks artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet). Utviklingen henimot opplevelsessamfunnet er kanskje en del av bakgrunnen. Det krever penger å nyttiggjøre seg tilbudsflommen. Den kolossale utviklingen i varekvalitet- og kvantitet gjør at man i en viss forstand får stadig mer for pengene. Selv det beste og dyreste fjernsynsapparatet anno 1975 kan neppe måle seg med et vanlig fjernsynsapparat av i dag. Og uansett hvor mye vi tjener, er opplevelsen av det inntjente avhengig av hvor mye vi tjener sammenlignet med andre. Pengenes "moralske" og symbolske kvaliteter ser ut til å være like viktige som før.

Litteratur

Barstad, Anders (1999): På vei mot det gode samfunn? Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge, Notater 99/23, Statistisk sentralbyrå.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*, Oslo: Universitetsforlaget.

Melby, Ingrid og Eiliv Mørk (1998): "Inntekt og forbruk", kapittel 6 i Sosialt Utsyn 1998, Statistiske analyser 22, Statistisk sentralbyrå, 99-114.

Ramm, Jorunn, Finn Gjertsen, Anne Mundal, Merete Thonstad og Jon Erik Finnvold (1998): "Helse", kapittel 2 i Sosialt Utsyn 1998, Statistiske analyser 22, Statistisk sentralbyrå, 41-55.

Slagstad, Rune (1999): "Idrett som samtid", Dagbladet 26. august 1999, 3.

Sosial- og helsedepartementet (1999): Utjamningsmeldinga. Om fordeling av inntekt og levekår i Noreg, St. meld. nr. 50 (1998-99).

Statistisk sentralbyrå (1996): *Levekårsundersøkelsen 1995*, Norges Offisielle Statistikk C 301.

Vejrup, Kristine (1998): "Ønsker, lyster og begjær...". Om nordmenns ønsker for bedre livskvalitet, Oslo: Framtiden i våre hender, Rapport nr. 1, 1998.

Anders Barstad
(anders.barstad@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Hvorfor blir vi ikke lykkeligere?

Ottar Hellevik

Gjennom de siste 15 årene er nordmenn flest blitt rikere, uten at de sier at de har blitt lykkeligere. Man blir ikke ulykkelig av velstand i seg selv. Rike og friske er lykkeligere enn fattige og syke. Men det er helt tydelig at et materialistisk liv med jag etter materielle goder ikke er synonymt med et lykkelig liv.

Innledning

Hvor lykkelig et individ føler seg, er en indikator på om tilværelsen arter seg slik at dets ønsker og forventninger blir innfridd. I prosjektet *Norsk Monitor* har Markeds- og mediainstituttet (MMI) siden 1985 annethvert år stilt spørsmålet "Vil du stort sett beskrive deg selv som meget lykkelig, ganske lykkelig, ikke spesielt lykkelig eller slett ikke lykkelig" til utvalg på rundt 3 000 personer som skal være representative for den voksne norske befolkningen (se egen ramme om prosjektet). I denne artikkelen skal vi undersøke hvordan befolkningens tilfredshet med tilværelsen har utviklet seg i dette tidsrommet, som preges av framgang på en rekke områder, ikke minst det økonomiske. Har vi også blitt lykkeligere?

Stabilt lykkenivå

Siden 1985 har de fleste nordmenn opplevd en betydelig økning i inntekt og materiell standard. Norge har opplevd store sportslige framganger, og kanskje nettopp derfor er det flere som sier at de er meget stolte over å være norske. Den sterke bekymringen mange følte på slutten av 1980-tallet over miljøproblemene, er nå langt mindre utbredt (se artikkelen av Hellevik og Høie i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*). Disse og andre positive utviklingstrekk gjør det rimelig å vente at det var blitt flere som har høy og færre som har lav lykkefølelse utover på 1990-tallet. Hva viser så Monitor-materialet?

Figur 1 avdekker et fullstendig stabilt mønster for lykkefølelsen i den norske befolkningen siden 1985.

Figur 1: **Utviklingen for nordmenns lykkefølelse.[1] Prosent**

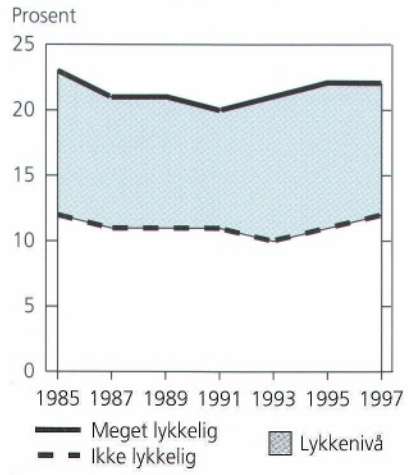

[1] Spørsmål: Vil du stort sett beskrive deg selv som: Meget lykkelig/ Ganske lykkelig/ Ikke spesielt lykkelig/ Slett ikke lykkelig? ***Ikke lykkelig:*** De to siste kategoriene slått sammen. ***Lykkenivå:*** Prosentovervekt "meget" over "ikke" lykkelig

Kilde: Norsk Monitor, MMI

Det er hele tiden rundt to tredeler som synes beskrivelsen "ganske lykkelig" er mest dekkende for hvordan de føler seg. Litt over en femdel sier de er meget lykkelige, litt over en tidel ikke spesielt eller slett ikke lykkelige (nesten ingen bruker det siste alternativet). Det er altså få som velger å tilkjennegi en lykkefølelse som faller utenfor det jevnt fornøyde. Vi skal bruke balansen mellom ytterkategoriene som et mål for *lykkenivået* til en gruppe av individer. For befolkningen totalt ligger lykkenivået, det vil si overvekten av *meget* over *ikke* lykkelige, i hele tidsrommet mellom 9 og 11 prosentpoeng.

Når ikke forventningen om stigende lykkenivå innfris, er en mulig forklaring at selve spørsmålet ikke er godt. Kanskje gir det liten mening for de intervjuede å bli spurt om de er meget, ganske eller ikke spesielt lykkelige, slik at de svarer på "lykke og fromme"?

Måling av lykke

Tilsvarende spørsmål er blitt stilt i en rekke undersøkelser verden over, med resultater som likner de norske. Studier innenfor lykkeforskningen har påvist at det er samsvar mellom selvrapportert lykke og

Norsk Monitor
er navnet på et løpende prosjekt med store intervjuundersøkelser som er gjennomført av MMI annethvert år siden høsten 1985. Den niende runden finner sted høsten 1999 (i dette tallet er også en ekstrarunde fra 1996 regnet med). Professor Ottar Hellevik har hatt det faglige ansvaret for prosjektet helt siden det ble startet opp i 1984. Opprinnelig inngikk den norske undersøkelsen i et samarbeid mellom meningsmålingsinstitutter i ulike europeiske land, der imidlertid MMI og mange av de andre opprinnelige deltakerne ikke lenger er med.

Antallet respondenter har steget fra 2 212 i første runde til 4 257 i 1997, og det er nye personer hver gang. De besvarer nærmere 3 000 spørsmål, noe som kan ta tre-fire timer. Intervjuet innledes med spørsmål som stilles av en intervjuer, deretter besvarer respondenten hovedtyngden av spørsmålene ved hjelp av et selvutfyllingsskjema. Fram til 1997 ble det brukt besøksintervju i innledningsdelen, da gikk en over til telefonintervju. Samtidig ble en del spørsmål overført til selvutfyllingsdelen.

At svarene gis til en intervjuer, fører i noen tilfeller til litt andre resultater enn når de intervjuede selv fyller ut svarene,. En slik påvirkning, såkalt *intervjuereffekt*, oppstår i situasjoner der noen svar kan oppleves som mer ønskverdige eller akseptable enn andre, for eksempel når det er spørsmål om hvorvidt ulike brudd på lover og regler kan aksepteres (Hellevik 1999). Intervjuereffekt foreligger også når det gjelder måling av lykkenivået, noe som avspeiles i forskjellen mellom Monitor og de norske verdiundersøkelsene, der det ble brukt intervjuer. Resultatene fra dette prosjektet i 1982, 1990 og 1996 viser andeler meget lykkelige mellom 28 og 30, og andeler ikke lykkelige mellom 5 og 7 (Listhaug mfl. 1983, Listhaug og Huseby 1990, Listhaug mfl. 1997). Dette må tas i betraktning når en sammenlikner resultatene fra Monitor med resultater fra andre land, der det ofte vil være brukt intervjuer.

Utvalgene skal være representative for den norske befolkningen fra 15 år og oppover. Det ble opprinnelig brukt totrinns klyngeutvalg med uttrukne startadresser som utgangspunkt for tilfeldig utvelging av intervjupersoner, innenfor et utvalg av geografisk avgrensete intervjuområder (standardopplegget for meningsmålingsinstituttenes besøksundersøkelser). Etter overgangen til telefonintervjuing trekkes medlemmene av utvalget direkte fra telefonregistre ved hjelp av enkel tilfeldig utvelging. Det er blitt brukt ulike former for belønning for å delta i undersøkelsen (bl.a. utloddning av reiser). For besøksintervjuene regner en at 55-60 prosent av det opprinnelige utvalget ble nådd. Av disse igjen besvarte 92-94 prosent selvutfyllingsskjemaet. Etter overgangen til telefonintervjuing i 1997 er det vanskeligere å fastslå en realistisk oppnåelsesprosent, fordi en ikke vet om alle de uttrukne telefonnumrene er i bruk. Trolig nådde en i utgangspunktet en større andel av utvalget enn ved besøksintervju, men andelen som returnerte selvutfyllingsdelen gikk ned til 78 prosent (nå skulle den sendes i posten, tidligere ble den hentet av intervjueren). Kontroller av utvalgets sammensetning i forhold til fordelinger der det foreligger en "befolkningsfasit" viser imidlertid en bemerkelsesverdig høy overensstemmelse, noe som tyder på at bortfallet i hovedsak er av tilfeldig og ikke av systematisk art.

Mange av spørsmålene er stilt i samtlige eller et flertall av rundene, slik at det foreligger tidsserier som viser utviklingstendenser på en rekke samfunnsområder. Men siden det ikke er en panelundersøkelse, det er ikke de samme, men ulike utvalg av personer som intervjues hver gang, er det bare nettoendringen for befolkningen som helhet eller undergrupper som kan påvises, ikke omfanget av alle individuelle bevegelser.

Norsk Monitor er en såkalt omnibusundersøkelse, med mange ulike oppdragsgivere. Hovedmengden av spørsmålene utgjør en fellesdel, der for eksempel sosiale kjennetegn og verdisyn kartlegges, mens andre spørsmål stilles for å dekke de spesielle interessene til hver enkelt oppdragsgiver. Disse kommer fra både offentlig og privat sektor. Innenfor den første kategorien finner vi blant annet departementer og forskningsinstitutter, i den andre utgjør mediebedriftene et hovedinnslag.

I boka *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995* presenteres et utvalg resultater fra prosjektet. I dette nummeret av *Samfunnsspeilet* brukes data fra Norsk Monitor i den foreliggende artikkelen om lykke og i Hellevik og Høies artikkel om miljøutviklingen.

hvordan personer i omgivelsene opplever den intervjuede, eller mellom svarene og andre mål for velvære og tilfredshet (Myers og Diener 1996).

Det kan altså se ut til at spørsmålet om lykkefølelse faktisk sier noe om hvor fornøyd et individ er med tilværelsen. For å teste dette ved hjelp av Monitor-materialet, skal vi se om personer som er ulikt stilt med hensyn til helse også skiller seg fra hverandre når det gjelder lykkenivå. At det skal være sammenheng mellom helse og lykke, synes så åpenbart at det ville svekke tiltroen til spørsmålet om resultatene ikke viser det. I figur 2 brukes to indikatorer på helsetilstand, hvor ofte den intervjuede sier at hun eller han oppsøker lege, og hvordan helsetilstanden oppleves av vedkommende selv.

Figuren viser at lykkespørsmålet består testen. Det *er* klart lavere lykkenivå i grupper med dårlig helse, spesielt slik den intervjuede selv opplever den. Mens det for

Figur 2: **Helse og lykkenivå. (Prosentovervekt av "meget" over "ikke" lykkelige)**

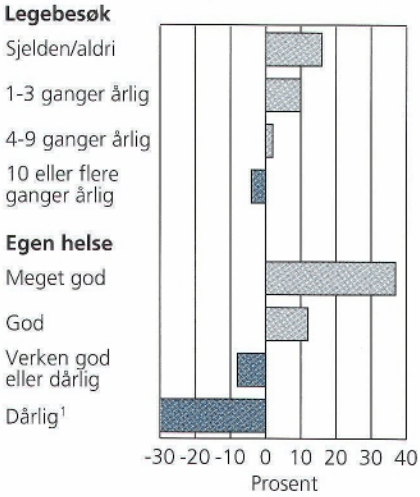

[1] "Meget dårlig" og "Dårlig" er slått sammen

Kilde: Norsk Monitor fra 1995, 1996 (ekstrarunde) og 1997, MMI

personer som anser helsen som meget god, er en *positiv* overvekt av "meget" over "ikke" lykkelige på 37 prosentpoeng, er lykkenivået *negativt* blant dem som anser helsen som dårlig, med 30 prosentpoengs overvekt av ikke lykkelige.

Familiesituasjonen viktig

En konklusjon fra lykkeforskningen er at forskjellene mellom sosiale grupper stort sett er små (Inglehart 1990). Dette gjelder også i Norge. Det spiller praktisk talt ingen rolle om en bor i byer, tettsteder eller på landet, og forskjellene er små mellom landsdelene (med Oslo litt over indre Østland og Nord-Norge). Kvinner har litt høyere lykkenivå enn menn, høyt utdannede ligger litt over lavt utdannede. Aldersforskjellene er noe større, lykkenivået synker med stigende alder, etter en topp mellom 25 og 35 år. Nedgangen for de eldre kan delvis forklares av dårligere helsetilstand, og dessuten av at mange er blitt alene. Nettopp ens familiesituasjon er nemlig et forhold som viser klar sammenheng med lykkefølelsen.

I figur 3 representerer søylene grupper ordnet etter faser i livsløpet. Først barn som bor hjemme hos foreldrene, så unge som bor alene utenfor foreldrehjemmet, deretter unge i parforhold før det er kommet barn, og etter hvert i parforhold med små og så store barn. Neste fase er parforhold etter at barna har flyttet hjemmefra, før livsløpet avsluttes som enke eller enkemann. I den siste kategorien er også de som er blitt alene etter samlivsbrudd inkludert. Noen avviker fra dette utviklingsmønsteret ved aldri å gå inn i parforhold, eventuelt ved å være aleneforelder (de to nederste søylene).

Å flytte hjemmefra for å bo alene ser ut til å være vanskelig for en del. Spesielt gjelder dette gutter, som ligger 9 poeng lavere i lykkenivå enn jenter, mot 4 poeng mens de enda bor hjemme (kjønnsforskjellene er ikke vist på figuren). Så stiger lykkekurven bratt og når sitt toppnivå etter at en har flyttet sammen med en partner. Ankomsten av barn i parforholdet går sammen med en liten nedgang i lykkefølelsen, som fortsetter når barna blir større. For menn inntreffer det så en liten oppgang når barna er blitt voksne og flytter hjemmefra, for kvinnene fortsetter nedgangen. Parforhold hvor en er over 40 år uten hjemmeboende barn er for øvrig den eneste familiefasen der menn ligger over kvinner i lykkenivå (med 3 poeng).

Personer som har mistet partneren, eller aldri har hatt en partner, har en negativ lykkebalanse. Igjen er det mennene som oftest har problemer med å mestre alenetilværelsen. Kjønnsforskjellen er oppe i 20 poeng for etterlatte/skilte og 17 for

Figur 3: **Familiefase og lykkenivå. (Prosentovervekt av "meget" over "ikke" lykkelige)[1]**

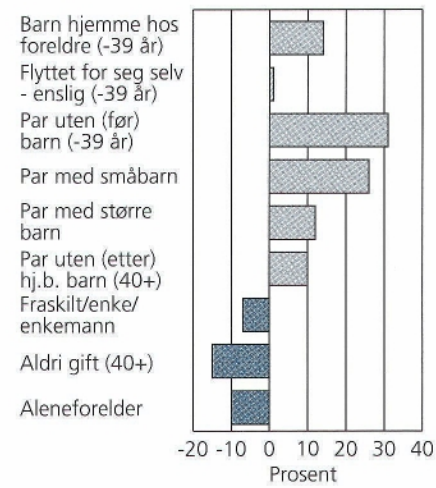

[1] Familiefase klassifisert ut fra nåsituasjon (sivilstand/egenskaper ved husholdningen/alder). Det er f.eks. ikke kjent om eldre par uten barn har barn som er flyttet hjemmefra eller om de er barnløse

Kilde: Norsk Monitor fra 1995, 1996 og 1997, MMI

aldri gifte (over 40 år), mot 3 poeng i befolkningen totalt.

Det er nærliggende å tenke seg at disse variasjonene skyldes at ens familiesituasjon påvirker sjansen for å være lykkelig. Men det kan også gå påvirkning motsatt vei. For eksempel kan det tenkes at personer som er lykkelige, er mer tiltrekkende som partnere og derfor oftere lever i et parforhold. Strengt tatt burde vi ha fulgt de samme personene for å kunne fastslå at lykkenivået endres med skifte i familiesituasjon, mens det vi gjør er å sammenlikne ulike personer som befinner seg i ulike faser. Uansett må en kunne konkludere at familiefasemønsteret, der det er lett å se rimelige forklaringer på variasjonen i lykkenivå, på samme måte som helsemønsteret styrker tiltroen til at spørsmålet om lykkefølelse måler noe reellt.

Hva betyr økonomisk situasjon?

Til tross for ordtaket "lykken kan ikke kjøpes for penger", ville nok mange ha forestilt seg at økende velstand skulle virke positivt inn på lykkefølelsen. Noen forskere mener å ha funnet slike effekter når de sammenlikner nasjoner eller følger utviklingen over tid innenfor samme nasjon (Veenhoven 1994). Det vanlige er likevel å konkludere at forskjeller i levestandard mellom land ikke går sammen med tilsvarende forskjeller i lykkenivå (Myers og Diener 1996). Og for Norge er mønsteret klart, det har ikke vært noen stigning i lykkenivået til tross for levestandardøkningen etter 1985. Hva kan grunnen være?

I utgangspunktet finner vi faktisk klare forskjeller i lykkenivå mellom de som ligger høyt og de som ligger lavt når vi ser på seks ulike indikatorer for et individs økonomiske situasjon (som alle er tredelt, slik at gruppene blir så jevnstore som mulig). Dette vises av de lyse søylene i figur 4. De to øverste gjelder det en kan kalle *objektive* indikatorer, inntekt og eiendeler. Sammenlikner vi personer som har høy husholdningsinntekt med personer som har lav, eller personer som har mange materielle goder i hjemmet med personer som har få, er lykkenivået klart høyere blant dem som er best stilt.

Tilsvarende forskjeller finner vi også for de fire subjektive indikatorene. De mest fornøyde er oftere meget lykkelige og sjeldnere ikke lykkelige, enten vi sammenlikner personer som mener de er bedre stilt økonomisk enn befolkningsgjennomsnittet med personer som mener de er dårligere stilt, personer som ikke savner materielle goder med personer som sier de gjør det, personer som opplever at deres egen økonomiske situasjon er blitt bedre siste 12 måneder med personer som mener den er blitt dårligere, og endelig de som venter seg en forbedring neste 12 måneder med de som venter seg en forverring.

Figur 4: **Økonomiske forholds effekt på lykkenivå**[1]

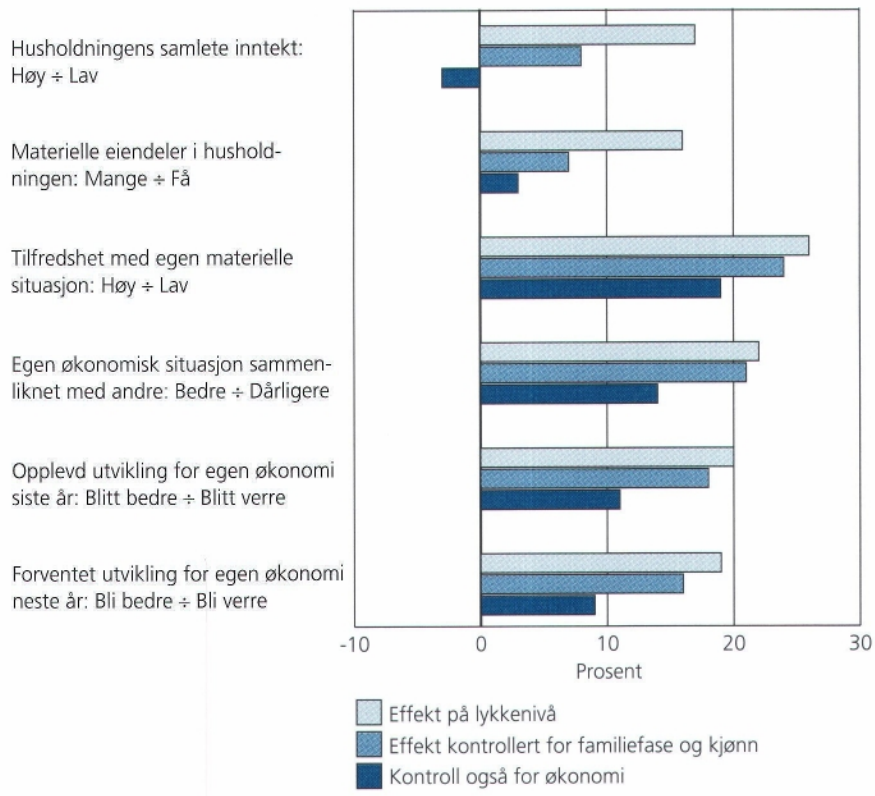

[1] ***Effekt på lykkenivå:*** Differansen mellom personer med høy og lav verdi på den uavhengige variabelen (som er tredelt) i prosentovervekten av "meget" over "ikke" lykkelig. ***Kontrollert for familiefase og kjønn:*** Den tilsvarende differansen etter at forskjeller når det gjelder familiefase og kjønn er justert bort (gjennom regresjonsanalyse). ***Kontroll for økonomi:*** Den tilsvarende differansen etter at det i tillegg er justert for forskjeller når det gjelder verdi på de andre uavhengige variablene i figuren. ***Materielle eiendeler:*** Hvor mange av seks følgende gjenstander som finnes i husholdningen: Mikrobølgeovn, oppvaskmaskin, avansert komfyr, fargetv med tekst, videospiller, CD-spiller. ***Tilfredshet med egen økonomisk situasjon:*** Helt enig/helt uenig i påstanden "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker".

Kilde: Norsk Monitor 1995, 1996 og 1997, MMI

Økonomi avhenger av familiesituasjon

Nærmere analyse viser imidlertid at deler av disse utslagene av økonomiske forhold kan forklares av familiesituasjon og kjønn. Spesielt gjelder dette for den faktiske situasjonen. Par har naturlig nok oftere høy husholdningsinntekt og mange materielle eiendeler enn enslige, og når vi tar hensyn til dette, reduseres effekten på lykkenivået til mindre enn halvparten av den opprinnelige (midterste søyle i figur 4). Sagt med andre ord er det ikke så mye videospilleren eller oppvaskmaskinen som bidrar til å gjøre oss lykkelige, som det å ha en partner å dele livet med.

Når det i tillegg til familiesituasjonen også tas hensyn til at de ulike økonomiske forholdene henger sammen, forsvinner den positive effekten på lykkefølelsen helt for husholdningsinntekt (den blir faktisk svakt negativ), og nesten helt for eiendeler (mørk søyle). Dette betyr at den forholdsvis beskjedne effekten de to objektive forholdene har på lykkefølelsen, i hovedsak er en indirekte effekt via den subjektive opplevelsen av egen økonomiske situasjon.

Både inntekt og materiell velstand har steget betydelig siden 1985. For eksempel har andelen som eier fem av seks materielle goder (se fotnoten til figur 4), steget fra 0 i 1985 til 42 prosent i 1997. Men siden effekten på lykkefølelsen er så begrenset, gir ikke denne velstandsveksten noe vesentlig bidrag til å heve lykkenivået i den norske befolkningen.

Synkende materiell tilfredshet

Den subjektive opplevelsen av egen økonomi påvirkes av den faktiske utviklingen, og de ulike aspektene samvarierer. Kontroll for de andre økonomiske indikatorene fører derfor til en viss reduksjon av effekten på lykkefølelsen. Men fortsatt gir særlig tilfredshet med den materielle situasjonen (ikke føle at en savner materielle goder for å kunne leve et tilfredsstillende liv) og opplevelsen av å være bedre stilt enn gjennomsnittet, klare utslag.

Her viser det seg imidlertid at slike oppfatninger ikke er blitt mer utbredt, og dermed har de heller ikke bidratt til å heve lykkenivået i befolkningen. Figur 5 viser at den materielle tilfredsheten ikke har steget på tross av økningen i antall eiendeler, tvert imot har faktisk overvekten av meget fornøyde over meget misfornøyde gått ned. Tidligere

Figur 5: **Utvikling for subjektive økonomiske forhold**[1]

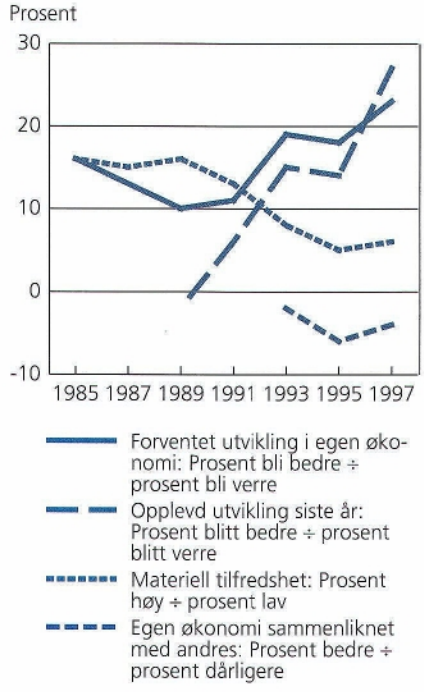

[1] *Materiell tilfredshet:* Høy=helt uenig, lav=helt enig, i påstanden "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker".

Kilde: Norsk Monitor, MMI

er fraværet av lykkeforskjeller mellom grupper med god og grupper med dårlig økonomi blitt forklart med at aspirasjonene tilpasses den faktiske situasjonen (Campbell, Converse og Rogers 1976). Overført på utviklingen i Norge betyr det at våre krav og forventninger stiger i takt med stigende velstand, i tråd med ordtaket "mye vil ha mer". Faktisk ser det ut til at kravene til materiell standard ikke bare har holdt tritt med, men steget enda raskere enn den faktiske velstanden, etter som flere på 1990- enn på 1980-tallet føler at de ikke får tilfredsstilt sine materielle behov.

Opplevelsen av hvordan en er stilt økonomisk i forhold til gjennomsnittet er en relativ vurdering, der det ikke hjelper om egen inntekt stiger så lenge også andres gjør det. Derfor er det liten grunn til å vente at det skal bli flere som føler seg bedre stilt relativt sett. Tidsserien dekker bare årene fra 1993-1997, og i dette tidsrommet ligger andelen stabilt på 24 prosent. Med den stadig sterkere fokuseringen på de meget rike i norske medier kunne en kanskje forventet en utvikling mot større andeler som føler at de sakker akterut, men også denne andelen er forholdsvis stabil (svinger mellom 26 og 30 prosent).

Verken materiell tilfredshet eller følelsen av å være bedre stilt enn andre har dermed utviklet seg slik at de har bidratt til å heve lykkenivået i befolkningen. Tilfredsheten har tvert imot snarere hatt en negativ innvirkning, siden den er gått noe ned.

Følelse av økonomisk framgang

De to siste indikatorene måler om vi opplever at privatøkonomien utvikler seg i positiv eller negativ retning. Har vi fått det bedre sammenliknet med hvordan vi hadde det for et år siden, tror vi at vi vil få det bedre neste år? For begge aspekter peker kurvene oppover på 1990-tallet (figur 5). Spesielt stiger følelsen av å ha fått det bedre, som startet ut med en svak negativ overvekt ved første måling i 1989 (2 prosentpoeng flere hadde fått det verre enn det var som hadde fått det bedre) og endte opp med en positiv overvekt på 27 poeng i 1997. Etter som begge disse forholdene har en positiv direkte effekt på lykkefølelsen, kan vi slutte at følelsen av at privatøkonomien stadig blir bedre i seg selv har bidratt til en heving av befolkningens lykkenivå.

Dette bidraget er som vi alt har sett blitt motvirket av en stigende

misnøye med ens egen materielle situasjon. Hvilke andre forhold kan tenkes å ha forhindret en heving av nordmenns lykkefølelse? Siden familiesituasjon og helse, som påvist, har betydning for lykkefølelsen, er det aktuelt å analysere mulige effekter på grunn av endringer i disse forholdene. Vi skal imidlertid konsentrere oss om en annen mulig negativ innvirkning på lykkenivået, nemlig endringer i nordmenns verdisyn.

Verdisyn påvirker lykkefølelse

Et hovedformål med Norsk Monitor er å kartlegge nordmenns verdisyn og følge hvordan dette utvikler seg over tid. Med verdisyn menes individers grunnleggende ønskemål og oppfatninger om hvilke midler som bør brukes for å realisere disse målene. Mens de subjektive økonomiske indikatorene avspeiler hvordan individene opplever at de *faktisk* har det, forteller verdisynet hvordan de *ønsker å ha det*.

Ved hjelp av et omfattende spørsmålsbatteri måles 25 ulike verdimotsetninger. Gjennom en analyse av hvilke kombinasjoner av verdier som typisk opptrer sammen hos grupper av individer, avdekkes hoveddimensjoner i nordmenns verdisyn. I en egen ramme gis det en kort beskrivelse av verdiene og verdidimensjonene, en mer utførlig omtale finnes i Hellevik 1996. Spørsmålet vi skal se på her, er om utviklingen for verdidimensjonene kan ha hatt betydning for lykkenivået i befolkningen.

Den motsetningen som klarest får fram forskjeller mellom nordmenns verdioppfatninger slik disse måles i Norsk Monitor, går mellom et moderne eller endringsorientert og et tradisjonelt eller stabilitetsorientert verdisyn. Om en person er åpen og begeistret for det nye og fremmedartede eller foretrekker at ting forblir som de alltid har vært, ser imidlertid ut til å ha liten betydning for sjansen til å være lykkelig.

Den nest viktigste motsetningen i den norske befolkningen går ifølge Monitor-materialet mellom et materialistisk eller ytreorientert og et idealistisk eller indreorientert verdisyn. Hvor et individ befinner seg langs denne motsetningen, viser seg å ha stor betydning for lykkenivået. Når vi deler dimensjonen inn slik at vi får ti grupper med like store befolkningsandeler i hver, varierer lykkenivået fra –4 for den mest materialistiske til +26 for den mest idealistiske gruppen. Hvordan anskaffelser og forbruk prioriteres som mål for tilværelsen i forhold til selvrealisering og åndelige verdier, ser dermed ut til å påvirke sjansen for at individet skal være tilfreds med tilværelsen.

Sammenhengen mellom verdisyn og lykkenivå forklares ikke av forskjeller når det gjelder familiesituasjon eller økonomi. Med verdidimensjonen delt slik at vi får tre like store grupper, er forskjellen mellom idealisters og materialisters lykkenivå på 17 poeng, som omtrent tilsvarer de effektene figur 4 viser for de økonomiske faktorene før kontroll. Sammenhengen mellom verdidimensjonen og de sosiale og økonomiske indikatorene er imidlertid så beskjeden at forskjellen mellom lykkenivået til idealister og materialister ikke endres når vi kontrollerer for disse egenskapene. (Her må vi gjøre et unntak for spørsmålet om materiell tilfredshet, som inngår i målet for verdien materialisme. Tas også materiell tilfredshet med i kontrollen, synker effekten av verdisyn på lykkenivå litt, til 14 poeng).

Materialismens frustrasjoner

Vektlegging av anskaffelser og forbruk har altså en direkte negativ effekt på lykkefølelsen ifølge disse resultatene. Det er lett å peke på trekk ved en materialistisk verdiorientering som kan forklare en slik tendens. Den innebærer å ha grunnleggende ønskemål som ifølge sin natur aldri lar seg endelig tilfredsstille, det kommer alltid noe

Figur 6: **Materialistisk - idealistisk verdisyn og lykkefølelse.[1] Prosent**

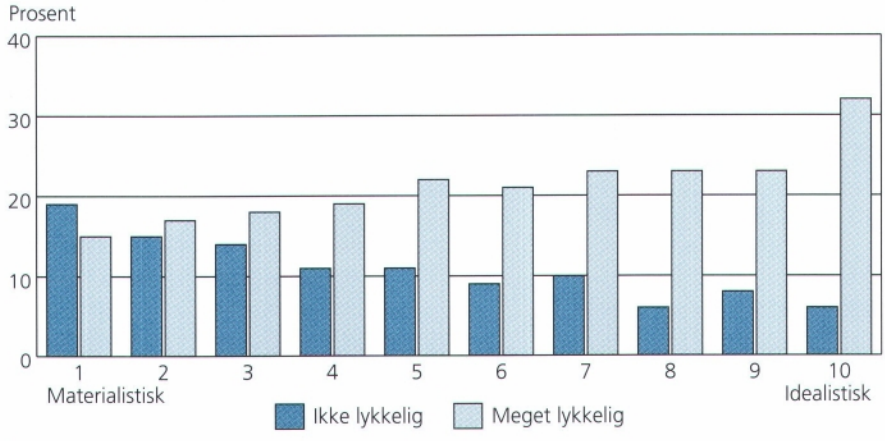

[1] Verdidimensjonen materialisme - idealisme delt i ti deler med like store befolkningsandeler i hver.
Kilde: Norsk Monitor 1995, 1996 og 1997, MMI

Verdidimensjonene i Norsk Monitor

I Norsk Monitor brukes ca. 70 spørsmål til å lage 25 indekser som skal måle verdimotsetninger (for eksempel hvordan en vil prioritere økonomisk vekst i forhold til miljøhensyn). Gjennom en analyse av verdikombinasjoner som er typiske hos ulike individer, avdekkes hoveddimensjoner i nordmenns verdisyn (tidligere ble det brukt korrespondanseanalyse, nå prinsipal komponent analyse til å finne dimensjonene, som gir tilnærmet samme resultat).

Hva som er innholdet i dimensjonene tolkes ut fra hvilke verdier som bidrar til å bestemme dem. Dette kan vi danne oss et bilde av ved å se på hvordan de som har de ulike verdiene (definert som den fjerdedelen av respondentene som har høyest indeksskåre) plasserer seg på dimensjonen (hvor gjennomsnittet deres ligger). De to dimensjonene som best beskriver verdimotsetningene i den norske befolkningen slik disse måles i Monitor er blitt "døpt" *moderne* versus *tradisjonell* og *materialistisk* versus *idealistisk*. I figuren gjengis en forenklet versjon av Monitors "verdikart", det vil si dimensjonene med plasseringen til noen av verdiene angitt. Navnene gir et inntrykk av hva som er det verdimessige særpreget til personer som befinner seg på ytterpunktene av dimensjonene. (En nærmere beskrivelse av verdiene og dimensjonene finnes i Hellevik 1996).

Ved å dele opp planet som dannes av de to dimensjonene, får vi grupper (ofte kalt segmenter) av individer som er innbyrdes homogene og klart forskjellige fra hverandre når det gjelder verdisyn. I tabellene er det brukt en inndeling i ni segmenter med like store befolkningsandeler i hver. De gir eksempler på hvilke markerte forskjeller vi kan finne i holdningen til ulike fenomener når vi sammenlikner personer med ulik plassering på verdidimensjonene moderne - tradisjonell og materialistisk - idealistisk. (Ingen av spørsmålene inngår i indeksene som brukes til å måle verdiene.)

Utdrag av verdikartet i Norsk Monitor (1997)

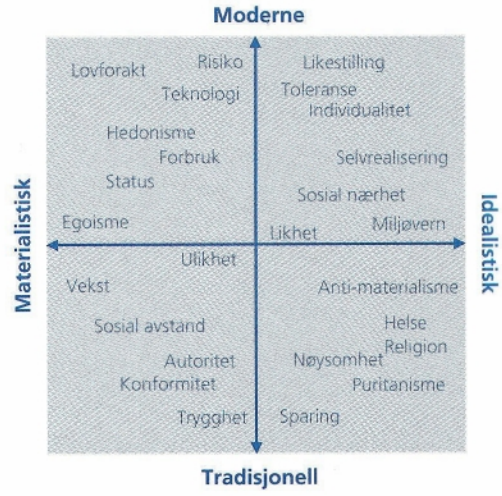

Materialistisk	Moderne		Idealistisk
49	37	26	
38	26	17	
27	16	8	
	Tradisjonell		

Prosent innenfor hvert verdisegment som ville foretrekke "Å vinne en gevinst i lotteri som var stor nok til at man kunne leve av renteinntektene hele livet uten å måtte jobbe", framfor "Å ha en fast jobb som ga samme inntekt i løpet av livet som lotterigevinsten".

Materialistisk	Moderne		Idealistisk
29	43	**56**	
28	37	50	
29	38	49	
	Tradisjonell		

Prosent innenfor hvert verdisegment som ofte føler at de forsøker å leve seg inn i andre menneskers situasjon og forestille seg hvordan de tenker og føler.

Materialistisk	Moderne		Idealistisk
31	20	7	
46	31	17	
62	47	35	
	Tradisjonell		

Prosent innenfor hvert verdisegment som er mer enig i utsagnet "Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og en trussel mot norsk kultur" enn i utsagnet "Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst, osv."

Materialistisk	Moderne		Idealistisk
28	43	58	
34	52	68	
37	67	**72**	
	Tradisjonell		

Prosent innenfor hvert verdisegment som synes utsagnet "Jeg er opptatt av hva jeg personlig kan gjøre for å verne om miljø og naturresurser" passer meget eller ganske godt.

Kilde: Norsk Monitor, MMI, 1997

nytt og finere å strebe etter. Den stadig striere strømmen av reklame, tv-serier fra luksusmiljøer og kjendisreportasjer gir en konstant påminnelse om alt en mangler. Ting som knapt noen hadde hørt om for et par år siden er det i dag umulig å klare seg uten.

For en materialist vil dessuten ofte et ønske om å imponere sine omgivelser være en av drivkreftene bak anskaffelsestrangen. Dette skaper en konkurransesituasjon som gjør det enda vanskeligere å hvile på laurbærene. Når naboen skaffer seg nyeste bilmodell ødelegges gleden ved egen fjorårsutgave.

Monitor-materialet viser at langt flere på materialistisk enn på idealistisk side savner materielle goder og føler at de har for lite penger til å kunne leve slik de ønsker, noe som bare i liten grad kan forklares av at de reelt sett er dårligere stilt (Hellevik 1996). Det er med andre ord forskjellen i ønsker som forklarer at personer på den materialistiske siden oftere er frustrerte og har lavere sjanse for å bli lykkelige, ikke deres faktiske materielle situasjon.

Voksende materialisme

Hvordan har så oppslutningen om materielle versus idealistiske verdier utviklet seg i Norge siden 1985? Ifølge den såkalte postmaterialismeteorien til den amerikanske statsviteren Ronald Inglehart (1990) skulle velstand og trygge oppvekstkår føre til at andre behov og verdier blir sentrale senere i livet. Etterkrigstidens økonomiske vekst og stigende materielle standard skulle derfor gi en dreining i retning av det som i Monitor-materialet kalles moderne idealistiske verdier. Liknende tanker finner vi blant annet igjen i det norske sosialdemokratiets tro på de positive følgene av materiell framgang: ".. når de materielle godene og den grunnleggende trygghet er sikret, vil folk begynne å lete etter andre mål med livet. De ikke-materielle verdiene kommer mer i forgrunnen." (Jagland 1990: 149)

Uten å gå inn i den omfattende fagdebatten rundt Ingleharts teori, kan det slås fast at den motsies av vek-

Figur 7: **Utvikling i nordmenns verdisyn.[1] Prosent**

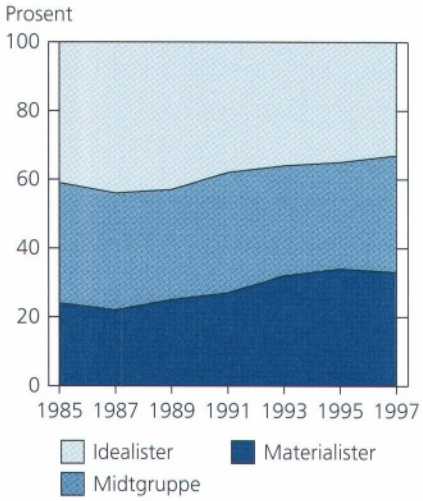

[1] Verdidimensjonen materialisme - idealisme fra faktoranalysen i 1997, tredelt slik at gruppene får like befolkningsandeler. Samme dimensjon og delingsgrenser brukt for de tidligere årene.
Kilde: Norsk Monitor, MMI

ten på anskaffelser og forbruk vi finner blant mange unge i Norge i dag, spesielt hos unge menn (Hellevik 1993). Også utviklingen for befolkningen som helhet er i strid med postmaterialismeteorien (figur 6). Når den samme inndelingen av dimensjonen som ga tre like store grupper i 1997 anvendes i de tidligere undersøkelsene, får vi høyere andeler idealister og lavere andeler materialister. Bare mellom 1985 og 1987 skjedde det en bevegelse i idealistisk retning, på 1990-tallet har bevegelsen gått motsatt vei.

I Monitor-prosjektet ble denne dreiningen i strid med postmaterialismeteorien først tolket som et resultat av den økonomiske nedgangen på slutten av 1980-tallet, og den usikkerheten for framtiden som dette skapte hos mange, ikke minst unge i etableringsfasen. Men hvorfor har materialismetrenden fortsatt etter at konjunkturene igjen begynte å peke oppover, og følelsen av framgang når det gjelder egen økonomi når stadig nye høyder (figur 5)?

Det kan se ut som om veksten i stedet for å dempe snarere bidrar til å stimulere de materielle ønskemålene. Kanskje er dette et resultat av en oppvekst i velstand som ikke har vært kombinert med betoning av verdier som måtehold og nøysomhet i oppdragelsen, slik det trolig var vanligere å gjøre når dagens besteforeldregenerasjon oppdro sine barn.

Konklusjon

En vanlig konklusjon i studier av individers lykkefølelse er at den tilsynelatende er lite avhengig av ytre omstendigheter (Myers og Diener 1996). Sosiale egenskapers forklaringskraft er sterkt begrenset, evne til å føle lykke kan se ut til å være en medfødt individuell egenskap. Dette kan også sies om de resultatene som legges fram her, den individuelle variasjonen innenfor grupper er langt større enn selv de største forskjellene som er påvist mellom grupper. Forskjellene er imidlertid klare nok til å kaste et tankevekkende lys over sider ved samfunnsutviklingen. De reiser spørsmålet om velstandsveksten, som i seg selv bidrar positivt til økt lykke gjennom å skape en følelse av stadig å få det bedre økonomisk, samtidig virker negativt inn på våre muligheter for å bli fornøyde med tilværelsen ved å stimulere materielle behov og ønsker ut over det individet makter å tilfredsstille. Sluttresultatet av de motstridende tendensene blir et stabilt lykkenivå, vi opplever å få det bedre økonomisk uten at vi blir mer fornøyde med tilværelsen.

Litteratur

Campbell, Angus, Philip E. Converse og W.L. Rodgers (1976): *The quality of life*. New York: Russell Sage.

Hellevik, Ottar (1993): Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismedebatten: *Sosiologisk tidsskrift*, Vol. 1, Nr.1, 25-50.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*, Oslo: Universitetsforlaget.

Hellevik, Ottar (1999): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.

Inglehart, Ronald (1990): *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton: Princeton University Press.

Jagland, Torbjørn (1990): *Min europeiske drøm*, Oslo: Tiden.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jenssen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study Description and Codebook*, ISS-rapport 11, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study Description and Codebook*, ISS-rapport 29, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola, Roar Håskjold og Mari Knudsen (1997): *Values in Norway 1996: Study Description and Codebook*, ISS-rapport 49, Universitetet i Trondheim.

Myers, David G. og Ed Diener (1996): The pursuit of happiness, *Scientific American*, Mai, 54-56.

Veenhoven, Ruut (1994): Is Happiness a trait? Test of the Theory that a Better Society does not Make People any Happier. *Social Indicators Research*, 32: 101-160.

Ottar Hellevik
(ottar.hellevik@mmi.no) er professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo og forskningssjef ved MMI 4 FAKTA.

Kontinuitet og endring

Turid Noack

Spesielt for siste tiår er familieutviklingen preget av at vi marsjerer mindre i takt, at rekkefølgen av familiebegivenhetene er mindre fastlåst, og at vi er blitt mer ulike med hensyn til hva slags familier vi stifter. Dette betyr ikke nødvendigvis at verdier, normer og tradisjoner har utspilt sin rolle. Mye tyder på at det også er blitt større spennvidde i det som styrer oss.

Den statistiske dragkampen om familien

Statistikken brukes flittig både av dem som argumenterer for at familien for tiden har kraftig motbør, og av dem som ikke er like pessimistiske på familiens vegne. Beck (1997) har reist spørsmål om familiestatistikken er blitt en selvbetjeningsbutikk hvor enhver kan forsyne seg etter eget forgodtbefinnende. I mange tilfelle kan dette synes å være riktig.

Tall som dokumenterer en utvikling mot færre barn, flere barnløse, færre ekteskap, flere samboerskap og hyppigere samlivsbrudd tas som bevis på at familien er i krise. I en slik krise kan familien i verste fall tenkes å forvitre så mye at samfunnet blir skadelidende. Andre legger mer vekt på utviklingens positive sider. De maner til en bredere definisjon av familie, og understreker at veksten i alternative familieformer som samboerfamilier, eneforeldre med barn, stefamilier og par av samme kjønn, er tegn på familiens tilpasningsdyktighet og evne til å bestå. Mindre rigide familiemønstre kan også betraktes som et gode som gjør det enklere for hver i sær å finne en form som passer dem.

Løpende statistikker og demografiske analyser er i seg selv ikke tilstrekkelig til å velge side i dragkampen mellom "en familie i krise" og "et positivt mangfold". Den statistiske beskrivelsen er et komplekst bilde der kohort- og periodemål og tall for halvgåtte livsløp konkurrerer om oppmerksomheten. Dersom en ønsker å få grep om de lange linjer, veie store endringer opp mot ubetydelige krusninger og å skille mellom myter og realiteter, kommer en vanskelig utenom å plukke med seg et bredt assortiment av tall og mål.

Formålet med denne artikkelen er å se på hvordan samlivs- og fødselsmønsteret har utviklet seg i de siste 10-15 år. Presentasjonen er styrt av to underliggende premisser: et ønske om å få frem eventuelle hovedtrender i utviklingen og en konfrontasjon mellom mulige myter og realiteter. Helt til slutt spørres det om gårsdagens myter er blitt dagens realiteter.

Ekteskap, samboerskap, partnerskap eller særbo?

Mangfold er et viktig stikkord for våre dagers samliv. Side om side med tradisjonelle ektepar lever etablerte samboerpar med og uten barn. Samboerne er dessuten en gruppe med store innbyrdes variasjoner. Noen er ekteskapslike i ett og alt, andre er forlovet uten at det er ensbetydende med giftermålsplaner, mens andre er i kjærestefasen der planer om en felles fremtid er et uavklart prosjekt. Her er også yngre par, ektepar så vel som samboerpar, som med sin barnløse livsstil lever på en helt annen måte enn hva jevngamle par gjorde for noen tiår siden. Mangfoldet understrekes dessuten av par av samme kjønn, registrerte partnere eller samboere. I tillegg har vi særboerne, de som til daglig ikke deler bord og seng, men som likevel vil være noe mer enn "bare kjærester".

Foruten selve vielsen har også en rekke andre tradisjonelle handlinger vært knyttet til ekteskapsinngåelse. Flere av disse skikkene synes overraskende intakte på tross av de nye samlivsformene. Mange velger å forlove seg, om ikke helt etter tidligere mønster (Noack 1999). Utdrikkingslag som et siste farvel med tiden som ungkar og ungkarskvinne før forpliktende ansvar overtar, synes ikke å ha gått av mote selv om det kommende brudepar kan ha levd sammen i en årrekke. Den tradisjonelle toppen på bryllupskaken,

brudeparet i sukret versjon, lages også til par av samme kjønn. Den ble kreert av en dansk konditor da de første registrerte partnerskapene ble inngått for ti år siden (Bager & konditor 1989). Og bryllupsreisen finner fortsatt sted, men kan like gjerne avvikles i forkant som i etterkant av bryllupet dersom det passer bedre slik.

I en slik blanding av nye former og tradisjonelle skikker er det kan hende ikke til å undres over at forestillingene om samlivsutviklingen kan bli både upresise og motstridende. La oss derfor starte med å se nærmere på to velkjente, men tilsynelatende uforenelige karakteristikker av dagens samliv, nemlig at samboerskap er i ferd med å overta for ekteskap og at det er blitt populært å gifte seg igjen.[1]

Veksten i antall samboerskap har vært sterk i de siste tiårene. På slutten av 1970-tallet var antallet samboerpar anslått til 50 000 (Østby og Strøm Bull 1986) mot rundt 250 000 samboerpar i dag. Til sammenlikning er det 850 000 ektepar, det vil si at av alle samliv (samboerskap og ekteskap) er nærmere hvert fjerde et samboerskap. Helt presise er tallene ikke siden det bare er samboerpar med felles barn som lar seg fange opp i den løpende befolkningsstatistikken. Anslag for antallet samboerpar uten felles barn er basert på utvalgsundersøkelser.

Av dem som er gifte, tilhører mange generasjonene som giftet seg i årene før det var blitt akseptabelt å være samboer. Selv om disse generasjonene holdes utenfor, har samboerskap en begrenset dominans i forhold til ekteskap. Av kvinner er det bare blant dem under 30 år, at det finnes flere samboere enn gifte. Regnet av alle som lever i samliv

Figur 1: **Samboere i prosent av alle i samliv (gifte og samboere), etter alder. Kvinner. 1998**

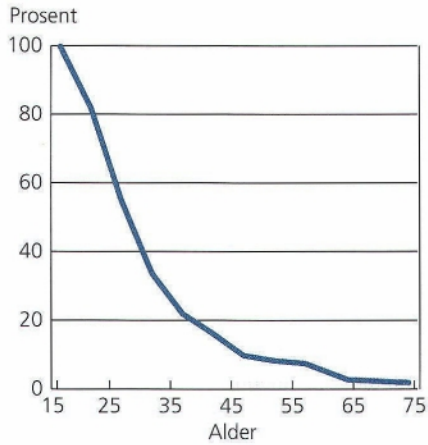

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1998

faller andelene samboere fra åtte av ti av dem som er i første halvdel av 20-årene, til en av ti blant kvinner sist i 40-årene (figur 1).

I de generasjonene der flertallet startet som samboere, har de fleste giftet seg etter hvert, om ikke alltid med den de først bodde sammen med. Ved utgangen av det året de fylte 33 år var 26 prosent av kvinnene født i 1960 uten ekteskapserfaring. Da de var blitt 38 år, var andelen aldri gifte sunket til 22 prosent. Andelen ugifte øker imidlertid raskt over kohortene. For kvinner født i 1965 var det hele 36 prosent som aldri hadde vært gift ved 33-årsalder. Selv om det ligger an til en kraftig økning i andelene som aldri kommer til å gifte seg, er det ikke dekkende å oppfatte ekteskapet som en utdatert institusjon blant yngre generasjoner.

Hva så med påstanden om oppsvinget i giftermål, ser vi en ny trend der ekteskapet er i ferd med å gjenvinne noe av sin gamle popularitet? Heller ikke denne forestillingen kan uten videre bekreftes av statistikken. I de aller siste årene har det riktignok vært en oppgang i antall inngåtte ekteskap, fra et gjennomsnitt på om lag 20 000 per år i første halvdel av 1990-tallet til 23 000 for de tre siste årene, men slike tall påvirkes av mange forhold. Vi må blant annet ta hensyn til hyppigheten av gjengifte, hvor mange som er i de mest aktuelle giftermålsaldere (det vil si størrelsen på de ulike fødselskullene) og endringer i giftermålsalder.

De siste års økning i antall giftermål gjelder både for giftermål mellom to som ikke tidligere har vært gift, og for par der den ene eller begge er førgifte. Sett i forhold til antallet ugifte i befolkningen, det vil si førstegangsvigde per 1 000 ikke tidligere gifte, har imidlertid giftermålshyppigheten endret seg lite for kvinner i 20-årene. Der vi kan spore tendenser til en viss oppgang, er blant dem som er i 30- og 40-årene.

Det betyr neppe at ekteskapet er på vei mot 1960-talls mønsteret, men snarere at det finner sted en viss gjeninnhenting av utsatte giftermål med stigende ekteskapsalder som følge. I dag er kvinner som gifter seg for første gang, i gjennomsnitt 28,3 år mens mennene er 30,6 år. Dette er en økning i alder ved første giftermål på om lag fem år sammenliknet med slutten av 1960-tallet og tidlig på 1970-tallet. Med dagens giftermålsmønster ligger det an til at i underkant av en tredjedel av kvinnene fortsatt vil være ugifte når de fyller 50 år, mens giftermålsmønsteret fra den gangen en giftet seg langt tidligere, 1960-årene, tilsa at bare 4 prosent ville komme til å være ugifte ved samme alder.

Med lov om registrert partnerskap fikk homofile par for første gang muligheter for en formalisering av

samlivet. Et registrert partnerskap gir i store trekk de samme rettigheter og forpliktelser som det som følger av en ekteskapsinngåelse. Mens vi vet lite om hvor mange par av samme kjønn som lever sammen som samboere, er den nye samlivsformen, *registrert partnerskap*, godt ivaretatt i den løpende befolkningsstatistikken.

Loven om registrert partnerskap trådte i kraft i august 1993, og i de neste fem månedene ble det inngått 158 partnerskap. I de påfølgende årene har det gjennomsnittlig blitt registrert rundt 120 nye partnerskap. En stabilisering på et noe lavere nivå enn det som ble registrert rett etter at partnerskap ble innført, skjedde også i Danmark. Flere hadde antakelig ventet på denne anledningen i mange år. Par med to menn er vanligere enn partnerskap mellom to kvinner. Om lag to av tre partnerskap er inngått mellom to menn, men kvinneandelen har økt noe over tid. Sammenliknet med dem som gifter seg, er partnerne klart eldre, og det er større innbyrdes aldersforskjell enn det som er vanlig blant ektepar.

Ifølge de siste tallene er det nå i underkant av 1 400 registrerte partnere, eller 4,4 partnere per 10 000 personer 20-79 år. Dessuten er det 146 tidligere partnere (fraskilte, separerte eller etterlatte). I hvor stor grad homofile har ønsket å ta i bruk adgangen til å inngå registrert partnerskap, er vanskelig å si, så lenge det ikke finnes noenlunde sikre tall for andelen homofile og lesbiske i befolkningen.

Registrerte partnere har ikke adgang til assistert befruktning eller til å adoptere barn inkludert såkalte stebarnsadopsjoner, det vil si å adoptere partnerens eventuelle barn. Andelen tidligere gifte er ikke ubetydelig blant de registrerte partnerne (om lag 14 prosent), men få bor sammen med barn. Ved inngangen til 1995 var det i hele landet seks registrerte partnerskap der den enes barn (uansett alder) bodde sammen med dem. De utgjorde 2 prosent av de registrerte partnerskapene. To år senere var det 18 registrerte partnerskap med barn, eller nærmere 4 prosent av alle partnerskapene (Statistisk sentralbyrå 1997). Av alle barn 0-17 år er det totalt bare 35 stykker som bor sammen med en mor eller far som lever i et registrert partnerskap (Statistisk sentralbyrå 1999).

Danmark var med sin lov fra 1989 det første landet som innførte registrert partnerskap. Den ble senere etterfulgt av nærmest identiske lover i alle de nordiske landene med unntak av Finland. I Europa for øvrig finnes det lite av tilsvarende ordninger, men i mange land er det et høyst aktuelt politisk tema. Ofte snakkes det om å innføre en lov etter nordisk modell. At det var i Norden de første lovene kom, blir gjerne sett i sammenheng med disse landenes sterke tradisjoner for frisinn. Partnerskapsloven føyer seg dessuten pent inn i en utvikling der holdninger til homoseksuelle og lesbiske har blitt gradvis mer aksepterende (Listhaug 1998). Mye taler for at innføringen av partnerskapsloven også bør sees i sammenheng med de senere tiårs generelle endring av samlivsmønstre. Endringen kjennetegnes blant annet av at den tidligere så tette koblingen mellom ekteskap og barn er blitt kraftig svekket. Kanskje er det først "- når institusjoner mister sin samfunnsmessige betydning, at diskriminerte grupper makter å trenge inn?" (Moxnes 1993).

Ikke alle samlivsformer lar seg uten videre dokumentere. Betegnelsen *særboere* eller *LATs* ("living apart together") brukes om par som ikke bor fast sammen. Betegnelsen særbo vil vanligvis forutsette at begge oppfatter seg som del av et parforhold, og at også familie, slekt og venner behandler de to som et par. Hvor mange særboere som finnes er det vanskelig å gi anslag for. Svenske tall antyder at 2-4 prosent i alder 18-74 år er å betrakte som særboere (Trost og Levin 1998). Da er definisjonen av særboer trukket forholdsvis langt, men ikke så langt at unge par der den ene avtjener verneplikt eller eldre par med den ene innlagt på institusjon, kommer med. Hvor og hvordan grensene skal settes er ikke alltid så lett å avgjøre. Noen lever fra hverandre på grunn av at de arbeider på ulike steder, noen fordi det for tiden ikke passer å flytte sammen og noen fordi de ønsker å opprettholde hver sin bolig på permanent basis.

Skilsmisser og brutte samboerskap: kjente og ukjente størrelser

Et utsagn om at det i de senere årene er blitt langt mindre vanlig å leve i samliv, understøttes av statistikken. Men også her kan det være behov for å nyansere og presisere. Dersom det tolkes som om en økende andel av befolkningen velger bort samliv på permanent basis, er det ikke riktig. Andelen av de enkelte årskull som minst en gang i livet enten sambor eller gifter seg, ser ikke ut til å avta. Det er heller ingen vesentlige endringer i alder ved første samliv (Texmon 1999). Men om vi ser på andelene som til enhver tid ikke lever i samliv, har de gått markert opp i de siste tiår (figur 2).

Sammenliknet med for ti og tyve år siden er det særlig i yngre aldersgrupper, at det har vært en kraftig vekst i andelene som ikke lever i

Figur 2: **Kvinner som ikke lever i samliv (gifte og samboende) i ulike aldersgrupper. 1977, 1988 og 1998. Prosent**

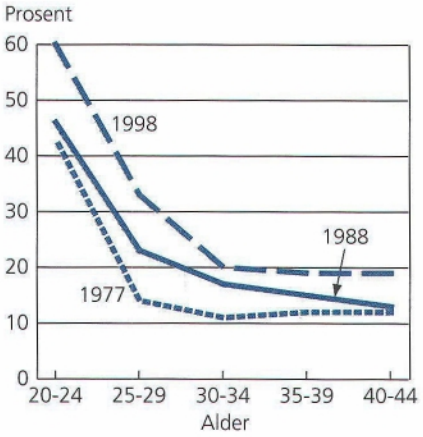

Kilde: Fruktbarhetsundersøkelsen 1977, Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 og SSBs Omnibus-undersøkelse 1998

samliv. Av kvinner sist i 20-årene økte andelen som verken var gifte eller samboende fra 14 prosent i 1977, til 23 prosent i 1988 og til 33 prosent i dag (figur 2). Tilsvarende tall for aldersgruppen 30-34 år er 11, 17 og 20 prosent. I aldersgruppen 35-44 år lever de aller fleste i samliv, men også her er det en viss vekst i andelen som verken er gifte eller samboende.[2]

Hyppigere brudd, enten det er skilsmisser eller brutte samboerskap, gir økt sannsynlighet for flere aleneperioder i livet. Skilsmissetallene er kjente størrelser som kan følges i den løpende befolkningsstatistikken. De "papirløse skilsmissene", samboerskapene der bare paret selv stadfester bruddet, er det verre å skaffe tall for.

Skilsmissefrekvensen stagnerer

Skilsmissestatistikken var i sine første hundre første år en beretning om kontinuerlig vekst. Særlig kraftig var økningen fra sist på 1960-tallet. Mot slutten av århundret har imidlertid veksten stoppet opp. Avhengig av hvilke mål som brukes, er det stabilitet og nedgang som best beskriver de senere års skilsmisseutvikling. Mens årlig antall skilsmisser har variert rundt 10 000, har skilsmissehyppigheten (skilte per 1 000 gifte og separerte) gjennomgående gått ned for alle aldersgrupper under 40 år. Blant dem som er eldre, har det vært lite endring i de senere år.

Skilsmissehyppigheten avtar med alder. Det er, i motsetning til det mange synes å tro, ikke spesielt høy skilsmissehyppighet blant par som er i den alderen da barna begynner å forlate redet. I 1997 var det for eksempel 20,7 skilsmisser per 1 000 gifte og separerte kvinne i alder 25-29 år, mot 12,2 skilsmisser i aldersgruppen 45-49 år.

I den statistiske dragkampen om familien anføres det ofte at halvparten av alle ekteskap ender med skilsmisse. Som referanseramme for skilsmisser blant familie, venner og bekjente duger imidlertid ikke dette målet. Det er ikke dagens situasjon som beskrives, men hvordan det kan bli om utviklingen fortsetter i samme spor, det vil si et hypotetisk mål. Gitt dagens skilsmissemønster vil 44 prosent av alle ekteskap ende med skilsmisse. Det er en nedgang i forhold til i 1993-1994, da tilsvarende beregninger viste at 47 prosent ville ende med skilsmisse.

Det er ikke noe ekteskapskull som til nå har kommet opp i tilnærmelsesvis så høye skilsmisseandeler. De som har størst andel skilte, er ekteskapene inngått for 20-30 år siden. Av disse har foreløpig godt og vel en fjerdedel endt med skilsmisse (Brunborg, Mamelund og Noack 1997).

Flere forhold kan tale for at skilsmissehyppigheten vil endres i takt med økningen i samboerskap. Det er blitt færre ekteskap blant helt unge, en gruppe som erfaringsmessig har høyere skilsmisserisiko enn dem som venter noe lenger med å gifte seg. De fleste vil dessuten ha startet ut som samboere, det vil si fått erfare hva det vil si å dele hverdagen. Det er også grunn til å tro at det av dem som gifter seg, vil være en økende andel som vektlegger et varig samliv, sammenliknet med de tider da ekteskapet hadde monopol som samlivsform. Foreløpig har vi mer hypoteser enn fakta om skilsmisseutviklingen i samboerskapenes tid.

Samboere skiller oftere lag

Hvor mange samboerskap som år om annet oppløses fordi de to velger å flytte fra hverandre, vet vi ikke. Samboerskapene er imidlertid langt skjørere en ekteskapene. Bruddsannsynligheten er om lag fire ganger så stor for samboerskap som for ekteskap. Samboere med barn har som ventet lavere bruddrisiko enn samboerpar uten barn. Sammenliknet med ektepar med barn er bruddrisikoen blant samboerpar med barn om lag tre ganger så stor (Texmon 1999). I disse beregningene er det blant annet kontrollert for at samboende og gifte er forskjellige når det gjelder alder, hvor i landet de bor, religiøs aktivitet, barnetall, utdanning og alder ved samlivsstart (se Texmon 1999, tabell 3.16). Størst forskjell i bruddrisiko er det mellom ekteskap og samboerskap som ikke har vart så mange år.

Med et større innslag av lengre samboerskap og samboerskap inngått i mer moden alder, samt det faktum at samboerskap ikke lenger er en samlivsform som bare praktiseres av et lite mindretall, kunne en

forvente at forskjellen mellom ekteskap og samboerskap skulle bli mindre enn det som var tilfelle i det moderne samboerskapets første tiår. En viss endring i denne retning lar seg spore, men fortsatt oppløses samboerskap langt oftere enn ekteskap.

Den gjennomgående forskjellen i oppløsning mellom samboerskap og ekteskap er forsøkt forklart på ulikt vis. Noen hevder at ekteskapet i seg selv er limet som binder forholdet sammen, underforstått at det skal mer til å la seg skille enn å bryte et samboerskap ved "bare" å flytte fra hverandre. Andre vektlegger mulige seleksjonsmekanismer, underforstått at de som i utgangspunktet ikke er så sikre på om samlivet vil vare, eller er mer innforstått med at samliv kan ha begrenset varighet, oftere velger samboerskap enn ekteskap. Begge forklaringer synes plausible, men hvilken som måtte telle mest, eller om det er helt andre forklaringer som ligger til grunn, vet vi foreløpig for lite om.

Seriemonogamiet: først nå en realitet?

Seriemonogamiet har gjennom flere tiår vært trukket frem som et typisk trekk ved familiemønsteret. Ordet assosierer til mange samlivspartnere, kanskje helst mer enn to. Innslaget av personer med mer enn ett samliv var lenge ytterst beskjedent. Av dem som er i 50-årene, har om lag en av ti vært gift eller samboer to ganger og bare noen ganske få prosent har tre eller flere samliv (Texmon 1999). Det er først med de generasjonene for hvem det var vanligst å starte som samboere, at de seriemonogame får et merkbart innpass.

Av kvinner født på 1960-tallet har to av ti enten vært samboende eller gifte minst to ganger før fylte 30 år, men svært få har mer enn to samliv. Så langt er det, om noen, disse generasjonene som ligger an til å bli de første virkelig seriemonogame. Av samliv inngått og oppløst mens kvinnene ennå er i 20-årene, vil hovedvekten være samboerskap uten barn. Slike brudd vil i mange tilfelle være avslutning av forhold som aldri kom lenger enn til det første utprøvende stadiet. Det kan derfor være et spørsmål om de, uten videre, kan sidestilles med samlivsbrudd der partene har vært fast bestemt på eller forpliktet seg til en felles fremtid.

Barn, men ikke mann?

Den kraftige veksten i fødsler utenfor ekteskap kombinert med at stadig flere mødre lever alene med barna, er forklart på mange vis. Noen vektlegger de nye og velutdannede kvinnegenerasjonenes evne til å forsørge seg selv, mens andre peker på at staten etter hvert har overtatt mye av det forsørgeransvaret som tradisjonelt lå på mannen. Andre vil mene at parforholdet lett kan komme til kort i et travelt hverdagsliv der både jobb og barn skal ha sitt.

Om vi nyanserer statistikken for fødte utenfor ekteskap, er det i de senere år ikke blitt flere kvinner som får barn utenfor samliv. Den kraftige økningen i barn født utenfor ekteskap, fra 31 prosent i 1987 til 49 prosent i 1997, forklares ved veksten i barn født i samboerskap. Andelen født av mødre som ikke levde i samliv har i den samme perioden snarere gått noe ned, fra 9,3 til 6,9 prosent (Medisinsk fødselsregister).

Hvordan mer omskiftelige samliv øker sannsynligheten for at barn ikke vokser opp sammen med begge foreldre er omtalt i Hauges artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet. Det vi vet mindre om, er mulige steforeldre som kommer inn i barns liv. Kombinasjonen dine, mine og våre barn, der alle hører til samme faste husholdning, er fortsatt sjelden, men med mer omskiftelig samliv øker også andelen barn som har mor og far i hvert sitt hjem.

Klassefesten: mer enn før en bekreftelse av ulikhet

Klassefester og skolejubileer er sammenkomster der vi gjerne sammenholder andres og eget liv. Når samtalen dreies mot familie, vil mange ha erfart at forskjellene ikke er så store, selv om de som først gikk ut i jobb gjerne ligger et hestehode foran dem som valgte å studere. For 30-årige kvinner som satte hverandre stevne rundt 1970, var den store fellesnevneren utvilsomt mann og barn. Av en skoleklasse på 30, ville det i gjennomsnitt bare ha vært fem barnløse og hele 20 av jentene ville kunne berette om to eller flere barn. Når dagens 30-åringer møter gamle klassekamerater vil de ikke i samme grad ha barn som felles samtaletema. Av 30 jenter vil anslagsvis ni være barnløse, det vil si nesten dobbelt så mange som i forrige generasjon, og flerbarnsmødrene som dominerte 1970-tallets klassefester, er kommet i mindretall, om lag 13 stykker vil ha rukket å få minst to barn. Hvor lett samtalen løper mellom gamle klassevenninner skal være usagt, men hverdagslivet må arte seg ganske så ulikt for mange av dem. Godt og vel en tredjedel har skolebarn, men omtrent like mange er barnløse.

Vi skal se litt nærmere på hvordan fødselsmønsteret har endret seg, enten vi velger å sammenholde ulike kvinnekohorter (kvinner født i samme år) eller sammenlikner dem som er jevngamle, det vil si tilhører

en og samme kohort. I tillegg til de faktiske endringene skal vi nok en gang ha et sideblikk på allmenne forestillinger om de senere års endringer.

Barn: flere for noen, færre for andre

De mange tall og mål som brukes for å beskrive fruktbarhetsutviklingen, har i de senere år blant annet blitt tatt til inntekt for at norske kvinner velger å få flere barn enn det som var vanlig for noen år siden. Nok en gang står vi overfor et utsagn som trenger nærmere presisering. Målt i totalt antall fødte var det en kraftig økning mot slutten av 1980-tallet, fra 50 000 i 1983 til 61 000 i 1990. Omregnet til samlet fruktbarhetstall var det også en oppgang i den samme perioden, fra 1,7 til 1,9. Ingen av disse tallene er ensbetydende med at norske kvinner fikk flere barn i gjennomsnitt. Totalt antall fødte er også en følge av størrelsen på de potensielle mødrekullene og endringer i når i livet barna kommer. Samlet fruktbarhetstall er et hypotetisk mål som ikke angir faktisk barnetall, men hvor mange barn kvinner vil få dersom det aldersspesifikke fruktbarhetsmønsteret i det angjeldende år forblir uendret gjennom hele deres fødedyktige periode. I de senere år har både antall fødte og samlet fruktbarhetstall endret seg lite.

Fra dette århundrets mest produktive kvinnekull, kohortene født på 1930-tallet som i gjennomsnitt fikk 2,5 barn, har barnetallet for de senere kvinnekull gått gradvis ned. Det siste kullet for hvem vi med rimelig sikkerhet kan anslå omtrent hvor mange barn de vil få, er kvinner født i 1958 (Lappegård 1999). Ved 40-årsalder hadde de i gjennomsnitt 2,03 barn. Det var riktig nok en hundredel mer enn hva deres tre år eldre medsøstre hadde ved tilsvarende alder, men det alene kan vanskelig tas til inntekt for at det gjennomsnittlige barnetallet blant norske kvinner er økende. Det er snarere stabilitet enn vekst som kjennetegner barnetallet til kvinnekullene født på 1950-tallet. Disse årskullene ligger an til å få noe over 2,0 barn i gjennomsnitt, og de fleste kullene ser ut til å reprodusere seg selv.[3]

At de nybakte mødrene har blitt stadig eldre er et velkjent trekk ved fødselsmønsteret. Økningen har pågått over atskillige fødselskull, og det er foreløpig ingen tegn til utflating eller reversering av prosessen. Førstegangsfødende født i 1970 var gjennomgående om lag fire år eldre enn sine medsøstre født i 1950. Medianalderen ved første fødsel, den alderen ved hvilken halvparten av et kvinnekull er blitt mødre og den andre halvparten fortsatt er barnløse, var henholdsvis 22,8 år og 26,7 år (Lappegård 1998).

Det er også verdt å merke seg at tendensen til å vente lenger med å få barn, ikke er like sterk i alle grupper. Selv om også kvartilalder (den alderen da en fjerdedel av årskullet er blitt mødre) har økt, har avstanden mellom kvartil- og medianalder blitt større. En tidligere undersøkelse viste at det i første rekke var kvinner med middels og lang utdanning som ventet lenger med å få barn. Blant dem som hadde kort utdanning, var det ingen vesentlig endring i alder ved første fødsel (Ellingsæter, Noack og Rønsen 1997). Vi vet foreløpig ikke om dette gjelder for lavt utdannede kvinner født etter 1960, eller om lavt utdannede i yngre årskull etter hvert har adoptert det nye fødselsmønsteret, slik at også de venter lenger med å få barn.

Utviklingen mot en stadig lenger barnefri periode i unge år har pågått i mer enn 20 år, og er et velkjent trekk. I de seneste årene har det imidlertid også dukket opp en

Figur 3: **Barnetallsfordeling ved 40-årsalder. Kvinner født 1950 og 1958. Prosent**

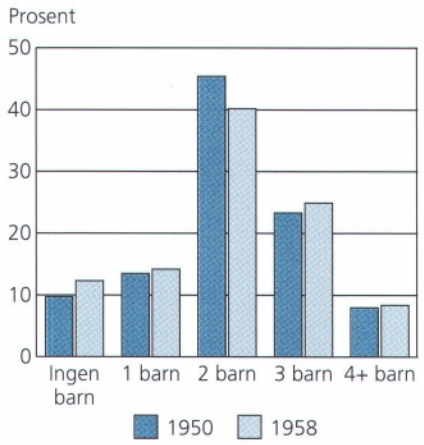

Kilde: Befolkningsstatistikksystemet (BEBAS)

ny trend: færre tobarnsmødre og en økning i andelen ettbarnsmødre, trebarnsmødre og barnløse. Barnetallsfordelingen blir med andre ord mer variert (Lappegård 1998).

Figur 3 viser barnetallsfordelingen til kvinner født henholdsvis i 1950 og 1958, og sammenlikningen er gjort ved 40-årsalder. Langt de fleste får fortsatt to barn, men andelen tobarnsmødre har gått ned med rundt 5 prosentpoeng fra 1950- til 1958-kullet, fra 45,4 prosent til 40,2 prosent. Det er særlig gruppen som ikke har barn som har økt sin andel fra 9,7 til 12,3 prosent, men det er også blitt forholdsvis flere ett- og trebarnsmødre. Den nye trenden mot mange barn (tre eller flere), viste seg først blant høyt utdannede kvinner (Kravdal 1992), men andelen som har minst tre barn er fortsatt lavere blant de høyt utdannede enn blant kvinner flest. Det gjelder også for yngre årskull. For analyser av nye fruktbarhetsmønstre er samspillet mellom utdanning og barnetall et særlig aktuelt tema (se Trude Lappegårds artikkel om dette temaet i neste nummer av Samfunnsspeilet).

I omtaler av det moderne familieliv fremstilles barn og yrkeskarriere ikke sjelden som to uforenelige goder. Mange ser for seg at karrieren stadig oftere vil gå av med seieren, enten det skjer direkte ved at flere velger et krevende yrkesliv fremfor barn, eller mer indirekte ved at omstillingen fra en barnløs livsstil føles tyngre i godt voksen alder. For noen vil også det som opprinnelig var en frivillig utsettelse kunne snus til ufrivillig barnløshet fordi de har ventet så lenge at biologiske begrensninger begynner å gjøre seg gjeldende.

Så langt ser det ut til at karriere og barn sjelden blir et enten eller valg. Nesten ingen norske kvinner gir uttrykk for at en barnløs tilværelse er det beste, og de aller fleste får også barn. Barnløsheten har riktignok gått opp, fra i underkant av 10 prosent for dagens middelaldrende kvinner til om lag 12 prosent for kvinner som nå nærmer seg slutten av sin fødedyktige periode, men det store flertall blir fortsatt mødre. Andelen barnløse er også lav sammenliknet med utviklingen i en rekke andre europeiske land. Sammenliknet med mange andre land har vi i de senere årene hatt en spesiell fordelaktig utvikling når det gjelder ytelser og permisjonsrettigheter i forbindelse ved svangerskap, nedkomst og omsorg for mindreårige barn. Kombinert med gode muligheter for deltidsarbeid og et generelt gunstig økonomisk klima synes barn og jobb å være et høyst forenlig om enn strevsomt valg, for de aller fleste.

Familiemønstre mot slutten av århundret

Større mangfold, mindre vekt på aldersbetingede normer og på rekkefølgen av familiebegivenhetene og større omskiftelighet er sentrale stikkord når samlivs- og fruktbarhetsutviklingen i de siste 10-15 årene skal oppsummeres. Mangfoldet kommer til syne ved at det er blitt flere aksepterte måter å leve sammen på, og større variasjon i barnetallet. Svekkelsen i aldersbetingede normer vises ved større ulikhet i når i livet en velger å bli foreldre. Og fødsler som like gjerne skjer i som utenfor ekteskap, gjør det ikke lenger mulig å forutse rekkefølgen av begivenhetene. Lengre perioder utenfor samliv og samboerforhold som ikke forutsetter at en gjør et valg for livet, bidrar til å gjøre familielivet mer omskiftelig. Større variasjon forhindrer imidlertid ikke at barn og giftermål står sentralt. De aller fleste velger fortsatt å få barn, og flertallet gifter seg før eller siden.

Frihet til selv å velge blir av noen tolket som at vi er blitt mer egoistiske i våre valg. Vektleggingen av individets rett til i større grad å velge egen livsform, er imidlertid et valg som forplikter. At vi handler mer ulikt, trenger heller ikke være ensbetydende med at vi står langt friere i forhold til verdier, normer og tradisjoner. Det er rimelig å tro at også miljøet som påvirker oss er blitt langt mindre ensartet, slik at det finnes flere rettesnorer for når og hvorledes vi stifter familie.

Er gårsdagens myter blitt dagens realiteter?

I en oversikt over familieutviklingen laget for ti år siden var angrepsvinkelen konsentrert om hvilke forestillinger som sto sentralt i oppfatningen av familiemønstre, og hvor riktige de viste seg å være når vi gikk utviklingen nærmere etter i sømmene (Noack 1989). Konfrontert med virkeligheten måtte mange av datidens forestillinger om

familieutviklingen revurderes. Seriemonogamiet, karriere fremfor barn, 40-åringer som får barn for første gang, barn men ikke mann, flere trebarnsmødre, mine, dine og våre barn og giftermålenes renessanse var trender som enten ikke lot seg bekrefte av statistikken, eller fenomener som viste seg å ha svært beskjedent omfang. Ikke sjelden var gapet så stort at det falt naturlig å snakke om myter og realiteter.

Sett i ettertid kan det være naturlig å spørre om gårsdagens myter er blitt dagens realiteter. Kan forestillinger som var lite dekkende for hvordan familielivet utspant seg for noen tiår siden, ha blitt snudd til mer presise beskrivelser av familiemønstre mot slutten av århundret?

Til en viss grad er dette riktig. Alle de nevnte trender er forsterket i de siste 10-15 år. Selv om ikke alle trendene hører hjemme i beskrivelsen av de mest alminnelige veiene til familie, er de vanskelig å overse når familiens stilling ved årtusenskiftet skal gjøres opp.

Hvorfor gårsdagens myter langt på vei har blitt dagens realiteter er mer usikkert. De første tegnene mot en ny utvikling kan ha gått tapt i den mer brede beskrivelsen, men det kan også tenkes at våre forestillinger om familieliv, enten de er riktige eller gale, setter sine spor på familieatferden.

1. I denne artikkelen er det primært kvinners samlivsmønster som er beskrevet. Aldersmønsteret for menn vil gjennomgående være forskjøvet med 2-3 år. Når hovedvekten er lagt på kvinner, kommer det av at kunnskap om samboerforhold på 1970- og 1980-tallet er langt mer dekkende for kvinner enn for menn. Samboertall fra denne perioden er stort sett hentet fra intervjuundersøkelser der kvinner var langt oftere representert enn menn.

2. For kvinner 45 år og eldre finnes det bare opplysninger fra og med 1993.

3. Med det dødelighetsmønsteret vi har i dag, må kvinnene født på 1970-tallet i gjennomsnitt føde 2,08 barn for at et årskull skal kunne reprodusere seg selv.

Litteratur

Bager & konditor (1989): Da bøsserne kom på kage-toppen.

Brunborg, H., S.-E. Mamelund og T. Noack (1997): *Skilsmisser i Norge 1886-1995 for kalenderår og ekteskapskohorter,* Rapporter 97/19, Statistisk sentralbyrå.

Beck, U. (1997): *Risiko og frihet,* Bergen: Fagbokforlaget.

Ellingsæter, A.L., T. Noack og M. Rønsen (1997): Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1, 33-69.

Kravdal, Ø. (1992): The emergence of a positive relation between education and third-birth rates in Norway with supportive evidence from the United States, *Population Studies 46* (3):459-475.

Lappegård, T. (1998): Større ulikhet i barnetall, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå, 42-48.

Lappegård, T. (1999): New fertility trends in Norway, Paper presentert på Nordisk Demografisk Symposium, Umeå, 15.-17. august 1999.

Listhaug, O. (1998): Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet* 1998, 1, Statistisk sentralbyrå, 2-9.

Medisinsk fødselsregister (19XX): Årsmeldinger 1987-1997, Universitetet i Bergen.

Moxnes, K. (1993): Partnerskapsloven - et uttrykk for parforholdets endrede karakter, *Løvetann*, 3, 30-31.

Noack, T. (1989): Den norske familien i endring. Myter og realiteter, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 30, 5-6, 473-491.

Noack, T. (1999): Fra ekteskap til samboerskap - hvor ble det av forlovelsene? Paper presentert på Nordisk Demografisk Symposium, Umeå, 15.-17. august 1999.

Statistisk sentralbyrå (1997): *Ukens statistikk*, 7/1999.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Ukens statistikk*, 28-29/99.

Texmon, I. (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet", Vedlegg 3 i Norges offentlige utredninger (1999): *Samboerne og samfunnet, NOU* 25.

Trost, J. og I. Levin (1998): Upublisert manus.

Østby, L. og K. Strøm Bull (1986): Omfang og utbredelse av samliv uten vigsel, *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 99, 140-166.

Turid Noack
(Turid.Noack@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Tuppen har gifte foreldrar, Lillemor sambuande

Ingvild Hauge

Tuppen og Lillemor bur gård i gård, i 1999 som tidlegare. Tuppen bur saman med begge foreldra sine. Det same gjer Lillemor. Tuppen har ein bror, det har Lillemor òg. Det er éin skilnad i familiesituasjonen: Foreldra til Tuppen er gifte med kvarandre, medan Lillemor sine foreldrar er sambuarar.

Om Tuppen og Lillemor hadde budd ved sida av kvarandre for ti år sidan, i 1989, var det større sjanse for at begge foreldrepara hadde vore gifte. I 1989 hadde nærare 80 prosent av alle norske barn foreldrar som var gifte med kvarandre. I dag gjeld det berre 65 prosent. Mange av dei som tidlegare ville ha gifta seg, er i dag i staden sambuarar. Auken i sambuarpar med barn har vore langt sterkare enn den generelle auken i sambuarpar dei seinare åra (Statistisk sentralbyrå 1999a).

Tala stadfestar den allmenne oppfatninga av at familiemønsteret i Noreg har forandra seg dei siste 10-20 åra. Sambuarskapet som samlivsform og familietype har blitt stadig vanlegare og meir akseptert. Lillemor ville ha vore eit "uekte" barn for nokre år sidan, medan færre lyfter på augnebryna i dag.

Prosentdelen barn med sambuande foreldrar auka med 8 prosentpoeng på ti år, opp frå 5 prosent. Samstundes som dette er ein monaleg auke, tyder det også at nedgangen for barna med gifte foreldrar ikkje blir dekka opp av auken for barn med sambuande foreldrar. Det har òg vore ein auke på nær 4 prosentpoeng for barn som bur saman med berre ein forelder, det vil seie med mor i dei fleste høve.

Tabell 1: **Barn 0-17 år, etter familietype. Heile landet. 1989-1999. Prosent**

	I alt	Gifte foreldrar	Sambuande foreldrar	Mor	Far	Mor/far med steforelder[1] og andre
1.1.1989	100	78	5	12	2	4
1.1.1991	100	75	6	14	2	4
1.1.1993	100	71	8	15	2	4
1.1.1995	100	69	10	15	2	4
1.1.1997	100	67	12	16	2	4
1.1.1999	100	65	13	16	2	4
Endring	0	-13	9	4	0	1

[1] Kan vere både gifte foreldrar og sambuande foreldrar (med minst eitt felles barn).
Kjelde: Barnestatistikk, SSB.

Ein del sambuarar gifter seg etter ei tid, slik at det kan bli vanlegare med gifte foreldrar når barna blir

Datakjelder

Barnestatistikken baserer seg på data frå Det sentrale folkeregisteret. Barnestatistikken viser kven barn bur saman med, det vil seie at familieforholda blir skildra ut frå barnet sin synsvinkel. Det er barnet som er eining i denne statistikken, til skilnad frå til dømes familiestatistikken der familien er telle-eining. Barnestatistikken kan gi eit noko meir nyansert bilete av dagens familiemønster enn det familiestatistikken kan. Statistikken har tiårsjubileum i år, og den blir laga kvart år frå no av.

Barnestatistikken gir eit bilete av mønsteret i barn sine familieforhold per ein fastsett dato. Med barn meiner vi i denne samanhengen personar i alderen 0 til og med 17 år som er registrert busette på same adresse som foreldra og som ikkje er gifte eller har fått eigne barn.

Omgrep
Desse familietypane finst i barnestatistikken:

- Gifte foreldrar
- Sambuande foreldrar
- Mor
- Far
- Mor/stefar
- Far/stemor
- Andre. Andre omfattar barn som bur aleine med sysken eller saman med berre stemor/stefar. Det kan også vere barn i barneheim eller adoptivbarn der adopsjonen ennå ikkje er formelt i orden.

Med *foreldrar* i barnestatistikken meiner vi barnet sine biologiske foreldrar eller adoptivforeldrar om ikkje anna er nemt. Som biologiske foreldrar vil også nokre ikkje-biologiske fedrar bli tald med, som følgje av "pater est"-regelen for barn fødd i ekteskap. "Pater est"-regelen er regelen om at mannen som mora er gift med ved fødselen, blir rekna som far til barnet.

Sambuarar er ei underregistrert gruppe. Gruppa fangar berre opp sambuarar som har minst eitt barn felles og som dessutan er registrert busette på same adresse. Barn som er registrerte som busette saman med berre den eine forelderen, kan i røynda også bu saman med far eller mor. Dette er tilfelle der sambuande foreldrar ikkje er registrert busette på same adresse og av den grunn ikkje vert fanga opp av statistikken. Barna kan òg bu saman med mor eller far sin nye sambuar.

Sysken er heimebuande sysken uansett alder. At sysken er heimebuande vil seie at dei er registrert busette på same adresse. Ein skiljer ikkje mellom heil-, halv- og stesysken her.

eldre eller får sysken. Det er likevel ein klar auke i talet på barn som bur saman med dei sambuande foreldra og syskena sine. Lillemor har altså større sjanse - faktisk er sjansen firedobla - for å ha eitt eller fleire sysken buande saman med seg og dei sambuande foreldra, i dag sett i forhold til 1989.

Småbarn meir og meir eit sambuarfenomen...

År for år er fleire barn fødd utanfor ekteskap, og i 1998 gjaldt dette nær halvparten av alle fødde. Dette er ei utvikling som har funne stad gradvis dei siste 30 åra. Frå 1991 har prosentdelen fødde utanfor ekteskap lege over 40 prosent, og i 1998 altså nærare 50 prosent (Statistisk sentralbyrå 1999b).

Tidlegare var dette forbunde med "skam og fortviling" medan det i dag er ganske så akseptert. Tidlegare tydde det ofte at den uekte ungen vart buande saman med mor si og at mora sine utsikter til ekteskap vart mindre. På slutten av 1990-talet er eit barn fødd utanfor ekteskap oftast fødd inn i eit sambuarskap. Fødde av einslege mødre i tradisjonell forstand er under 10 prosent av alle fødde (Statistisk sentralbyrå 1998).

Dess yngre Lillemor er, dess meir truleg er det at ho har sambuande foreldrar. Ved inngangen til 1999 hadde fire av ti spedbarn sambuande foreldrar. Ti år tidlegare gjaldt dette to av ti. Sambuarskapet som foreldreform og familieform er altså i ei akselererande utvikling.

Dess eldre barna er, dess færre bur saman med sambuande foreldrar. 5-åringane frå 1989 var barn av sambuande foreldrar i 5 prosent av tilfella, medan endå færre 17-åringar budde saman med ugifte, sambuande foreldrar. Prosentdelen barn med sambuande foreldrar auka i alle aldersgruppene frå 1. januar 1989 til 1. januar 1999, men altså mest for dei yngste barna. Denne skilnaden kan blant anna forklarast med at nokre sambuarar vel å gifte seg etterkvart, slik at dei på det viset skifter frå éin familietype til ein annan. Ei anna forklaring er at sambuarskap tross alt ikkje har vore ei vanleg samlivsform *så* lenge, slik at det tek tid før dei første sambuarpara får barn i tenåra.

...som blir godteke

Kor vidt sambuande foreldrar vil halde fram med å vere sambuande framfor å gifte seg i åra som kjem, er eit spørsmål. Haldningsendringar tyder i alle fall på at det er meir aksept for barn i sambuarforhold no. I etterkrigstida har sambuarskap både vorte meir vanleg og meir godteke. Og det er fleire som meiner at sambuarforhold med og utan barn er like akseptabelt som ekteskap (NOU 1999).

Figur 1: **Prosentdel barn 0, 5 og 17 år med gifte og sambuande foreldrepar. 1. januar 1989 og 1999**

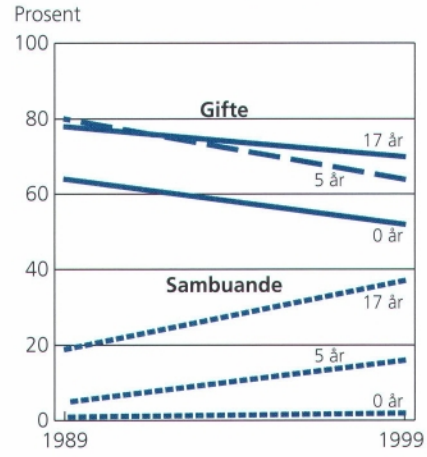

Kjelde: Barnestatistikk

Sosiale normar og forventningar endrar seg over tid og festar seg, innan dei endrar seg att. Pionerane blant sambuarane støtte på større motstand enn dagens stabilisatorar gjer. Konkubinatparagrafen - om forbodet mot ugift samliv - vart ikkje oppheva før i 1972. Den hissige debatten kring såkalla papirlause ekteskap har nok lagt seg, noko som tyder på at fenomenet anten har gitt seg - og det gjeld jo *ikkje* for sambuarskap - *eller* at problemet ikkje vert sett på som eit problem lenger.

Tuppen bur altså saman med gifte foreldrar. Gifte foreldrar er det vanlegaste uansett kor gamal ho er. Men dess eldre, dess fleire barn har gifte foreldrar, som tala i neste døme syner. La oss seie at Tuppen er under eitt år gamal: Foreldra til Tuppen gjer henne til éin blant dei 64 prosentane som hadde gifte foreldrar i 1989 eller til éin av dei 52 prosentane som hadde gifte foreldrar i 1999. Om Tuppen var 17 år på dei to tidspunkta, ville prosenttala ha vore høvesvis 78 og 70 prosent.

Ein eller to foreldrar? To...

Om lag 80 prosent av alle barn under 18 år bur saman med begge foreldra. Talet låg i overkant av 80 prosent ved starten av tiårsperioden frå 1989 og i underkant ved slutten av perioden. Å bu saman med to vaksne, som begge er foreldra, er altså framleis langt det vanlegaste. Både Tuppen og Lillemor følgjer straumen i så måte. For stefamiliar har det ikkje vore nokon store endringar dei siste ti åra, så auken må vere for barn som bur hos ein einsleg førsørgjar og for barn i sambuarfamiliar med "mine" og "dine" barn (men ikkje "våre").

Skilsmissetala set preget sitt på familiane og skaper fleire barn med einslege foreldrar, pluss fleire sjanser for samansette familiar, såkalla rekonstituerte familiar. For 1989 viser utrekningar at 39 prosent av ekteskapa inngått dette året, kan komme til å ende i skilsmisse. Skilsmissemønsteret i 1997 tyder på at 44 prosent av ekteskapa kan ende i brot. Desse utrekningane er framskrivingar som baserer seg på dagens skilsmissemønster, og dei reknar prosentdelar i eit tenkt ekteskapskull. Det er altså *ikkje sikkert* at dette faktisk skjer. Ikkje noko ekteskapskull har til no komme opp i fullt så høge prosentdelar skilsmisser.

Uansett, dess fleire skilsmisser, dess større sjanse er det for at også fleire barn vil vere involverte i familieoppløysinga. Og dess større sjanse er det for at barn bur saman med berre mor eller far, eller mor/far og hennar/hans nye partner.

Tala for 1997 viser at det var barn i nær fire av fem ekteskap som enda med skilsmisse. 10 300 barn under 18 år opplevde at dei vart råka av skilsmisse. Dette utgjorde drygt 1 prosent av alle barn under 18 år i Noreg i 1997 (Statistisk sentralbyrå 1999c).

I tillegg kjem brot i sambuarskap. "...[B]ruddfrekvensen blant samboende med barn er 2-3 ganger så høy som blant ektepar med barn. Det betyr at barn med samboende foreldre har betydelig høyere sjanse for å oppleve at foreldrene går fra hverandre enn barn med gifte foreldre. Av alle foreldrebrudd (skilsmisser og brutte samboerforhold) utgjør brudd blant samboere en stadig økende andel" (NOU 1999, s. 133). Lillemor har altså større sjanse enn Tuppen for å oppleve at foreldra går frå kvarandre.

At sambuarbrota kjem i tillegg til skilsmissene vil etter alle solemerker føre til at fleire barn i alle aldrar opplever familieoppløysing. At brotfrekvensen er så høg kan òg føre til at barna som vert råka, er yngre. Sambuarutvalet såg på dette og kom fram til følgjande: "Av barn som var fire år i 1988, hadde omtrent 7 prosent opplevd foreldrebrudd mot 11 prosent av fireåringene i 1996. Av barn som var 16 år i 1988, hadde 15 prosent opplevd foreldrebrudd mot 20 prosent av 16-åringene i 1996."(NOU 1999, s. 136). "Brudd i samboerskap skjedde tidlig i barnas liv. 10 prosent av dem som ble født i samboerskap, hadde opplevd foreldrebrudd innen de var 2 ½ år. Først ved 8 års alder hadde en like stor andel av barna født i ekteskap opplevd det samme..."(NOU 1999, s. 137).

...eller ein...

Prosentdelen barn som bur hos mor har stige frå 7 til 10 prosent på ti år. Dette gjeld for barn som bur saman med mor og sysken. For barn buande saman med mor og utan heimebuande sysken var det berre ei lita endring, under 1 prosent. Færrast barn med berre mor og ingen sysken på same adresse var det i 1989, flest i 1993 og 1995. Prosentdelen var då noko over 6 prosent.

At eit barn bur saman med mor si tyder ikkje naudsynleg at det ikkje er ein vaksen mannsperson i den næraste krinsen til barnet. Far er framleis med i biletet (som oftast), og mor kan ha fått ny sambuar. Det kan altså vere to vaksenpersonar på same adresse som barnet. Spørsmålet er kor mange av dei som er der som kan knyttast til barnet i eigenskap av å vere foreldre.

Av fleire grunnar kan vi rekne med at talet på sambuarpar er for lågt.

Talet på barn som bur saman med ein forelder og hans/hennar nye sambuar, er vanskeleg å måle utifrå registerinformasjon, se elles ramma om Omgrep. Folke- og bustadteljinga i år 2000 vil gi betre oversikt over samansette familiar.

Veninna til Tuppen og Lillemor bur hos far sin. For henne og hennar like har ikkje ti år forandra mykje. Det er framleis om lag 1 prosent barn som bur saman med far og med og utan sysken, det vil seie til saman 2 prosent.

...eller ein forelder og ein annan vaksen?

Om lag 4 500 barn bur saman med far og stemor. Barn som bur saman med mor og stefar, på den andre sida, talde 39 000 i 1999 mot 25 800 i 1989. Prosentdelen barn som bur saman med mor og stefar (gift med mor eller sambuar med mor og med minst eitt felles barn) har likevel berre auka med 1 prosent i tidsperioden. Såleis er det ikkje blant dei største endringane i barn sine familieforhold. Ei intervjuundersøking frå 1996 viser at alderen på barna spelar inn når det blir spørsmål om samansette familiar: "Derimot er det en høyere andel av 6- og 10-åringene som bor i sammensatt familie, vel 8 prosent sammenlignet med 2,5 prosent blant 4-åringene" (Jensen og Clausen 1997, s. 31).

Intervjuundersøkinga om barn sine oppvekstforhold fann blant anna dette: "Det er ofte framhevet at ett av problemene med foreldrebrudd er at barn får mindre kontakt med de mannlige kjønnsrollemodeller. Men barn kan leve i hushold med menn, selv om disse ikke er barnets far. ... [D]et er en høyere andel barn som bor med en mann i husholdet, enn andel barn som bor med far... Men vi ser også at det er en nedgang i andel barn som bor med mann i husholdet, fra 93 prosent i 1988 til knapt 90 prosent i 1996. Dette avspeiler selvfølgelig den utvikling vi har sett tidligere, i retning av en økning i andel barn som bor med én voksen." (Jensen og Clausen 1997, s. 39).

Nord-Noreg og Sør-Vestlandet i motsette endar

Lillemor har flytta inn i gården ved sida av Tuppen i løpet av tiårsperioden. Lillemor sine foreldrar budde tidlegare i Nord-Noreg. I Nordland budde ein av ti av barna hos sambuande foreldrar for ti år sidan. Om Lillemor hadde blitt buande der, ville ho vore blant dei 21 prosentane som hadde sambuande foreldrar i 1999. Dei nordlegaste fylka låg på toppen i prosentdel barn med sambuande foreldrar i heile perioden.

Figur 2: **Barn 0-17 år, etter kven dei bur saman med. Fylke. 1. januar 1989. Rangert etter sambuande foreldrar. Prosent**

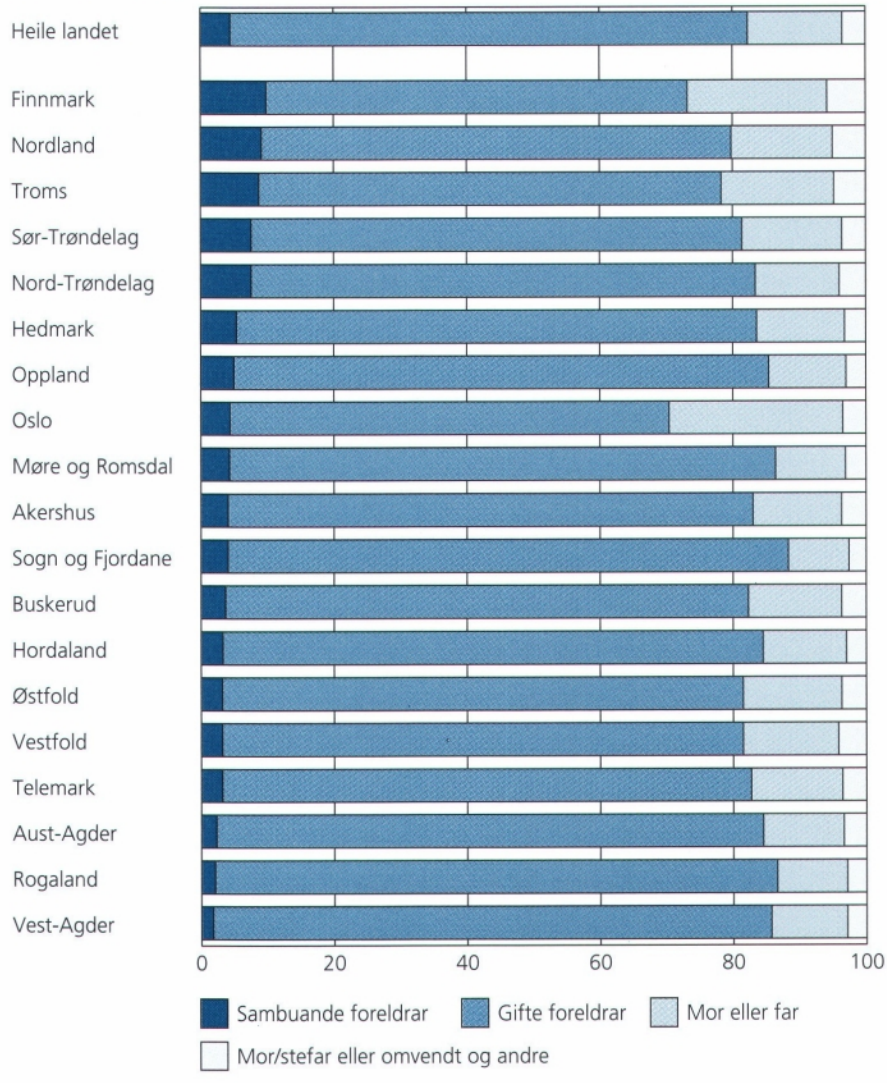

Kjelde: Barnestatistikk

Agderfylka og Rogaland har hatt den største prosentdelen barn med gifte foreldrar heile tida. Samstundes gjorde sambuarskapet sitt inntog her òg; i siste tiår auka prosentdelen barn med sambuande foreldrar med om lag 5 prosentpoeng, opp frå 2.

Finnmark hadde færrast barn med gifte foreldrar for ti år sidan og har det fortsatt i dag. Prosentdelen er no nede i 50 prosent. Sjølv om Finnmark har det lågaste talet på barn med gifte foreldrar og er blant fylka med dei høgaste tala for sambuarforeldrar, er det andre fylke som kan skilte med den største endringa. Hedmark noterer seg med størst skilnad mellom 1989- og 1999-tala for barn med gifte foreldrar. Oppland ligg også høgt oppe, på nivå med nedgangen i Nord-Trøndelag og Nordland. Hedmark, Oppland og Sogn og Fjordane ligg òg på nivå med Nord-Noreg når det gjeld oppgangen i barn av sambuarforeldrar.

Figur 3: **Barn 0-17 år, etter kven dei bur saman med. Fylke. 1. januar 1999. Rangert etter sambuande foreldrar. Prosent**

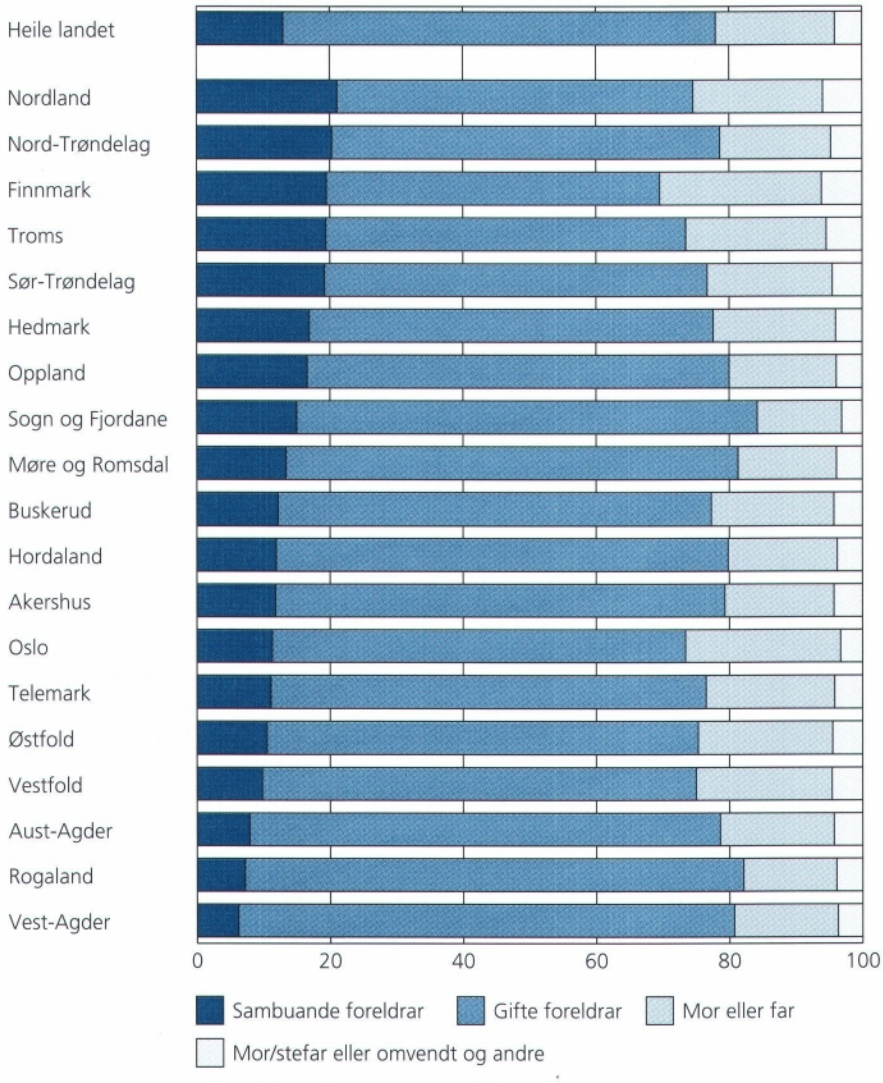

Kjelde: Barnestatistikk

Akkurat som Tuppen og Lillemor i barnesongen: Ei ny Tuppen og ei ny Lillemor kjem til å bu vegg i vegg 10-20 år frå no. Om dei også vil vere Tuppen-med-gifte-foreldrar og Lillemor-med-sambuande-foreldrar er usikkert. Både ei vidare endring og ei frysing av familiemønsteret frå 1999 er mogleg.

Litteratur

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*, NIBR Prosjektrapport, 1997:21.

NOU (1999:25): *Samboerne og samfunnet*, Barne- og familiedepartementet, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Sosialt utsyn 1998*, Statistiske analyser 22.

Statistisk sentralbyrå (1999a): "*En halv million samboere*", Ukens statistikk 9/99.

Statistisk sentralbyrå (1999b): "*Lavere fødselstall*", Ukens statistikk 21/99.

Statistisk sentralbyrå (1999c): *Sivilstandsendringer 1997*, Aktuelle befolkningstall 9/98.

Ingvild Hauge
(ingvild.hauge@ssb.no) er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk.

Tidsbruk, tidspress og tidsprioriteringer:

Hvor travelt har vi det egentlig?

Ragni Hege Kitterød

Det har skjedd store endringer i befolkningens tidsbruk de siste tiåra. Mer tid brukes til fritidsaktiviteter, tiden til husarbeid er kraftig redusert, mens yrkesarbeidet er blitt jevnere fordelt mellom menn og kvinner. Opplevelsen av tidspress og travelhet er utbredt både blant menn og kvinner, særlig blant dem som har barn i husholdningen. Mange uttrykker ønsker om mer tid til fritidsaktiviteter og samvær med familie og venner, men gjør de egentlig noe med det når de får muligheten?

Spørsmål angående folks faktiske og ønskede tidsbruk har lenge vært sentrale tema i forskning og politikk. Valgmuligheter og fleksibilitet i forhold til eget tidsmønster betraktes som en viktig side ved folks velferd. Fordeling av tiden mellom ulike gjøremål er resultat av individuelle valg og ønsker, men valgene skjer innenfor bestemte rammer. Både politiske, økonomiske og kulturelle faktorer legger føringer på folks tilpasninger i arbeidsmarkedet, familien og fritiden. Det er en vanlig oppfatning at folk flest har det travlere enn før og at dagliglivet for stadig flere preges av tidsnød og tidspress. Dette antas særlig å gjelde for barnefamilier med to yrkesaktive foreldre, men sees også som et trekk ved samfunnet generelt. Almås (1997) hevder for eksempel i en kronikk om "tidsklemmefolket" at tidsklemma er et moderne fenomen som preger både arbeidsplassen, hjemmet og det frivillige arbeidet. På alle områder blir, sier han, tempoet høyere og pustehullene færre.

I denne artikkelen diskuteres nordmenns faktiske og ønskede tidsbruk på grunnlag av ulike datakilder. Vi viser hvordan folk fordeler tiden sin mellom ulike gjøremål og hvordan dette har endret seg over tid og diskuterer en del subjektive aspekter med særlig vekt på opplevelser av tidspress, travelhet og ønsket tidsbruk.[1] Det er også et viktig anliggende å illustrere hvor komplisert det er å få noe klart bilde av dette feltet. Framstillingen av faktisk tidsmønster er basert på tidligere publisert materiale, mens diskusjonen av subjektive aspekter i større grad bygger på data som ikke er publisert tidligere.

Mer tid til fritidsaktiviteter på 1970- og 1980-tallet

Såkalte tidsbruks- eller tidsnyttingsundersøkelser regnes gjerne som de beste datakilder for å gi en samlet oversikt over befolkningens tidsmønster (Juster og Stafford 1991). Her kartlegges tid til alle typer aktiviteter, også hus- og omsorgsarbeid som det ellers er vanskelig å få noe godt bilde av.[2] Samlet tidsbruk skal her summere til 24 timer i døgnet, noe som reduserer tendenser til over- eller underrapportering av bestemte aktiviteter. Resultater fra slike studier er mye brukt i forsknings- og utredningsarbeid om tidspolitikken i samfunnet generelt, og om barnefamiliers levekår spesielt, og har vært særlig viktige for å vise omfanget og fordelingen av det ulønnede arbeidet. Framstillingen av nordmenns tidsbruk i det følgende er i hovedsak basert på slike studier. Med tre undersøkelser kan vi belyse utviklingen fra 1970 til 1990.[3] Slike studier er dyre og er derfor gjennomført bare hvert 10. år. I påvente av undersøkelsen i år 2000 må vi derfor bygge på andre datakilder for å si noe om utviklingen på 1990-tallet.

Figur 1 viser hvordan menn og kvinner fordelte sin tid mellom ulike aktiviteter i 1990 og hvilke endringer som fant sted i forhold til 1970. Figuren gjelder for alle voksne 16-74 år og gir dermed et svært aggregert bilde. Det var store endringer i befolkningens tidsmønster i denne perioden. Både menn og kvinner brukte atskillig mer tid til fritidsaktiviteter i 1990 enn 20 år tidligere. Mens man i 1970 i gjennomsnitt brukte vel fem timer pr. dag, var gjennomsnittet i 1990 vel seks timer. Forskjellen var altså på om lag en time pr. dag, eller sju timer pr. uke. Kvinner skar kraftig ned på tiden til husholdsarbeid og økte sin tid i yrkeslivet, mens menn foretok tidsmessige forskyvninger i motsatt retning. Reduksjonen i husholdsarbeid blant kvinner ble på ingen måte oppveid av økningen

blant menn. Alt i alt ble det altså brukt langt mindre tid til ulønnet arbeid i 1990 enn i 1970. Når det gjelder inntektsgivende arbeid, foregikk i større grad en omfordeling mellom kvinner og menn, slik at reduksjonen blant menn ble møtt av en tilsvarende økning blant kvinner. Reduksjonen i yrkesarbeid blant menn skyldtes både en nedgang i andelen yrkesaktive (lavere pensjonsalder og flere under utdanning) og kortere arbeidstid blant de yrkesaktive. Særlig på 1970-tallet, men også på 1980-tallet, ble det gjennomført arbeidstidsreformer som innebar en nedsettelse av normalarbeidstiden. Økningen i arbeidstid blant kvinner skyldtes mye at flere tok lønnet arbeid, men særlig på 1980-tallet var det også en økning i arbeidstiden blant de yrkesaktive i retning av heltid og lengre deltid. Selv om det var klare tilnærminger mellom menns og kvinners tidsmønster i perioden, var det altså i 1990 fremdeles slik at kvinner og menn disponerte sin arbeidsinnsats svært forskjellig. Kvinner brukte atskillig mindre tid enn menn til yrkesarbeid og mer til husholdsarbeid. Alt i alt var det større endringer i befolkningens tidsmønster på 1970-tallet enn i tiåret etter. Noe forenklet kan vi si at utviklingen på 1980-tallet var en fortsettelse av utviklingen på 1970-tallet, men i noe svakere form.

Figur 1: **Tid brukt til ulike aktiviteter blant menn og kvinner 16-74 år. Gjennomsnitt for alle dager. 1970 og 1990. Timer og minutter**

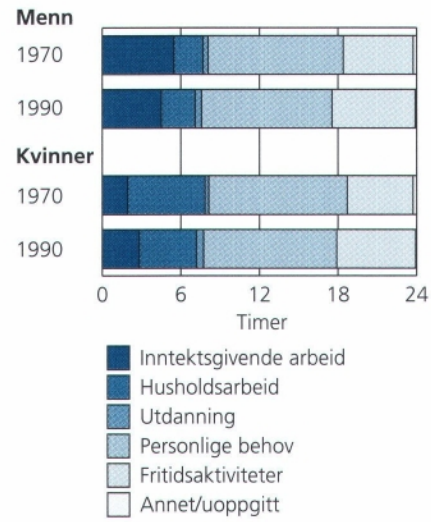

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene 1970 og 1990, dagbokopplysninger

Måling av tidsbruk

Gjennom tidsbruksundersøkelser kartlegges befolkningens tidsbruk ved at et representativt utvalg fører dagbok over sine gjøremål i to døgn. Deltakerne noterer aktivitetene med egne ord, og disse tilordnes i ettertid koder ut fra en liste med vel 100 kategorier. Det er bestemt på forhånd hva som skal regnes som husarbeid, fritidsaktiviteter, yrkesarbeid osv. Tidvis kan denne klassifiseringen gå på tvers av intervjupersonens egne tolkninger (Shaw 1986), men metoden ansees som nødvendig for å kunne sammenligne ulike gruppers tidsbruk, over tid og mellom land (Harvey 1984). Det kan beregnes mange mål for tidsbruk på grunnlag av disse undersøkelsene, men det vanligste er å angi gjennomsnittlig samlet varighet av ulike aktiviteter for befolkningen som helhet og for ulike grupper. Det er slike tall som vises i det følgende. Gjennomsnittene omfatter både dem som har utført en aktivitet i løpet av en dag og dem som ikke har utført aktiviteten, og gir altså et aggregert bilde av befolkningens tidsmønster. Endrede gjennomsnitt kan bunne i at flere eller færre utfører aktiviteten og/eller endret tidsbruk blant deltakerne. Tallene kan være vanskelige å tolke enkeltvis, men egner seg godt til å sammenligne tid til ulike aktiviteter, tidsbruk i ulike grupper og endringer over tid.

Aktivitetene deles gjerne i følgende fem hovedkategorier: Inntektsgivende arbeid, husholdsarbeid (hovedsakelig hus-, omsorgs- og vedlikeholdsarbeid), utdanningsaktiviteter, personlige behov (hovedsakelig søvn, måltider og personlig stell og pleie), og fritidsaktiviteter.

Hver av disse hovedgruppene omfatter mange underkategorier. Husholdsarbeid omfatter vanlig husarbeid (matlaging, oppvask, klesvask, rengjøring o.l.), vedlikeholdsarbeid (stell av hage, oppussing og reparasjon av bolig og annet utstyr), omsorgsarbeid (pass, stell og hjelp, følging, henting, samtaler og høytlesning), kjøp av varer og tjenester, samt reiser i forbindelse med husholdsarbeid. Fritiden omfatter idretts- og friluftsaktiviteter, underholdning (kino, restauranter, idrettsarrangementer o.l.), mediebruk, lesing, sosialt samvær og reiser i forbindelse med fritidsaktiviteter.

Det er viktig å være klar over at tidsbruksundersøkelsenes skille mellom arbeid og fritid, eller mellom økonomisk og ikke-økonomisk aktivitet, er basert på det såkalte tredjepersonskriteriet. Det går ut på at enhver aktivitet som man kan kjøpe eller få andre til å utføre, og som frambringer en tjeneste eller et produkt, er å betrakte som lønnet eller ulønnet arbeid. Tanken er da at vi kan få andre til å lage mat, ta oppvasken, male huset eller stelle barna for oss, mens det ikke gir mening å få andre til å spise, ta en løpetur eller gå på kino for oss [4, 5].

Større aldersforskjeller

Samtidig som kjønnsforskjellene ble redusert, ble det mer markerte forskjeller mellom aldersgruppene. Tidsmønsteret blant unge og eldre skilte seg på mange måter mer fra mønsteret i andre aldersgrupper i 1990 enn i 1970 (se figur 2), en utvikling som hadde sammenheng med forlenget utdanningsperiode og nedsatt pensjonsalder. Fritidsøkningen var mer omfattende blant unge og eldre enn i befolkningen ellers, samtidig som reduksjonen i tid til yrkesarbeid var mer markert. Dessuten økte eldre menn sin innsats i husholdsarbeidet mer enn unge og middelaldrende menn. Den

Figur 2: **Tid brukt til inntektsgivende arbeid, husholdsarbeid og fritidsaktiviteter blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt for alle dager. 1970 og 1990. Timer og minutter**

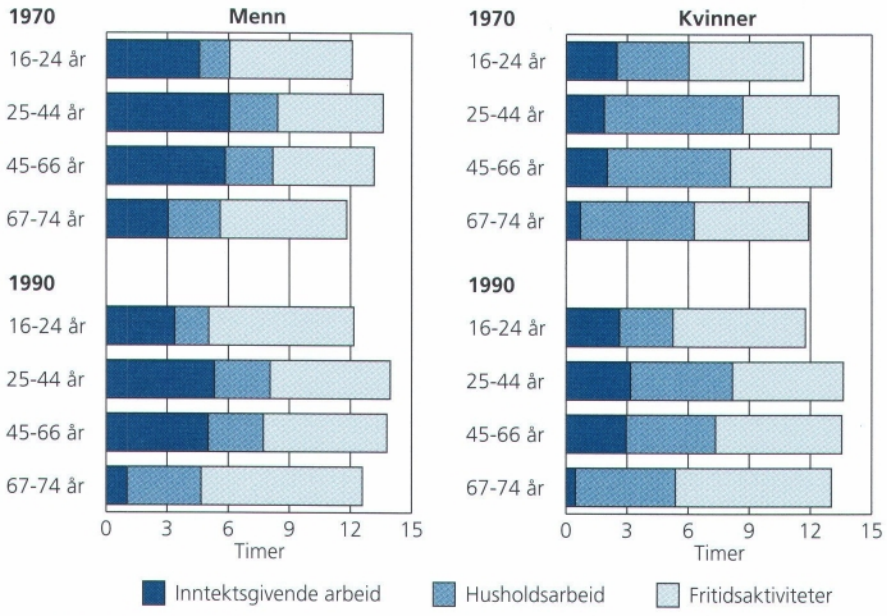

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene 1970 og 1990, dagbokopplysninger

arbeidsintensive perioden ser altså ut til å være mer konsentrert om noen tiår midt i livet enn tidligere. Nedgangen i tid til husholdsarbeid skyldtes først og fremst at tiden til vanlig husarbeid ble redusert (Haraldsen og Kitterød 1992). Kvinner i 1990 brukte nesten to timer mindre i gjennomsnitt pr. dag til husarbeid enn kvinner i 1970. Pr. uke utgjorde forskjellen nærmere 14 timer, noe som innebærer store endringer i dagliglivet. I gjennomsnitt brukte menn 20 minutter mer pr. dag til husarbeid i 1990 enn i 1970. Dette oppveide ikke nedgangen blant kvinner. Det var først og fremst eldre menn som økte sin innsats, mye som et resultat av frigjort tid ved tidligere utgang av yrkeslivet. Mens husarbeidet ble skåret kraftig ned, var det, både blant kvinner og menn, en klar økning i tiden til omsorgsarbeid. Sammensetningen av husholdsarbeidet ble altså endret i perioden, med mindre vekt på vanlig husarbeid og mer på omsorgsarbeid. Utviklingen gjelder for alle kvinner og alle menn sett under ett, men var mest markert for personer med barn i husholdningen (Kitterød og Lømo 1996). Her så vi en klar omprioritering av den ulønnede innsatsen hjemme i retning av atskillig mindre husarbeid og langt mer tid til aktiv omsorg for barna.

Når det gjelder økningen i tid til fritidsaktiviteter, var det mindre klare forskyvninger mellom aktivitetsgrupper enn hva som var tilfelle for husholdsarbeidet (figur 3). Økningen var spredt på flere aktiviteter, men var mest markert for fjernsynsseing og sosialt samvær. Dette er også de to enkeltaktivitetene som utgjør størst del av fritiden. Kjønnsforskjellene er forholdsvis små, men det er en viss tendens til at menn bruker mer tid til fjernsynsseing enn kvinner, mens kvinner bruker mer tid til sosialt samvær enn menn. Endringene i nordmenns tidsbruk ligner på dem man finner i andre vestlige land (se for eksempel Niemi og Päkkönen 1990 og Robinson og Godbey 1997).

Et gjennomgående funn i dagbokstudier av tidsbruk, både internasjonalt og over tid, har dessuten vært at kvinner og menn har omtrent like lang samlet arbeidstid. Ser vi lønnet og ulønnet arbeid under ett, har menn og kvinner, i gjennomsnitt, omtrent like lange arbeidsdager. Dette gjelder også for norske menn og kvinner i de fleste aldersgrupper og familiefaser (Haraldsen og Kitterød 1992). Uansett familiefase er det imidlertid klare kjønnsforskjeller i disponering av arbeidsinnsatsen, slik at menn bruker mer tid til lønnet og mindre til ulønnet arbeid enn kvinner. Ikke overraskende er det slik at den samlede arbeidsinnsatsen varierer med livsfase og er klart lengst blant dem som har barn i husholdningen.

Figur 3: **Tid brukt til ulike fritidsaktiviteter blant menn og kvinner 16-74 år. Gjennomsnitt for alle dager. 1970 og 1990**

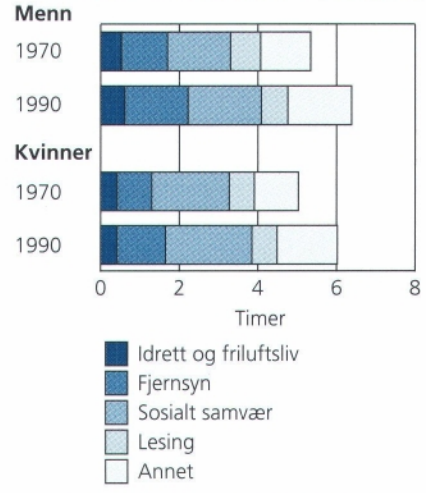

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene 1970 og 1990, dagbokopplysninger

Tendensen til at den mest aktive perioden i yrkeslivet i økende grad faller sammen med familieetablerings- og barnefasen har fått enkelte til å snakke om en livsfaseklemme med doble og ofte motstridende krav til tid og inntekt (Skrede 1989).

Endringene fortsatte på 1990-tallet

For å beskrive endringer i tidsbruk på 1990-tallet, må vi basere oss på andre datakilder enn dagbokstudier. Mye tyder på at vi på flere områder har hatt en videreføring av utviklingstrekk fra 1980-tallet, særlig når det gjelder foreldres tidsmønster. Mødre har fått en sterkere tilknytning til yrkeslivet i og med at stadig flere arbeider heltid eller lang deltid (Statistisk sentralbyrå 1998), mens fedres tilknytning har vært forholdsvis stabil. Andelen yrkesaktive ser her ut til å være omtrent uendret. I den grad det har vært endringer i fedres arbeidstid, ser det, i hvert fall for første halvdel av 1990-tallet, snarere ut til å ha vært en reduksjon enn en økning. Noe færre hadde lang arbeidstid (minst 45 timer pr. uke) i 1995 enn i 1991, og den gjennomsnittlige arbeidstiden blant de yrkesaktive fedre så ut til å bli noe redusert i perioden (Kitterød og Roalsø 1996). Hva husarbeidet angår, tyder analyser av intervjuspørsmål fra levekårsundersøkelser på at fedre har økt sin tidsinnsats noe, mens mødre har redusert sin innsats ytterligere i forhold til begynnelsen av 1990-tallet. Dermed har det trolig foregått en viss omfordeling både av det betalte og ubetalte arbeidet slik at forskjellene mellom mødres og fedres tidsbruk er redusert.

En økning i andelen av ungdomskullene som tar lang utdanning, samt en fortsettelse av en trend blant kvinner mot å utsette tidspunktet for når de får første barn (Lappegård 1998), kan innebære en ytterligere konsentrasjon av den mest arbeidskrevende perioden i livsløpet over noen tiår. Så lenge vi ikke har noe fullstendig bilde av tidsmønsteret, vet vi ikke om folk samlet sett bruker mer tid til arbeid (lønnet og ulønnet) i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Det er imidlertid lite sannsynlig at foreldre har fått mer tid til fritidsaktiviteter det siste tiåret. Har det vært noen økning i fritiden, gjelder dette trolig først og fremst for eldre og yngre.

Økt travelhet til tross for mer fritid?

Både arbeidstidsbestemmelser, utforming av skattesystem, åpningstider, offentlige serviceordninger og andre økonomiske overføringer vil legge føringer på folks tilpasninger mellom yrkesliv, familieliv og fritid. Videre vil tidsbruken påvirkes av normer og forventninger om hva som er passende på ulike områder, og av forhandlinger og forpliktelser innen den enkelte husholdning. Innen økonomisk teori antas gjerne at folk tilpasser seg i arbeidsmarked og husholdning slik at nytten maksimeres. Personlige preferanser og prioriteringer er viktige, men den endelige tilpasningen avhenger av en rekke rammefaktorer. Mens økonomisk teori forutsetter at folk utformer sitt tidsmønster på grunnlag av rasjonelle valg og stor bevissthet om alternative valgmuligheter, bygger påstander om økt tidspress og travelhet oftere på forestillinger om at folk befinner seg i en tvangssituasjon eller har et mindre bevisst forhold til egen tidsbruk.

Grad av valgfrihet, rasjonalitet og muligheter til å realisere ønsket tidsbruk vil selvsagt variere mellom grupper avhengig av materielle ressurser, familiesituasjon og en rekke andre faktorer. Det vil også variere i hvilken grad folk reflekterer over føringer rundt, og alternative muligheter i forhold til, egen tidsbruk og dermed også hvilke forhold de tar i betraktning når de besvarer spørsmål om travelhet, tidspress og ønsket tidsmønster.

Det bildet som er tegnet hittil av en økning i tiden til fritidsaktiviteter siden begynnelsen på 1970-tallet, står i kontrast til utbredte oppfatninger om et samfunn preget av større tidspress og travelhet. Undersøkelser av faktisk tidsbruk kan ikke fortelle hvordan folk opplever sitt tidsmønster. Slike subjektive aspekter må kartlegges på andre måter. I Norge har vi få sammenlignbare opplysninger over tid på dette området og må derfor basere oss mye på øyeblikksbilder tegnet gjennom ulike datakilder.

I en omfattende analyse av endringer i amerikaneres tidsmønster peker Robinson og Godbey (1997) på det paradoks at folk flest opplever større travelhet enn tidligere, samtidig som tidsbruksstudier viser at tiden til fritidsaktiviteter har økt betraktelig. I likhet med hva tilfellet er i Norge, finner de at både menn og kvinner i alle aldersgrupper bruker mer tid til fritidsaktiviteter enn tidligere. Økningen er i all hovedsak gått med til å se mer fjernsyn. De finner imidlertid at det parallelt har vært en klar økning i andelen som opplever tidspress og travelhet. Forfatterne diskuterer dette paradokset utførlig og peker blant annet på at større frihet til å velge og et økt tilbud av mulige aktiviteter har gitt folk et annet forhold til tid enn tidligere. Mange prøver å rekke over mest mulig, enten ved å gjøre flere ting på en gang eller ved å utføre hver enkelt aktivitet hurtigere.[6] De peker også å at mye av det som defineres som fritid i tidsbruksundersøkelser kanskje ikke

oppleves slik av deltakerne selv. Spredte intervaller med fjernsynsseing kan summere opp til flere timers fritid i rapporter om tidsbruk, men oppleves ikke alltid slik av folk selv. Selv om det ikke er samsvar mellom utviklingen av opplevd og faktisk tidsbruk, finner man imidlertid samme mønster i hvilke faktorer som har betydning for grad av tidspress og travelhet. De grupper som, ifølge tidsbruksstudier, har lengst samlet arbeidstid, er også de som oftest synes de har det travelt.

I Norge er spørsmål om tidsopplevelse og tidspress stilt i ulike sammenhenger, men det er vanskelig å få noe enhetlig bilde av feltet. Her refererer vi resultater fra ulike datakilder, men baserer oss mest på noen spørsmål om opplevd tidsmangel og ønsket tidsbruk som ble stilt i en av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser i 1995.

Mange vil gjerne gjøre mer av alt

I innledningsintervjuet til Statistisk sentralbyrås tidsbruksundersøkelse i 1990, ble det, for å fange opp folks tilfredshet med eget tidsmønster, spurt hvilke gjøremål man gjerne skulle bruke mer eller mindre tid til. For en rekke aktiviteter ble deltakerne bedt om å angi om de gjerne skulle bruke mer tid enn de faktisk gjorde, mindre tid, eller om de syntes de brukte passe mye tid (se Statistisk sentralbyrå 1992). Som vi ser av tabell 1, er det for de fleste aktiviteter slik at mange gjerne ville bruke mer tid enn de gjør. Mønsteret er forholdsvis likt for menn og kvinner. Høyest prioritet har samvær med venner, hobbyer, friluftsliv og andre fritidsaktiviteter, men det er også mange som gjerne vil bruke mer tid til samvær med familie og barn, til utdanning og til arbeid med hus og hage. Relativt få ønsker å skjære ned på noen aktiviteter. I den grad noen kunne tenke seg dette, er det først og fremst i forhold til yrkes- og husarbeid.

Ettersom folk ikke ble bedt om å prioritere mellom aktiviteter, må svarene sies å være ganske hypotetiske. De er antakelig mer uttrykk for hva folk liker å gjøre og hva de synes de har for lite, eventuelt må bruke vel mye, tid til, enn for hvordan de faktisk ville innrette seg hvis de kunne velge fritt. Det er dessuten vanskelig å vite om ønsker om mer tid på et område er uttrykk for at folk liker denne aktiviteten og faktisk ønsker å utføre den oftere, eller at de føler de burde bruke mer tid fordi det trengs større innsats, for eksempel i hagen eller huset. Slike generelle spørsmål kan vanskelig si noe om grad av tidspress og travelhet. Det at man gjerne skulle bruke mer tid på flere områder, kan like gjerne bunne i at man har mange interesser som at tidsbudsjettet er for stramt.

Tabell 1: **Andel som gjerne skulle bruke mer tid til ulike aktiviteter og andel som gjerne skulle bruke mindre tid. Tall for menn og kvinner 16-66 år. 1990. Prosent**

	Skulle gjerne bruke mer tid		Skulle gjerne bruke mindre tid	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Til samvær med familie og barn	41	40	1	1
Til utdanning	37	41	2	2
Til inntektsgivende arbeid	15	19	17	12
Til samvær med venner	50	55	1	1
Til husarbeid	26	19	6	16
Til arbeid med hus, hage, leilighet eller hytte	35	31	4	4
Til hobbyer, friluftsliv, andre fritidsaktiviteter	53	57	2	1
Til avslapping, TV o.l	9	15	18	11
Antall personer som svarte	1 408	1 534	1 408	1 534

Kilde: Statistisk sentralbyrås tidsnyttingsundersøkelse 1990. Innledningsintervju

Ønsker om mindre arbeid og mer fritid?

Ved å gjenta samme spørsmål flere ganger kan man få et inntrykk av endringer i tidsprioriteringer. I 1989 og 1997 stilte Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD), i regi av International Social Survey Programme, likelydende spørsmål om tidsbruksønsker (se Skjåk 1998). Folk ble bedt om å tenke seg at de kunne forandre måten de bruker tiden på, og deretter, for gitte aktiviteter, angi om de gjerne ville bruke mer tid, mindre tid, eller like mye tid som nå. Heller ikke her ble man bedt om å prioritere mellom aktiviteter. Tabell 2 viser, for de to tidspunktene, hvilke aktiviteter yrkesaktive menn og kvinner gjerne ville bruke mer tid til. Blant begge kjønn er det en tendens til at flere ville bruke mer tid til familie, venner og fritidsaktiviteter i 1997 enn på slutten av 1980-tallet, mens relativt færre ville bruke mer tid til yrkesarbeid. Også her er det store likheter mellom menn og kvinner, både i forholdet mellom aktivitetsområder og endringer over tid. Endringene kan reflektere en verdiforskyvning mot større vektlegging av fritid og andre aktiviteter utenfor yrkeslivet og mindre vekt på inntektsgivende arbeid, men bildet er litt tvetydig. De samme undersøkelsene viser nemlig at

Tabell 2: **Andel som ville bruke mer tid til ulike aktiviteter dersom de kunne forandre måten de bruker tiden sin på. Tall for menn og kvinner 1989 og 1997.[1] Prosent**

	Menn		Kvinner	
	1989	1997	1989	1997
Lønnet arbeid	20	10	17	9
Husarbeid	28	31	28	32
Sammen med familie	61	72	68	76
Sammen med venner	59	71	71	82
Fritidsaktiviteter	65	73	66	74
Antall personer som svarte	655	758	442	666

[1] Tallene gjelder for personer 18-67 år med en vanlig arbeidstid på minst 20 timer pr. uke
Kilde: Intervjuundersøkelse om arbeidsforhold og arbeidserfaringer, gjennomført i regi av NSD (Skjåk 1998)

selv om yrkesarbeidet relativt sett ser ut til å bety mindre for folk, var andelen som sa at de ville like å ha en jobb selv om de ikke trengte pengene, uendret i perioden, omtrent 75 prosent (ibid.).

Selv om flere enn før sier de gjerne skulle bruke mer tid til gjøremål utenom jobben, kan vi altså ikke uten videre slutte at yrkesarbeidet betyr mindre for folk, og at de faktisk ville endre sin tidsbruk i retning av mer fritidsaktiviteter og sosialt samvær dersom de fikk mulighet. I tillegg til at utbredte ønsker om mer fritid kan gjenspeile samfunnsmessige verdiendringer, kan de være uttrykk for at mange har større forventninger enn før til uttelling på de fleste livsområder. Endringene kan også bunne i et stadig økende tilbud av fritidsaktiviteter, i at mange opplever tidsbudsjettet i hverdagen som vel stramt, eller i at folk flest har fått bedre økonomi og dermed større muligheter for utfoldelse i fritiden. Omfattende debatter om større individuell fleksibilitet i arbeidstid over døgnet, uka, året og livsløpet kan også ha medført større bevissthet om alternative måter å organisere dagliglivet på og om muligheter for egne valg. Mer utbredte ønsker om økt fritid kan også være resultat av at yrkesarbeidet oppleves mer slitsomt enn før. Arbeidsmiljøundersøkelser viser nemlig at arbeidsdagen for stadig flere styres av tidsfrister, fastlagte rutiner og krav fra kunder og klienter (Andresen 1998).

Ønsker om omprioriteringer mellom yrkesarbeid og andre gjøremål kan altså være vanskelig å tolke. I likhet med spørsmålene fra NSD tyder spørsmål om ønsket arbeidstid i Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser på at flere enn før kunne tenke seg å redusere arbeidstiden. Med visse mellomrom er det stilt spørsmål til yrkesaktive om den arbeidstiden de har nå er den som passer best, eller om man kunne tenke seg kortere eller lengre arbeidstid forutsatt at lønnen øker eller minker tilsvarende. Spørsmålene er analysert i flere oversiktspublikasjoner fra Statistisk sentralbyrå, og mer spesielt i en artikkel om foreldres arbeidstid og arbeidstidsønsker (Kitterød og Roalsø 1996). Det ser ut til å være en klar utvikling i retning av at relativt flere ønsker å arbeide mindre selv om lønnen minker tilsvarende. Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at folk faktisk vil redusere arbeidstiden hvis de får velge fritt. Mange av dem som uttrykker ønsker om redusert arbeidstid har romslig økonomi og dessuten en arbeidsgiver som er positiv til deltidsordninger (Kitterød 1998). For mange er nok ønsker om kortere arbeidstid mer et uttrykk for at hverdagen oppleves vel slitsom og gir lite rom for andre gjøremål, enn for at man faktisk vil arbeide mindre. Spørsmål om prioriteringer mellom jobb og andre aktiviteter viser altså en tvetydig utvikling. Stadig flere sier de gjerne vil bruke mer tid til gjøremål utenom jobben, og stadig flere uttrykker ønsker om kortere arbeidstid. Samtidig tillegges yrkesarbeidet like stor vekt som tidligere, og mange unnlater å realisere ønsker om kortere arbeidstid selv om de har god økonomi og en arbeidsgiver som er positiv til arbeidstidsreduksjoner.

Fritid og livskvalitet

Tidsbruksønsker kartlegges også tidvis ved at ønsker om mer fritid stilles opp mot andre goder som ikke direkte har med tid å gjøre, for eksempel økt materiell velferd. I en undersøkelse om livskvalitet i 1998 i regi av Framtiden i våre hender ble ønsker om økt fritid holdt opp mot mindre tidspress på jobben, flere fortrolige venner, bedre helse, økt kjøpekraft, flere naturopplevelser og et mer meningsfylt arbeid (Vejrup 1998).[7] Folk ble bedt om å vurdere hva de trodde ville øke deres livskvalitet mest, og, ulikt hva som er tilfelle i de spørsmål vi har sett på hittil, ble de bedt om å prioritere bare ett alternativ. Bildet er ganske likt for begge kjønn. Både blant menn og kvinner var det klart flest, om lag 30 prosent, som mente at økt fritid var den enkeltfaktor som ville endre deres livskvalitet mest. Bedre helse var det alternativet som ble nevnt nest oftest, mens et mer meningsfylt arbeid kom som nummer tre. Ikke overraskende er det stor variasjon mellom grupper, slik at ønsker om mer fritid er mest utbredt der hvor det er rimelig å

anta at tidspresset er størst på grunn av omfattende innsats i yrkesliv og barneomsorg. Folk i alderen 30-49 år, de med høy inntekt og de med høy utdanning peker oftere enn andre på økt fritid som en viktig faktor for å bedre livskvaliteten.

Også målt på denne måten ser det altså ut til at mange synes de har for lite fritid. I likhet med de spørsmål som er referert ovenfor, er det imidlertid uklart hva det egentlig innebærer med hensyn til valgmuligheter, tidspress og vilje til faktiske endringer at mange framholder økt fritid som det som vil bidra mest til bedre livskvalitet. I hvilken grad har folk selv valgt sitt tidsmønster, i hvilken grad kan de endre det, og i hvilken grad vil de foreta omprioriteringer hvis de får muligheten?

Tidspress og travelhet

Tidspress og travelhet er også, i flere sammenhenger, forsøkt fanget opp mer direkte. I en aviskronikk om tidsklemmefolket hevder Almås (1997) at 20 prosent av det norske folk sitter fast i tidsklemma. I forbindelse med prosjektet "Prioritering av egen tid" fikk Senter for bygdeforskning i 1996 Nielsen Norge (et firma for markedsanalyse) til å spørre et representativt utvalg av befolkningen hvor ofte de var i en slik situasjon at de måtte prioritere det ene framfor det andre av ting som de gjerne skulle ha gjort. 5 prosent svarte at prioritering av egen tid mellom arbeid, venner og fritidsaktiviteter var et meget stort problem, mens 15 prosent mente det var et ganske stort problem. Ifølge Almås viser dette at en av fem nordmenn befinner seg i tidsklemma. Andelen er særlig høy blant personer 25-39 år, dem som har lav familieinntekt, selvstendig næringsdrivende og bosatte i spredtbygde strøk. Tidsmangelen arter seg imidlertid forskjellig for ulike grupper. Høyinntektsgrupper, velutdannede og bosatte i storbyer prioriterer i større grad enn andre hensynet til arbeid når de er presset, mens lavinntektsgrupper, de med lav utdanning og bosatte i spredtbygde strøk i større grad prioriterer hensynet til familien.

Almås ser denne såkalte tidsklemma som et typisk moderne fenomen som etter hvert preger de fleste livsområder. Han har imidlertid ikke sammenlignbare data fra tidligere, og kan derfor ikke med sikkerhet vite at det har vært en økning i andelen som opplever problemer med å prioritere mellom aktiviteter. Som mange andre vurderer han det som entydig negativt at folk kan ha problemer med å prioritere mellom ulike gjøremål, og diskuterer ikke hvorvidt slike problemer kan bunne i at folk har mange interesser, spennende jobber eller et omfattende sosialt nettverk.

I 1995 stilte Statistisk sentralbyrå i en av sine omnibusundersøkelser noen spørsmål om opplevd tidspress og ønsket tidsbruk. Lignende spørsmål ble stilt i en stor undersøkelse om den svenske befolknings tidsbruk på begynnelsen av 1990-tallet (se Rydenstam 1992), og anbefales av Eurostat (EUs statistikkkontor) stilt i forbindelse med samordnede tidsbruksundersøkelser i mange europeiske land (Rydenstam og Wadeskog 1998). En analyse av de svenske dataene finnes i Rydenstam (1992), men de norske spørsmålene er ikke systematisk analysert tidligere. I det følgende viser vi noen hovedresultater.

Det ble altså stilt to spørsmål om opplevd tidsmangel og travelhet og ett om hva man gjerne skulle bruke mer tid til (se ramme om omnibusundersøkelser). Dette spørsmålet om tidsbruksønsker er mer forpliktende enn dem vi har diskutert tidligere, både fordi det bare ble stilt til dem som mente det var noe de gjerne ville gjøre på hverdager, men ikke hadde tid til, og fordi folk

Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser

Dette er individbaserte landsrepresentative utvalgsundersøkelser av personer 16-79 år og gjennomføres fire ganger i året. De har en fast kjerne med bakgrunnsspørsmål samt spørsmål om ulike tema betalt av ulike oppdragsgivere. Hver undersøkelse dekker flere tema. Den undersøkelsen vi ser på her hadde et nettoutvalg på 1 474 personer og en svarprosent på 74 (Dale 1995). Med et såpass lite utvalg er det dessverre begrenset hvor mye vi kan bryte ned materialet i ulike grupper.

Spørsmålene om travelhet, tidsmangel og ønsket tidsbruk ble stilt som følger:

- Pleier du å ha så mye å gjøre på hverdagene at du har vanskelig for å rekke alt som trengs å gjøres? Vil du si det skjer ofte, noen ganger, sjelden eller aldri?

- Er det noe du gjerne skulle gjøre på vanlige hverdager, og som du ikke har mulighet for å gjøre på grunn av tidsmangel? Vil du si ofte, noen ganger, sjelden eller aldri?

Til dem som svarte ofte eller noen ganger på forrige spørsmål:

- Hvis du hadde bedre tid på hverdagene, hva ville du da først og fremst bruke mer tid til? Angi bare ett gjøremål.

(Dette spørsmålet ble stilt åpent. Intervjueren plasserte svaret i en av de svarkategorier som vises i tabell 3).

Figur 4: **Andel som ofte eller av og til har så mye å gjøre på hverdagene at de har vanskelig for å rekke alt som trengs å gjøres. Tall for menn og kvinner i ulike familiefaser. 1995. Prosent**

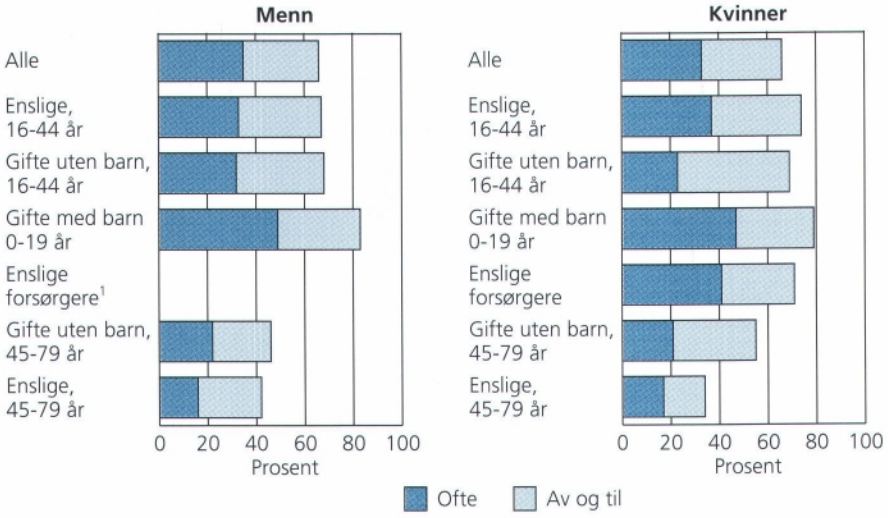

[1] Tall kan ikke offentliggjøres på grunn av for få observasjoner i gruppen
Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse mars 1995

ble bedt om å oppgi bare en aktivitet.

Figur 4 viser andeler menn og kvinner i ulike familiefaser som synes de ofte eller av og til har så mye å gjøre på hverdager at de har vanskelig for å rekke alt som trengs å gjøres. Målt på denne måten ser det ut til at størstedelen av den voksne befolkning, nærmere bestemt to av tre, opplever tidspress og tidsmangel. Mønsteret er ganske likt for menn og kvinner, men det er, som vi kunne vente, markerte forskjeller mellom familiefaser. Gifte/samboende og enslige med barn opplever oftere enn andre denne formen for tidspress, mens enslige 45 år og over er de som sjeldnest opplever slikt press.

Figur 5 viser andeler menn og kvinner i ulike familiefaser som ofte eller av og til har noe de gjerne skulle gjøre på hverdager, men som de ikke har mulighet til på grunn av tidsmangel.[8] Målt på denne måten ser det ut til at noe færre opplever tidsmangel enn hva vi fikk inntrykk av gjennom forrige spørsmål, men også dette målet viser at mer enn halvparten av den voksne befolkning ofte eller av og til opplever en form for tidsmangel. Også her finner vi små kjønnsforskjeller, mens variasjonen mellom familiefaser er som ventet slik at de med barn i husholdningen oftere enn de fleste andre finner at tiden ikke strekker til. Verdt å merke seg er også den høye andelen av enslige, særlig blant kvinner, som mener tiden ikke strekker til for alt de ønsker å gjøre. Dette tyder på at det ikke bare er forpliktelser i egen husholdning som har betydning for opplevelsen av tidsmangel. Interesser, engasjement og forpliktelser på en rekke områder kan spille inn.

Bildet av hvor mange som kan sies å befinne seg i tidsklemma varierer altså noe med hvilket mål som legges til grunn. Almås gir noe lavere anslag enn det som antydes av tallene fra Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse. Andelen som ofte har noe de gjerne skulle gjøre på hverdager, men som de ikke rekker på grunn av tidsmangel, omtrent en av fire, ligger imidlertid

Figur 5: **Andel som ofte eller av og til har noe de gjerne skulle gjøre på hverdager, men som de ikke har mulighet for å gjøre på grunn av tidsmangel. Tall for menn og kvinner i ulike familiefaser. 1995. Prosent**

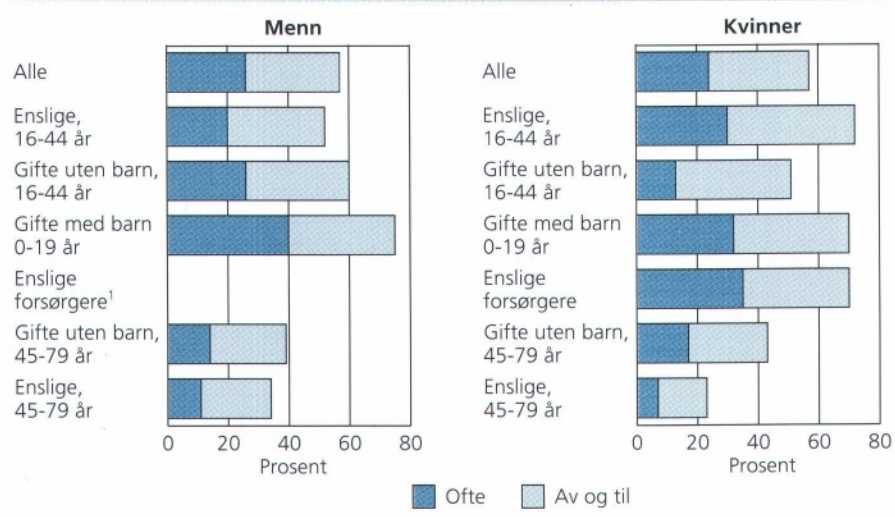

[1] Tall kan ikke offentliggjøres på grunn av for få observasjoner i gruppen
Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse mars 1995

ganske nær andelen på 20 prosent som ifølge Almås "sitter fast i tidsklemma". Trolig er det mest hensiktsmessig å holde dem som oppgir at de "av og til" har ting de gjerne skulle gjøre, men ikke rekker, utenfor i anslag over andelen med stort tidspress, ettersom dette neppe kan sies å utgjøre noe stort velferdsproblem.

Opplysninger fra tidsbruksundersøkelser om at menn og kvinner samlet sett har like lang arbeidstid, er ofte blitt kritisert for å gi et feilaktig bilde, særlig av kvinners tidsmønster, ettersom kvinner gjerne har mer overordnet ansvar for arbeidet hjemme enn hva menn har, møter større krav om kontinuerlig tilgjengelighet og oftere gjør flere ting samtidig. Disse forholdene fanges ikke opp i tradisjonelle dagbokundersøkelser av tidsbruk (Tornes 1983, Davies 1989, Emerek 1989). Ut fra denne kritikken skulle vi vente at kvinner oftere enn menn opplever tidsknapphet. De data som er presentert ovenfor, tyder imidlertid på at det er små kjønnsforskjeller på dette området, noe som stort sett gjelder uansett familiefase.

Tabell 3: **Andel som gjerne skulle bruke mer tid til ulike aktiviteter og andel som sjelden eller aldri har noe de ikke får gjort på grunn av tidsmangel. Tall for menn og kvinner i ulike familiefaser. 1995. Prosent**

	Alle	Enslige, 16-44 år	Gifte uten barn, 16-44 år	Gifte med barn, 0-19 år	Enslige forsørgere	Gifte, uten barn 45-79 år	Enslige, 45-79 år
Menn skulle gjerne bruke mer tid til							
Husarbeid	1	1	2	2	:	1	-
Samvær med barn	8	1	-	18	:	2	4
Samvær med familie, venner	16	19	26	22	:	7	2
Utdanning, jobb	3	5	2	2	:	2	-
Hagearbeid	2	1	4	1	:	2	4
Fritidsaktiviteter	18	15	21	21	:	19	12
Fjernsyn	0	-	-	-	:	1	-
Annet	7	8	6	7	:	7	12
Sjelden/aldri noe man ikke får gjort	44	49	40	26	:	60	67
Tallet på personer som svarte	723	150	53	278	2	182	57
Kvinner skulle gjerne bruke mer tid til							
Husarbeid	5	2	7	5	7	5	3
Samvær med barn	8	-	2	20	15	1	1
Samvær med familie, venner	15	31	21	15	11	9	3
Utdanning, jobb	3	9	-	2	4	2	1
Hagearbeid	0	-	2	-	-	-	-
Fritidsaktiviteter	16	16	15	17	20	16	8
Fjernsyn	0	-	-	-	2	-	-
Annet	10	15	5	10	11	9	7
Sjelden/aldri noe man ikke får gjort	43	28	49	30	30	58	78
Tallet på personer som svarte	748	121	61	260	46	170	89

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse mars 1995

Mange vil ha mer tid til fritidsaktiviteter og sosialt samvær

De som svarte at det ofte eller av og til var noe de gjerne skulle gjøre på hverdager, men som de ikke fikk tid til på grunn av tidsmangel, ble bedt om å angi hva de helst ville bruke mer tid til dersom de hadde bedre tid. Som det framgår av tabell 3, er det først og fremst fritidsaktiviteter og samvær med familie og venner folk gjerne skulle bruke mer tid til. Dette gjelder både for menn og kvinner og for folk i de fleste familiefaser. Sett i lys av at tidsbruksundersøkelser viser at det var en økning i tidsbruk til begge disse aktivitetstyper på 1970- og 1980-tallet, kan dette virke overraskende. Det er imidlertid viktig å huske på at tall fra tidsbruksundersøkelser er basert på gjennomsnittsbetraktninger, og at endringsmønsteret kan være forskjellig for ulike grupper. Det at såpass mange ønsker å bruke mer tid til fritidsaktiviteter må også sees i lys av at tilbudet og mulighetene på mange områder er større enn tidligere. Det er derfor mer å gå glipp av når hverdagen er fylt med yrkes- og familiemessige forpliktelser. For en del vil det dessuten være slik at enkelte fritidsaktiviteter oppleves stressende og gir en viss travelhet ettersom mange organiserte aktiviteter medfører forpliktelser og må utføres til faste tider. Ytterst få sier at de gjerne skulle bruke mer tid til å se fjernsyn. Dette kan tyde på at selv om nordmenn flest tilbringer atskillige timer pr. uke foran fjernsynsapparatet, er dette ofte mer en fyllmasse mellom andre gjøremål, enn nøye planlagte og høyt prioriterte aktiviteter. I tråd med dette finner Robinson og Godbey (1997) at når folk blir spurt hvilken aktivitet de først ville kutte ned på hvis det skulle oppstå ting de absolutt må gjøre, svarer de aller fleste fjernsynsseing.

Tabell 3 illustrerer også at ulike spørsmålsformuleringer gir ulike bilder av graden og typen av tidsmangel. Som vist tidligere, kan spørsmål hvor folk ikke blir bedt om å prioritere mellom aktiviteter, lett gi et overdrevent inntrykk av

tidsnød og tidsmangel. Mange oppgir at de gjerne skulle bruke mer tid på en rekke områder. Når man blir bedt om å prioritere mellom aktiviteter, og dessuten må utforme svaret selv uten å få presentert bestemte aktivitetsområder av intervjuer, må man tenke nøyere igjennom hva eventuell tidsmangel består i. Ulikt hva som var tilfelle når mange svar var mulige og alternativene ble presentert, er det da ytterst få som oppgir at de gjerne skulle bruke mer tid til husarbeid, utdanning eller jobb.

Som vist i figur 5, sier folk med barn i husholdningen oftere enn de fleste andre grupper at det er ting de gjerne skulle gjøre på hverdager, men ikke rekker. Både blant menn og kvinner gjelder dette omtrent tre av fire. Forskjellen i forhold til andre familiefaser består først og fremst i at foreldre oftere enn andre gjerne skulle ha mer tid til samvær med barna. Om lag en av fem både blant mødre og fedre framholder at de gjerne skulle bruke mer tid med barna (tabell 3).

Videre analyser av materialet viser at det, uansett yrkesaktivitet, utdanningsnivå, inntektsnivå, bostedsstrøk og yngste barns alder, er slik at et flertall av både fedre og mødre ofte eller av og til finner at hverdagene ikke strekker til for alt de gjerne skulle gjøre. Ikke uventet er det imidlertid en viss variasjon slik at foreldre med lang arbeidstid oftere enn dem med kortere arbeidstid opplever tidspress og tidsmangel. Tidsbruksstudier viser da også at fulltids yrkesaktive foreldre har lengre samlet arbeidstid enn dem med kortere arbeidstid og dem som ikke er i jobb (Haraldsen og Kitterød 1992). Opplevd travelhet ser dessuten ut til å være vanligst i høyinntektsgrupper og i tettbygde strøk, og for mødres vedkommende, blant dem med høy utdanning. Disse siste forskjellene gjenspeiler sannsynligvis hovedsakelig variasjoner i arbeidstid. Yngste barns alder ser ut til å ha mindre betydning. Ettersom det inngår såpass få foreldre i utvalget, må forskjeller mellom grupper tolkes med forsiktighet. Alt i alt er det imidlertid grunnlag for å hevde at selv om spørsmål som fanger opp subjektive sider ved tidsmønsteret på mange måter gir et annet bilde av grad av tidspress og travelhet enn opplysninger om faktisk tidsbruk, ser mønstrene langt på vei ut til å være de samme når det gjelder hvilke grupper som er særlig presset. Som nevnt, er dette også et sentralt funn hos Robinson og Godbey (1997).

Oppsummering og diskusjon

Tidsbruk, valgfrihet og kontroll over egen tid betraktes som en viktig side ved folks velferd. Dette gjenspeiles i flere av de velferdspolitiske debatter som er ført de siste åra og er særlig tydelig når de gjelder ordninger rettet mot barnefamilier. Ved siden av å bedre den

materielle velferden tar overføringer til barnefamilier sikte på å gi mindre tidspress og større fleksibilitet i utformingen av dagliglivet.

Et sentralt funn i tidsbruksundersøkelser er den markerte økningen i tid til fritidsaktiviteter både blant menn og kvinner og i alle aldersgrupper i tiden 1970-1990. Det var dessuten en utvikling i retning av mindre kjønnsforskjeller og klarere aldersforskjeller i tidsbruk. Tendensen til at den mest aktive perioden i yrkes- og familieliv var konsentrert om tiåra midt i livet var mer markert i 1990 enn i 1970. Vi har ingen samlet oversikt over endringer på 1990-tallet, men mye tyder på at det på flere områder har vært en fortsettelse av utviklingen fra de foregående tiår. Trolig har vi fått en ytterligere konsentrasjon av de mest arbeidsintensive åra i livsløpet. Det har imidlertid neppe vært noen generell økning i tiden til fritidsaktiviteter. I den grad det har vært noen økning, er det rimelig å anta at dette først og fremst gjelder for eldre og yngre.

Subjektive dimensjoner ved folks tidsmønster er forsøkt fanget opp i flere sammenhenger, men det er vanskelig å få noe enhetlig bilde av feltet. Det kan være vanskelig å tolke de svar som gis på spørsmål om ønsket tidsbruk og opplevd tidspress. Det at folk sier de gjerne skulle disponere tiden annerledes enn de gjør, innebærer ikke alltid at de faktisk ville omdisponere tiden hvis de kunne velge fritt, men kan være uttrykk for at hverdagen oppleves vel travel og at det er mye man gjerne skulle involvere seg mer i enn hva nåværende forpliktelser gir rom for.

Vi har sett at bildet av tidspress, tidsmangel og tidsbruksønsker varierer noe fra undersøkelse til undersøkelse. Et gjennomgående funn er imidlertid at det er små kjønnsforskjeller i andeler som opplever ulike former for travelhet og tidsmangel, noe som er uventet sett i lys av utbredte antakelser om at kvinner har et mer presset tidsbudsjett enn menn. Det er videre et gjennomgående funn at mange peker ut fritid og sosialt samvær som områder de gjerne skulle bruke mer tid til. Sett på bakgrunn av den markerte økningen i tid til fritidsaktiviteter som har funnet sted siden 1970-tallet, kan dette synes uventet. Vi ser også klart at andelen som rapporterer om tidspress og tidsmangel er høyest i de grupper som har mest omfattende forpliktelser i yrkes- og familieliv.

Subjektive dimensjoner ved tidsmønsteret har stor betydning for trivsel og velferd. Det er derfor viktig å diskutere hvordan dette best kan kartlegges og analyseres. Det er neppe mulig å finne perfekte mål på feltet, men ved hjelp av sammenlignbare spørsmål over tid kan man følge utviklingen på området. Ved å samordne spørsmålene med dem som stilles i andre land, kan man også studere likheter og forskjeller mellom innbyggere i ulike land. Uansett sammenlignbarhet kan man på grunnlag av subjektive spørsmål analysere forskjeller mellom befolkningsgrupper og sammenholde opplevd og faktisk tidsmønster. Tolkningen av svar på slike spørsmål kan imidlertid med fordel være mer nyansert enn hva som ofte er tilfellet. Eksempelvis forutsettes gjerne at tidsmangel og vansker med å prioritere mellom aktivitetsområder alltid er entydig negativt. Slike prioriteringsproblemer kan imidlertid bunne i at folk har mange interesser og stor livsappetitt og at mulighetene og tilbudene på en del områder overstiger det man kan gape over. I tråd med dette er det også viktig å diskutere mulige forskjeller mellom grupper når det gjelder grad av kontroll over egen tidsbruk. Inntekts- og utdanningsnivå vil ha stor betydning for muligheten for å utforme og endre eget tidsmønster, og tidsmangelen har trolig ulik karakter avhengig av livsfase og sosial status. Opplysninger om hvordan folk opplever sitt tidsmønster vil derfor være et viktig supplement, og muligens også korrektiv, til opplysninger om faktisk tidsbruk.

1. For enkelte, særlig blant arbeidsledige og eldre, kan det også være et problem at tiden faller lang og at dagliglivet mister sin struktur på grunn av få faste gjøremål. Slike problemstillinger diskuteres imidlertid ikke i denne artikkelen.

2. Mange datakilder forteller noe om folks tidsbruk. Tid til yrkesarbeid kartlegges løpende gjennom arbeidskraftsundersøkelser, tid til mediebruk kartlegges gjennom medie- og kulturundersøkelser, deltakelse i øvrige fritidsaktiviteter registreres ofte som en side ved befolkningens levekår, og tid til husarbeid kartlegges gjennom flere intervjuundersøkelser, ofte som bakgrunnsinformasjon for å sortere andre opplysninger. Ingen av disse datakildene gir imidlertid noen samlet oversikt over befolkningens tidsmønster. Metodestudier tyder dessuten på at registrering av bare en side ved tidsmønsteret kan gi en viss over- eller underrapportering (Niemi 1993, Marini og Shelton 1993, Robinson og Godbey 1997).

3. Det er gjennomført tre slike undersøkelser i Norge, en i 1971-1972, en i 1980-1981 og en i 1990-1991. For enkelhets skyld skriver vi her 1970 og 1990.

4. For nærmere omtale av opplegg og gjennomføring av de norske tidsnyttingsundersøkelsene, se Statistisk sentralbyrå (1992). Variasjon og endringer i befolkningens tidsbruk er også nærmere beskrevet i Haraldsen og Kitterød (1992).

5. Ås (1978) har foreslått en annen aktivitetsinndeling som også er mye brukt. Denne bygger på en antakelse om at folks gjøremål ikke konkurrerer om tiden på like vilkår og tar utgangspunkt i grad av antatt forpliktelse knyttet til ulike aktiviteter. Hus- og omsorgsarbeid skilles her ikke fra

fritidsaktiviteter og personlige behov etter hvorvidt oppgavene kan utføres av andre eller ikke, men etter grad av forpliktelse og valgfrihet. I praksis ligner imidlertid inndelingen hos Ås på den som er nevnt ovenfor.

6. Forfatterne bygger i sin argumentasjon mye på en bok av Linder (1971) med tittel *Det rastløse velferdsmennesket* hvor det påpekes at materiell framgang vil følges av større opplevd tidsknapphet, både fordi det tar tid å forbruke og vedlikeholde den stadig økende mengden varer som produseres, og fordi høyere lønninger ut fra en økonomiske betraktningsmåte innebærer dyrere tid og dermed ønsker om større utbytte av tidsbruken.

7. Lignende spørsmål er nylig stilt i en av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser. Disse blir analysert i Anders Barstads artikkel i dette nummer av Samfunnsspeilet.

8. Når Rydenstam (1992) analyserer tidsmangel og tidspress i den svenske befolkning basert på tilsvarende spørsmål, definerer han et mål som han kaller "ont om tid" ut fra om man har svart ofte/av og til på begge de spørsmål som er presentert i figurene 4 og 5. Her velger vi å se dem som to separate indikatorer på tidsmangel og travelhet.

Litteratur

Almås, Reidar (1997): Tidsklemmefolket og barna, Kronikk i *Dagbladet* onsdag 19. november.

Andresen, Øyvind (1998): Flere tidsfrister, rutiner og krav, *Samfunnsspeilet* 1998, 2, Statistisk sentralbyrå, 10-15.

Dale, Trine (1995): *SSB omnibus mars 1995,* Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå.

Davies, Karen (1989): *Women and Time. Weaving the strands of everyday life,* Lund: Grahns Boktryckeri.

Emerek, Ruth (1989): "Om målinger" i U. Kock, A. Kolmos, A.B. Ravn og B. Siim (red.): *Køn og videnskap,* Serie om kvinneforskning nr. 27, Aalborg: Aalborg universitetsforlag.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90,* SØS 76, Statistisk sentralbyrå.

Harvey, Andrew (1984): *Time Budget Research,* An ISSC Workbook in Comparative Analysis, Frankfurt/New York.

Juster, F. Thomas og Frank P. Stafford (1991): The Allocation of Time: Empirical Findings, Behavioral Models, and Problems of Measurement, *Journal of Economic Literature,* Vol. XXIX (June), 471-522.

Kitterød, Ragni Hege (1998): Småbarnsmødre vil jobbe mindre, men får det ikke til, *Samfunnsspeilet*, 1998, 5, Statistisk sentralbyrå, 24-33.

Kitterød, Ragni Hege og Aase Lømo (1996): "Småbarnsforeldres tidsbruk 1970-90" i Berit Brandth og Kari Moxnes (red.): *Familien i tiden,* Oslo: Tano.

Kitterød, Ragni Hege og Kari-Mette Roalsø (1996): Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre, *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 12-23.

Lappegård, Trude (1998): Større ulikhet i barnetall, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå, 42-48.

Linder, Staffan Burenstam (1971): *Det rastløse velferdsmennesket,* Oslo: Gyldendal.

Marini, Margaret Mooney og Beth Anne Shelton (1993): Measuring Household Work: Recent Experience in the United States, *Social Science Research* 22, 361-382.

Niemi, Iris (1993): "Systematic Error in Behavioral Measurement: Comparing Results from Interview and Time Budget Studies". *Social Indicators Research*, vol. 30, nr. 2-3, s. 229-244.

Niemi, Iris og Hannu Päkkönen (1990): Time use changes in Finland in the 1980s, Helsinki: Central Statistical Office of Finland.

Robinson, John P. og Geoffrey Godbey (1997): *Time for Life. The Surprising Ways Americans Use Their Time,* Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, Uiversity Park.

Rydenstam, Klas (1992): *I tid och otid. En undersökning om kvinners og menns tidsanvänding 1990/91,* Statistiska centralbyrån, rapport nr. 79.

Rydenstam, Klas og Anders Wadeskog (1998): *Evaluation of the European Time Use Pilot Survey,* Report prepared by Klas Rydenstam og Anders Wadeskog, Statistics Sweden, Eurostat DOC E2/TUS/5/98.

Shaw, Susan M. (1986): Leisure, Recreation or Free Time? Mesuring Time Usage, *Journal of leisure research*, vol. 18, nr. 3, s. 177-189.

Skjåk, Knut Kalgraff (1998): *Intervjuundersøking om arbeidsforhold og arbeidserfaringar,* NSD Brukermelding.

Skrede, Kari (1989): *Work, family and lifecycle sqeezes: The need for a social and economic policy for the reproductive sphere,* INAS-notat 1989:12, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1992). *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90,* NOS C 10.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1996-1997,* NOS C 467.

Tornes, Kristin (1983): "Kvinner og tid" i Kari Skrede og Kristin Tornes (red.): *Studier i kvinners livsløp,* Oslo: Universitetsforlaget.

Vejrup, Kristine (1998): "*Ønsker, lyster og begjær..". Om nordmenns ønsker for bedre livskvalitet*. Framtiden i våre hender, Rapport nr. 1998/1.

Ås, Dagfinn (1978): "Studies of Time-Use: Problems and Prospects", *Acta Sociologica*, vol. 21, nr. 2:125-141.

Ragni Hege Kitterød
(Ragni.Hege.Kitterod@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Vi bekymrer oss mindre for miljøet

Ottar Hellevik og Henning Høie

Mens risikoen for en altutslettende atomkrig skapte bekymring og angst i de første tiårene av etterkrigstida, har etter hvert miljøproblemene overtatt som den store trusselen i manges bevissthet. For ti år siden var nordmenn flest svært bekymret for miljøtilstanden og utviklingen. Nå har bekymringen blitt mindre på nesten alle felter, mens miljøutviklingen har vært mer sammensatt. Den reduserte bekymringen gir redusert miljøengasjement. Er det slik at bekymringen avtar fordi vi har en følelse av at vi har tatt tak i problemene?

Våre muligheter for å løse miljøproblemene avhenger blant annet av hvorvidt miljøhensyn vektlegges når det treffes handlingsvalg, i politikken, i næringslivet og blant folk flest. Her kan en tenke seg tre betingelser som må være oppfylt:

1. At vi *oppfatter* at det er problemer (tolking av virkeligheten)
2. At dette fører til et *ønske* om å gjøre noe med problemene (holdninger og verdier)
3. At et slikt ønske om å ta miljøhensyn resulterer i miljøvennlig *atferd*.

I denne artikkelen ser vi på hvordan oppfatningene av miljøproblemene har utviklet seg på 1990-tallet. Hvordan samsvarer oppfatningene med den faktiske miljøutviklingen? Dette tester vi ved å sammenlikne folks bekymring for fem konkrete miljøproblemer med den faktiske utviklingen. Deretter ser vi på utviklingen for holdninger til miljøvern og engasjement i miljøproblemer. Til slutt undersøkes det om folk som er bekymret for miljøet og engasjert i miljøproblemene, også oppgir at de opptrer mer miljøvennlig enn andre.

Kildene til vurdering av miljøutviklingen er i stor grad hentet fra Statistisk sentralbyrås (SSB) miljøstatistikk, som i hovedsak bygger på SSBs egne kilder. Vi vil ikke her gjøre noen utredning eller analyse av selve problemene, men vise utviklingen i indikatorer som kan si om miljøproblemene har blitt større eller mindre. Data om befolkningens engasjement i miljøproblemene er hentet fra Markeds- og Mediainstituttets (MMI) undersøkelse Norsk Monitor, som inneholder spørsmål om folks bekymringer, holdninger og atferd på miljøområdet (mer om SSBs miljøstatistikk se Statistisk sentralbyrå 1999, om Norsk Monitor, se egen ramme i Helleviks artikkel: Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? i dette nummeret av Samfunnsspeilet samt Hellevik 1996).

Norsk Monitor er en representativ befolkningsundersøkelse, der de intervjuede svarer som privatpersoner, og der alle svar teller likt i analysen. Bak miljøproblemene ligger imidlertid også andre aktørers handlinger, som bedrifter, politiske instanser og organisasjoner. Dette betyr at noen individer, i kraft av sine roller i slike sammenhenger, kan ha større betydning for utviklingen i miljøspørsmål enn andre, uten at dette vil bli berørt i vår analyse.

Redusert miljøbekymring på 1990-tallet

Vi skal starte med et bilde av folks generelle oppfatning av miljøsituasjonen. Siden 1989 er det i Norsk Monitor stilt et spørsmål om hvilken av fire "oppfatninger om forurensing og miljøproblemer" som stemmer best overens med den intervjuedes egen, fra et pessimistisk katastrofesyn om at det er for sent å gjøre noe, til det synet at miljøproblemene overdrives. Forholdsvis få velger disse ekstremalternativene, men det er fra 1989 til 1997 blitt litt flere som mener at miljøproblemene overdrives (figur 1). Det som er slående, er hvor mange som i 1989 valgte den sterke formuleringen "*Situasjonen er alvorlig. Det er nødvendig med øyeblikkelige og drastiske tiltak om vi skal løse problemene*", og hvor dramatisk denne andelen har sunket siden, fra hele 61 prosent i 1989 til 34 prosent i 1997. Dette er en endring som overgår det meste av det en vanligvis finner i intervjuundersøkelser.

Figur 1: **Fire oppfatninger av miljøsituasjonen[1]. Prosent**

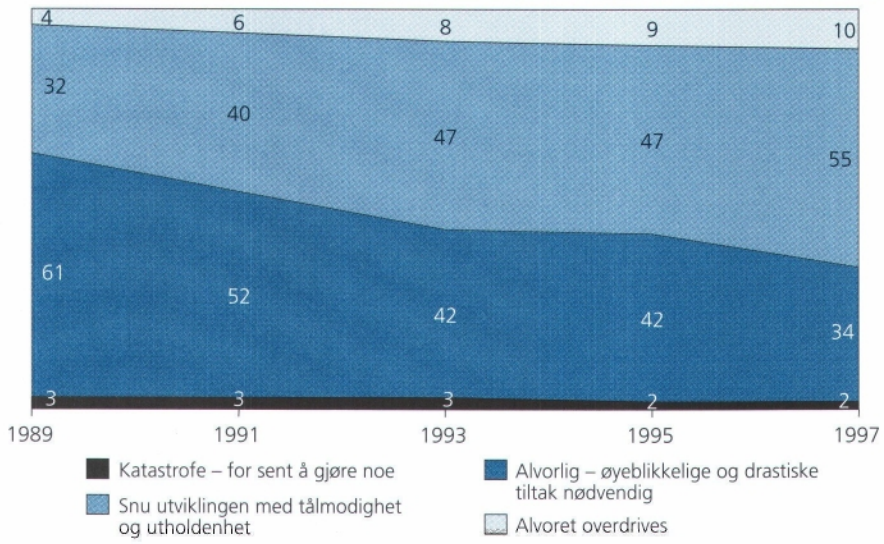

[1] *Spørsmålsordlyd:* "Her er fire oppfatninger om forurensing og miljøproblemer. Hvilken ligger nærmest din egen? Det hele har gått for langt. Det er for sent å gjøre noe. Vi går mot en katastrofe. / Situasjonen er alvorlig. Det er nødvendig med øyeblikkelige og drastiske tiltak om vi skal løse problemene. / Med tålmodighet og utholdenhet skal vi på sikt klare å snu tendensen til miljøforringelse. / Det står ikke så dårlig til, vi har lett for å overdrive alvoret i situasjonen."
Kilde: Norsk Monitor, MMI

I 1997 er den dominerende oppfatningen av miljøsituasjonen at "*Med tålmodighet og utholdenhet skal vi på sikt klare å snu tendensen til miljøforringelse*", med andre ord i langt mindre grad en følelse av krise og overhengende fare med behov for umiddelbar omlegging av politikk og livsførsel enn det vi hadde i 1987.

En parallell utvikling finner vi når vi ser på hvor bekymret befolkningen er for ulike konkrete miljøproblemer (figur 2). Det som vekker mest uro av de fem problemene det er spurt om, er nedbryting av ozonlaget, der andelen som er meget bekymret nesten faller sammen med andelen som hadde en av de to mest krisepregete forståelsene av miljøsituasjonen på det generelle spørsmålet (figur 1). Deretter følger sur nedbør og klimaendring/ drivhuseffekt, mens bileksos og husholdningsavfall er de problemene som vekker minst bekymring.

Figur 2: **Prosentandel som er meget bekymret for ulike miljøproblemer[1]**

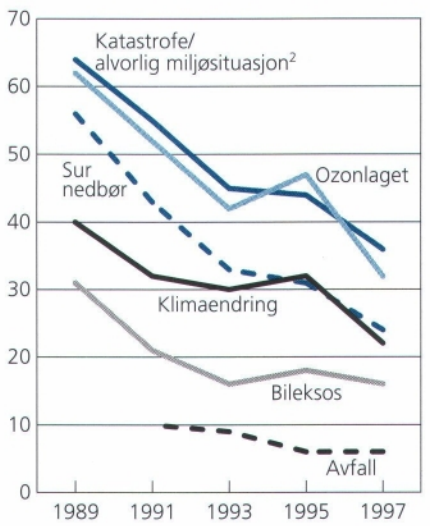

[1] *Spørsmålsordlyd*: Hvor bekymret er du for følgende miljøproblemer? Drivhuseffekt og klimaendring – Nedbryting av ozonlaget – Sur nedbør – Bileksos – Husholdningsavfall. Meget bekymret / Ganske bekymret / Litt bekymret / Ikke bekymret.
[2] *Katastrofe/alvorlig miljøsituasjon*: Summen av de to mest negative oppfatningene av miljøsituasjonen (fra figur 1).
Kilde: Norsk Monitor, MMI

Hva skyldes denne dreiningen i oppfatningen av alvoret i miljøproblemene? Kan den forklares av den faktiske utviklingen, av at det er oppnådd positive resultater i anstrengelsene for å løse de ulike konkrete problemene? Vi vil undersøke det ved å sammenlikne utviklingen i folks bekymring for de fem problemene som det er spurt om, med den faktiske utviklingen i disse miljøforholdene.

Drivhuseffekt og klimaendring

Drivhuseffekten innebærer at varmestråling fra jordoverflaten fanges opp i atmosfæren slik at temperaturen i lufta stiger. Uten drivhuseffekten ville temperaturen vært -18 °C mot +15 °C som den er i dag, og den er derfor helt nødvendig for livet på jorden. En rekke gasser i atmosfæren bidrar til drivhuseffekten, i første rekke vanndamp og karbondioksid (CO_2). En økning i mengden drivhusgasser kan øke drivhuseffekten og dermed føre til økt risiko for temperaturstigning, noe som blant annet kan gjøre at is ved polområdene smelter og havet stiger. Også vind- og nedbørsmønstre vil kunne endres, og samlet sett vil dette kunne ha innvirkning på verdens økosystemer og vår evne til å produsere mat. Det er vanskelig å si hvordan en klimaendring vil slå ut lokalt, forskjellige områder kan bli kaldere eller varmere, våtere eller tørrere osv.

Den mest benyttede indikatoren for klimaendringer er gjennomsnittlig global middeltemperatur (se figur 3). Den viser en klart stigende tendens etter 1970, men det må understrekes at en temperaturøkning over noen tiår ikke alene er nok til sikkert å fastslå klimaendring. Et annet forhold som mange mener kan indikere økt drivhuseffekt, er den kraftige økningen i værrelaterte

katastrofer på 1990-tallet. Eksempelvis var de materielle tapene ved slike katastrofer større i 1998 enn på hele 1980-tallet (Abramovitz 1999). Dersom det faktisk er i ferd med å skje en menneskeskapt klimaendring, er den økte konsentrasjonen av drivhusgasser i atmosfæren antatt å være den viktigste årsaken. Av drivhusgassene er det de menneskeskapte utslippene av CO_2 som har bidratt til de største endringene. Utslipp fra forbrenning av fossilt brensel (olje og kull mm.) har ført til at CO_2-innholdet i atmosfæren har økt med 30 prosent etter den industrielle tidsalder begynte på slutten av 1700-tallet. Også på 1990-tallet viser CO_2-innholdet en klar økning. Verdens utslipp av CO_2 fra energibruk (omfatter over 90 prosent av utslippene) er svakt økende. Med andre ord er det klare indikasjoner på en forsterket drivhuseffekt på 1990-tallet.

Folks bekymringer for klimaendringer har imidlertid gått ned på 1990-tallet. I 1989 var 40 prosent av befolkningen meget bekymret, og dette sank til 22 prosent i 1997 (figur 2).

Utvikling i indikatorene for drivhuseffekten og bekymringene for denne går altså i motsatt retning. Dette kan ikke forklares av at en her i landet har gjort mye for å redusere Norges bidrag, i og med at de norske utslippene av drivhusgasser har økt betydelig (8,5 prosent fra 1989 til 1997).

Reduksjon av ozonlaget

Ozonlaget er betegnelsen på et sjikt i atmosfæren i høyde 10-40 km over bakken med forhøyet konsentrasjon av ozongass (O_3). Dette ozonlaget reduserer den ultrafiolette innstrålingen (UV-stråler) til jordoverflaten. Høy intensitet i UV-stråling kan blant annet gi redusert vekst hos planter og alger og øke risikoen for kreft hos mennesker.

Figur 4: **Utvikling i bekymring for drivhuseffekt og klimaendringer og utvikling i utslipp av klimagasser. Indeks: 1989=100**

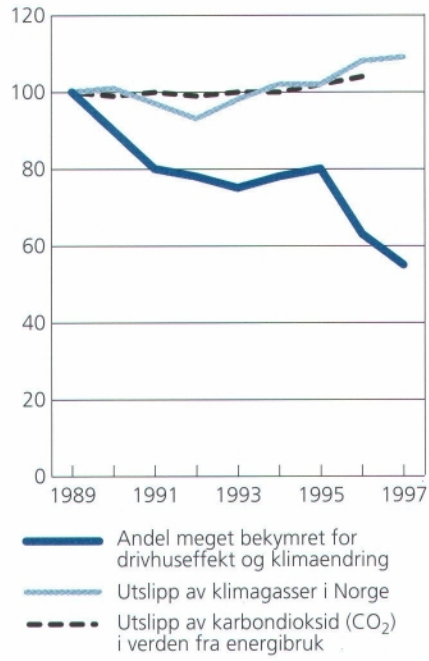

Kilder: MMI, OECD og utslippsregnskapet til Statistisk sentralbyrå og Statens forurensningstilsyn

Figur 3: **Variasjoner i global middeltemperatur 1856-1998 og konsentrasjonen av CO_2 i atmosfæren etter 1850**

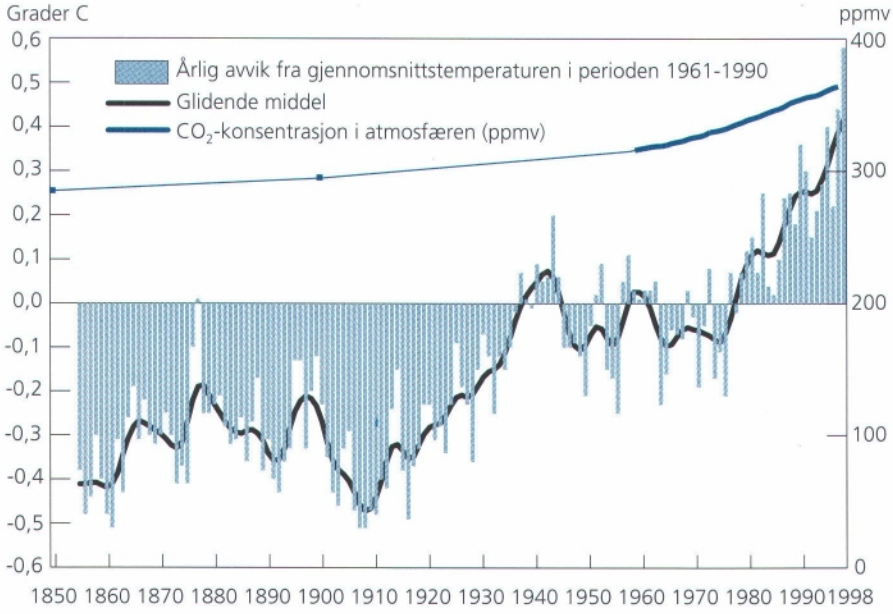

Kilde: University of East Anglia, Det norske meteorologiske institutt og Scripps Institution of Oceanography (SIO), University of California

Ozonlaget har i de siste tiårene blitt redusert som følge av utslipp av klorholdige gasser, i første rekke KFK (klorfluorkarboner). Slike gasser brukes særlig til kjøling, som drivgasser og i møbelproduksjon. Også naturlige utslipp, først og fremst fra vulkanutbrudd, kan skade ozonlaget. Det er inngått et omfattende internasjonalt samarbeid for å redusere utslipp som skader ozonlaget (Montrealprotokollen). Dette samarbeidet har langt på vei lyktes, og produksjon av KFK i verden er kraftig redusert. Dette har etter hvert redusert utslippene av KFK, noe som viser seg ved at økningen i konsentrasjonen av KFK i

Figur 5: **Utvikling i bekymring for nedbryting av ozonlaget og utvikling i miljøindikatorer for nedbryting av ozonlaget. Indeks: 1989=100**

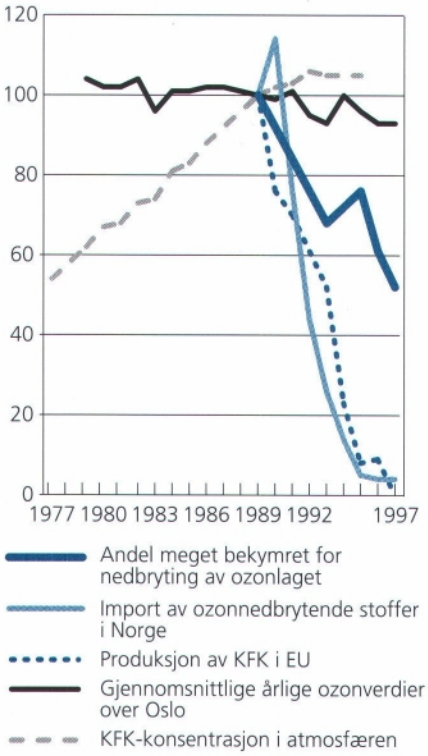

Kilder: MMI, Statens forurensningstilsyn og EU-kommisjonen (1999a)

atmosfæren har flatet ut, etter kontinuerlig og sterk økning på 1970- og 1980-tallet (figur 5). Det er også tegn til at reduksjonen i ozonlaget har flatet ut (EU-kommisjonen 1999b). Denne utviklingen harmonerer med den kraftige nedgangen som har funnet sted i folks bekymring for ozonlaget, fra 62 prosent meget bekymret i 1989 til 32 prosent i 1997.

Sur nedbør

Sur nedbør skyldes utslipp av svoveldioksid og nitrogenforbindelser. Skadene på naturmiljøet består i en forsuring av vann og jordsmonn, noe som rammer livet i vann og jord og gir økt utvasking av næringsstoffer. Graden av påvirkning på naturmiljøet avhenger av mengden som tilføres og hvor god bufferevne (evne til å nøytralisere) grunnen har. I og med at Norge har lite kalkrikt jordsmonn og fjellgrunn, har sur nedbør gjort stor skade i Norge, selv om tilførslene har vært betydelig mindre enn for eksempel i Mellom-Europa. Utover dette forårsaker sur nedbør helseskader og skader på infrastruktur i form av økt forvitring av bygningsmasse, økt rust mv.

Forsurende komponenter kan transporteres over lange avstander og avsettes via nedbør eller tørravsetninger. I Norge er de viktigste kildene til sur nedbør utslipp i Storbritannia, Mellom- og Øst-Europa.

Utviklingen viser at både bekymringene for disse problemene og indikatorene for sur nedbør er på vei ned (figur 6). Tilførslene (nedfall) av sure komponenter er halvert siden 1989. De norske utslippene har også gått noe ned, om enn ikke så sterkt.

Figur 6: **Utvikling i bekymring for sur nedbør og utvikling i miljøindikatorer for sur nedbør. Indeks: 1989=100**

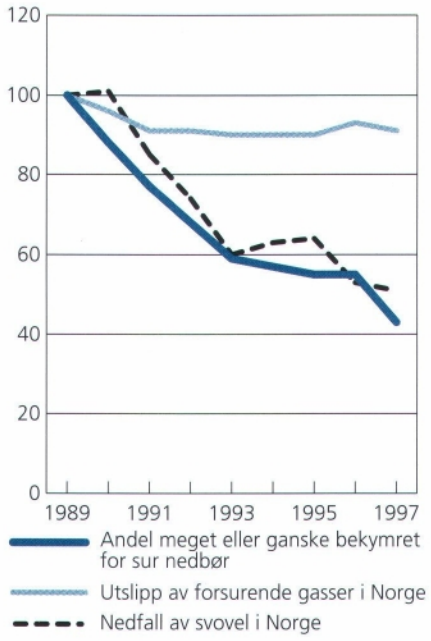

Kilder: MMI, utslippsregnskapet til Statistisk sentralbyrå og Statens forurensingstilsyn og Berge (1998)

Reduserte svovelutslipp er den viktigste årsaken til mindre nedfall av forsurende stoffer. Det er mindre svovel i drivstoff som brukes, samtidig som rensingen ved forbrenning er bedre. Økt drivstofforbruk har gjort at utslippene av nitrogenforbindelser ikke har gått særlig ned, til tross for økt rensing.

Bileksos

Forurensning fra veitrafikk er den type luftforurensning som i størst

Figur 7: **Utvikling i bekymring for bileksos og utslipp av en del plagsomme og helsefarlige gasser fra veitrafikk. Indeks: 1989=100**

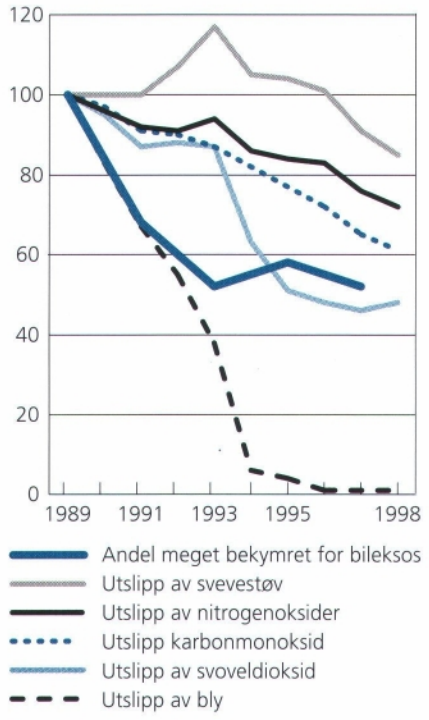

Kilder: MMI og utslippsregnskapet til Statistisk sentralbyrå og Statens forurensingstilsyn

grad rammer folk flest (Statistisk sentralbyrå 1998). Bileksosen består av en rekke gasser som er mer eller mindre plagsomme og helsefarlige. Selv om det har vært en stor trafikkvekst de siste årene, har likevel utslippene av de fleste skadelige gassene blitt redusert i løpet av 1990-tallet (figur 7). Dette skyldes i første rekke at katalysator nå er montert på alle nye biler, og delvis stadig mer energieffektive motorer. Det er derfor grunn til å anta at folk er mindre utsatt for skadelig og plagsom bileksos enn tidligere. Dette rimer med nedgangen i folks bekymring for bileksos.

Husholdningsavfall

Avfall fører blant annet til miljøskadelige utslipp i forbindelse med transport, behandling og deponering. Store avfallsmengder er også et symptom på stort forbruk, noe som kan belaste naturressursene og føre til utslipp i forbindelse med produksjon, distribusjon og forbruk. Husholdningsavfallet utgjør bare en liten del av alt avfallet som genereres, men er den avfallsfraksjonen som de aller fleste av oss er mest i kontakt med.

Miljøproblemene knyttet til avfall avhenger både av mengde og type avfall og av behandlingsmetodene. Mengden husholdningsavfall har økt betydelig fra 1992 til 1998, økningen har vært hele 35 prosent og hver innbygger i Norge genererte i gjennomsnitt over 300 kg i 1998. Parallelt med denne økningen har det imidlertid også skjedd en vesentlig endring i utnytting av ressursene i avfallet. I 1992 ble 20 kg pr. innbygger levert til materialgjenvinning, mens dette hadde økt til 106 kg i 1998. Mengden som deponeres har dermed vært omtrent konstant på 1990-tallet. Utslipp av metan, som regnes som et av de største miljøproblemene knyttet til avfall, har vært relativt stabilt på 1990-tallet. Det er ikke innført tiltak (avbrenning av metan) av betydning før helt i det siste.

Utviklingen for husholdningsavfallet er med andre ord tvetydig. På den ene siden øker avfallsmengden, på den andre siden blir en større andel gjenvunnet. Utslippene av metan er muligens på vei ned som følge av tiltak. Det er imidlertid blitt reist tvil om hvor bekymret en bør være for de økte avfallsmengdene i seg selv, og om gjenvinning alltid er til det beste for miljøet (Ellingsen 1999).

Figur 8: **Utvikling i bekymring for husholdningsavfall og i noen miljøindikatorer for husholdningsavfall. Indeks: 1993=100**[1]

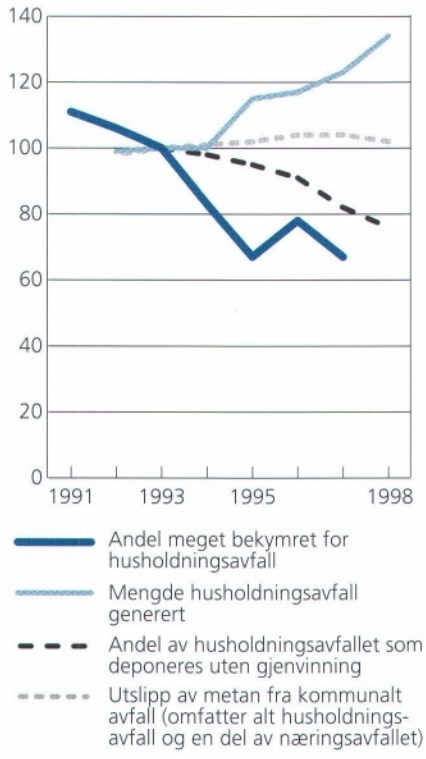

[1] 1993 er valgt som basisår fordi dette er første år med tall for alle variablene i figuren.

Kilder: MMI, Statistisk sentralbyrå og Statens forurensingstilsyn

Bekymringene for husholdningsavfall som miljøproblem har gått klart ned fra 1991 til 1997, fra 10 til 6 prosent når vi ser på de små andelene som sa de var meget bekymret, og fra 30 til 20 prosent i andelen som var ganske bekymret.

***

Det må understrekes at listen over konkrete miljøproblemer det spørres om i Norsk Monitor ikke inneholder viktige forhold som for eksempel atomavfall, genmanipulering, trusselen mot biologisk mangfold, spredning av giftstoffer og jorderosjon. Dette er miljøproblemer som sannsynligvis har hatt en negativ utviklingstendens på 1990-tallet (EU-kommisjonen 1999b). Hadde vi kunnet måle bekymringsutviklingen på disse områdene, er vår hypotese at den nok ville vist den samme nedgangen som vi har registrert for de miljøproblemene det er spurt om. Dette bygger vi dels på den sterke nedgangen i den generelle miljøbekymringen (figur 1), og dels på at bekymringen for klimaendringer har avtatt uten at den faktiske utviklingstendensen skulle gi grunnlag for det.

Bildet av utviklingen for de miljøproblemene som det er spurt om, er stort sett positivt, med unntak av klimaendringer og delvis avfall. Noen tilsvarende differensiering finner vi ikke i befolkningens bekymring for miljøproblemene, her skjer det en entydig reduksjon. Hvor viktig er miljøbekymringen for at vi skal være engasjert i problemene og villige til å ta hensyn til dem i konkrete handlingsvalg? Dette vil vi se nærmere på i de neste avsnittene.

Redusert miljøengasjement?

Er det sammenfall mellom utviklingen i bekymringen for og holdningen til miljøproblemer? Vi skal se

Figur 9: **Miljøbekymring og holdninger til offentlig miljøinnsats[1]. Prosent**

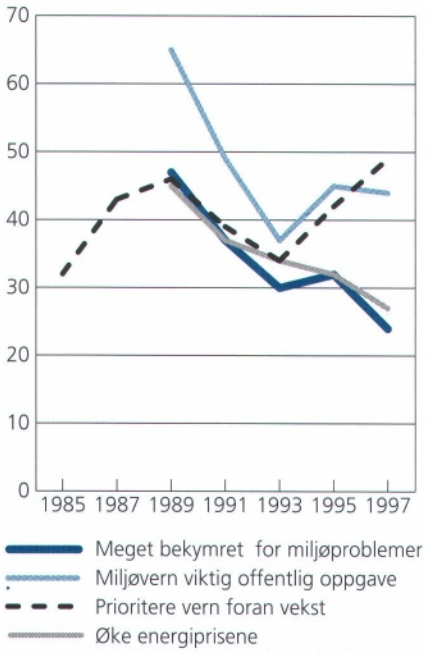

[1] *Prioritere vern foran vekst*: Uenig i påstanden "For å trygge økonomisk vekst, trenger vi fortsatt industriutbygging, selv om dette skulle komme i strid med naturverninteressene". *Miljøvern viktig offentlig oppgave*: Merker av "Styrke miljøvernet i Norge" som en av de samfunnspolitiske saker som er spesielt viktige å løse i Norge. *Øke energiprisen*: Enig i påstanden " Vi bør øke prisen på all energi (bensin, olje, parafin, strøm osv.) for å redusere forbruket og dermed miljøforurensingen. *Meget bekymret for miljøproblemer*: Gjennomsnittsprosent "meget bekymret" for de fire første miljøproblemene i figur 2.

Kilde: Norsk Monitor, MMI

etter eventuelle tegn til et redusert engasjement ved å undersøke et utvalg holdningsspørsmål fra Norsk Monitor. Noen gjelder det vi kan kalle *offentlig miljøengasjement*, det vil si politiske holdninger til samfunnets håndtering av miljøproblemene. Andre dreier seg om holdninger til hvordan en selv skal opptre, det vi kan kalle *privat miljøengasjement*.

Figur 9 viser utviklingen for tre politiske holdninger, som sammenliknes med tendensen for bekymringen. Villighet til å øke energiprisene for å redusere forbruket viser samme fallende tendens som bekymringen. Indikatorene "prioritering av vern framfor vekst" og "miljøvern som en viktig samfunnsoppgave" har fram til 1993 samme tendens som bekymringsutviklingen, men motsatt forløp etter 1993.

Spørsmålet der miljøvern settes opp mot økonomisk vekst, har vært stilt helt siden 1985, og tidsserien avdekker at det var en bratt stigning i vekten på vern fra 1985 til 1989.

Figur 10: **Miljøbekymring og holdninger til privat miljøinnsats[1]. Prosent**

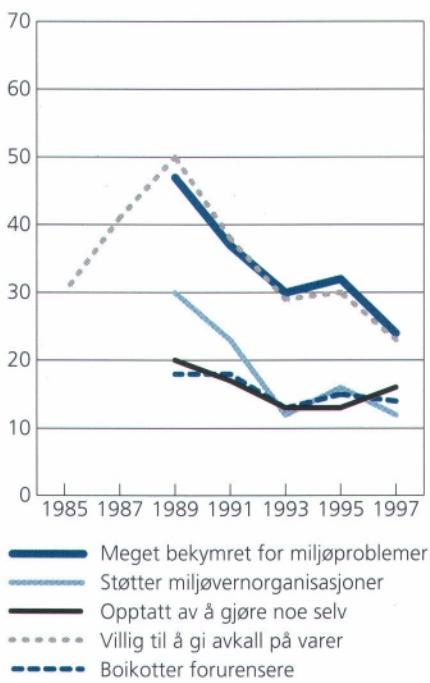

[1] *Villig til å gi avkall på varer*: Helt enig i påstanden "Jeg er villig til å gi avkall på varer og tjenester jeg nå bruker, hvis jeg med det kunne bidra til å bevare våre naturressurser". *Opptatt av å gjøre noe selv*: Synes utsagnet "Jeg er opptatt av hva jeg personlig kan gjøre for å verne om miljø og naturressurser" stemmer meget godt. *Boikotter forurensere*: Synes utsagnet "Når jeg hører at en produsent forurenser miljøet, lar jeg være å kjøpe produktene deres" stemmer meget godt. *Støtter miljøvernorganisasjoner*: Synes utsagnet "Jeg støtter miljøvernorganisasjoner" stemmer meget godt. *Meget bekymret for miljøproblemer*: Gjennomsnittsprosent "meget bekymret" for de fire første miljøproblemene i figur 2.

En tilsvarende tendens viser også et spørsmål om vilje til å begrense eget forbruk av hensyn til miljøet (figur 10). Ifølge begge disse to tidsseriene representerer altså 1989 et spesielt høyt nivå for miljøengasjementet. Sammenfallet i tendens etter 1989 gjør det sannsynlig at vi ville funnet stigende miljøbekymring i perioden 1985-1989 dersom den hadde blitt målt. I så tilfelle blir det ikke bare et spørsmål om å forstå hva som ligger bak nedgangen etter 1989 i bekymring for miljøsituasjonen, men også om hva som kan ha skapt en økende uro i siste halvdel av 1980-tallet.

Villigheten til å avstå fra varer og tjenester av hensyn til miljøet og støtten til miljøvernorganisasjoner har gått ned helt i takt med reduksjonen i miljøbekymring (figur 10). Å "straffe" produsenter som forurenser, eller å være opptatt av hva en selv kan gjøre for miljøet, viser også en fallende tendens, men noe svakere. Tar vi i betraktning at også spørsmålet om fastsetting av energipriser (fra figur 9) har betydning for privatøkonomien, foreligger det altså klare indikasjoner på at det personlige engasjementet og offerviljen i forhold til miljøproblemene, har gått tilbake på 1990-tallet.

Med redusert bekymring og lavere engasjement i miljøproblemene, hvordan har det gått med tilbøyeligheten til å ta miljøhensyn i egen atferd i samme periode?

Små endringer i miljøvennlig atferd

I Norsk Monitor blir de intervjuede spurt om hvor ofte de foretar ulike handlinger med tanke på å ivareta miljøhensyn. Majoriteten sier de ofte bruker innsamlingsordninger for glass og papir, og det er også vanlig å ta miljøhensyn når en velger mellom alternative produkter

Figur 11: **Miljøbekymring og tendens til ofte å gjøre ting ut fra hensyn til miljøet[1]. Prosent**

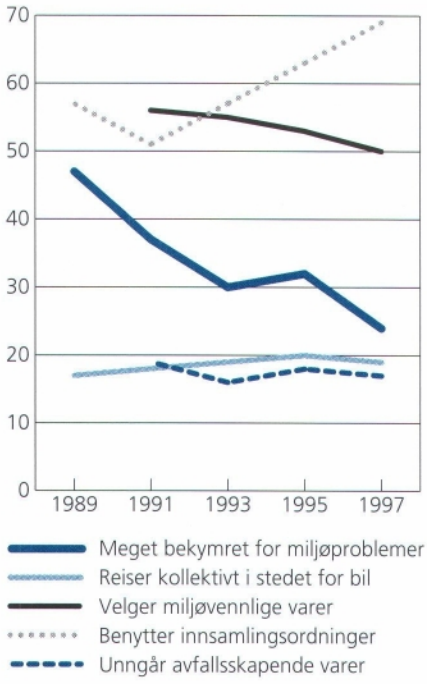

[1] *Spørsmålsordlyd*: Hvor ofte har du gjort følgende ting fordi du ønsker å ta mer hensyn til miljøet? Benyttet deg av innsamlingsordningene for glass/papir/melkekartonger (1989: bare batterier; 1991-95: batterier/glass/papir) – Valgt miljøvennlige varer som ubleket papir eller lignende (1989: også fosfatfrie vaskemidler) – Latt være å kjøpe varer som skaper mye avfall – Brukt kollektivt transportmiddel selv om du hadde anledning til å bruke bil (1989: selv om det ville vært enklest å bruke bil). Ofte/Av og til/Sjelden eller aldri/Ikke aktuelt.

Kilde: Norsk Monitor, MMI

(for eksempel ubleket framfor bleket papir). Derimot er det forholdsvis få som sier de ofte lar være å kjøpe varer som skaper mye avfall, eller som av miljøhensyn velger å reise kollektivt framfor å bruke privatbil (figur 11).

Men i motsetning til tendensen for bekymring og engasjement, viser ikke den selvrapporterte miljøvennlige atferden noen fallende tendens. Det er riktignok en svak nedgang i andelen som velger miljøvennlige varer. Samtidig har andelene som reiser kollektivt og som unngår avfallsskapende varer vært stabile, og bruken av innsamlingsordninger viser en klar vekst (noen endringer i hva slags atferd som eksemplifiserer de ulike handlingene skaper en viss usikkerhet i sammenlikningen av ulike tidspunkter, se fotnoten til figur 11). Avfallsstatistikken synes å bekrefte bildet den selvrapporterte atferden gir. Avfallsmengdene øker, i tråd med økt forbruk på 1990-tallet og at få sier de tar hensyn til at varer skaper mye avfall. Derimot øker andelen av avfallet som gjenvinnes, samtidig som andelen som sier de ofte bruker innsamlingsordninger er stor og økende.

Hva påvirker atferden?

Betyr et slikt mønster med sprikende utviklingstendens mellom bekymring og engasjement på den ene siden og handlingsmønsteret på den andre siden at det ikke er noen sammenheng mellom bekymring eller engasjement og miljøvennlig atferd? Dette er et spørsmål som sammenlikningen av tidsserier ikke gir noe godt grunnlag for å besvare. I stedet må en se på hvilken sammenheng som eksisterer mellom de tre egenskapene hos de enkelte individene. Som skissert innledningsvis, har vi tatt utgangspunkt i en enkel modell der bekymring antas å påvirke engasjement i miljøproblemene, som igjen virker inn på tilbøyeligheten til å vektlegge miljøhensyn i atferden.

Figur 12 gjengir denne årsaksmodellen, med analyseresultater som forteller at det foreligger klare statistiske sammenhenger som kan tolkes som tegn på påvirkning. Alle tre egenskaper er målt ved hjelp av indekser som er normert til å variere mellom 0 og 100. Tallene angir hvordan endringer i forekomsten av bekymring eller engasjement kan forventes å slå ut i atferden. Om for eksempel miljøbekymringen i befolkningen skulle øke med 10 poeng, og effektene forblir som angitt i figuren, vil ifølge modellen atferden endres med 3,1 poeng i miljøvennlig retning (10 • 0,26 = 2,6 som en direkte effekt av bekymring på atferden, og 10 • 0,32 • 0,16 = 0,5 som en indirekte effekt via økt engasjement).

Figur 12: **Forhold som påvirker miljøatferd[1]. Regresjonskoeffisienter**

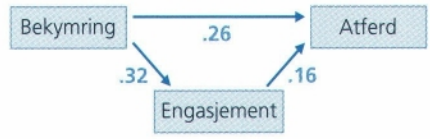

[1] *Bekymring*: Indeks for fire bekymringer (se figur 2, avfall ikke med). *Engasjement*: Indeks med "prioritere vern foran vekst" (se figur 9) og "villig til å gi avkall på varer" (se figur 10). *Atferd*: Indeks for fire typer miljøvennlig atferd (se figur 11). Alle indekser normert 0-100.

Kilde: Norsk Monitor (undersøkelsene i 1995, 1996 (ekstrarunde) og 1997 slått sammen), MMI

Når bekymringen gikk ned med 8,5 poeng som tilfellet var fra 1991 til 1997, skulle dette ha gitt en reduksjon i miljøvennlig atferd på 2,6 poeng. Når atferdsindeksen i stedet hadde en faktisk stigning på 1,7 poeng i dette tidsrommet, må det ha skjedd endringer i forhold utenfor modellen som mer enn oppveier virkningen av nedgangen i miljøbekymring.

Dette kommer til syne i materialet ved at sjansene for at et individ skal ta miljøhensyn i atferden har økt over tid blant personer på alle bekymringsnivåene. Eller sagt på en annen måte, så skulle det i 1997 mindre bekymring til for at en person skulle opptre miljøbevisst enn tilfellet var på begynnelsen av 1990-tallet.

Hva som kan ligge bak en slik utvikling, kan vi bare spekulere over.

Kanskje kan det ha hatt betydning at mulighetene for å ta miljøhensyn på de aktuelle områdene er blitt bedre, gjennom offentlige ordninger som gjør det lettere å ta slike hensyn, som for eksempel utvidet avfallssortering i kommunene.

At det er mange forhold ved siden av bekymring og engasjement som har betydning for atferden, avspeiles i at disse egenskapene til sammen bare forklarer 14 prosent av variasjonen i atferd. Ser vi på sosiale kjennetegn, er det særlig kjønn og alder som påvirker sjansen for å ta miljøhensyn (kvinner og eldre ligger høyest). Tas disse egenskapene med i modellen, øker forklaringsgraden til 20 prosent (kjønn og alder alene forklarer 8 prosent). Bostedstype og utdanning spiller derimot liten rolle.

Oppsummering og noen betraktninger om sammenhengene

Nedgangen i miljøbekymring, både når det gjelder vurderingen av miljøsituasjonen totalt, og for ulike konkrete problemer, har vært meget sterk på 1990-tallet. Gjennomgangen av den faktiske utviklingen viser at det i noen tilfeller er sammenfall mellom hvordan virkeligheten og bekymringene for den utvikler seg. Unntaket blant de miljøproblemene som her er undersøkt, gjelder økt drivhuseffekt og klimaendringer. Det har i det siste tiåret ikke framkommet opplysninger som skulle tilsi at faren for klimaendringer var mindre alvorlig enn det en trodde i utgangspunktet, og de målte indikatorene har vist en negativ utvikling.

For regionale og lokale problemer (sur nedbør og bileksos) har det vært en bedring, som kan forklare den påviste reduksjonen i bekymring. For husholdningsavfall er bildet blandet, avfallsmengdene har økt, men behandlingen er forbedret slik at en større andel gjenvinnes. Folk merker nok bedre endringer i behandlingen (for eksempel kildesortering) enn vekst i mengdene.

Det er videre et klart sammenfall mellom redusert bekymring og fallende engasjement i miljøproblemene, i form av lavere politisk prioritering av miljøvern og spesielt en lavere personlig offervilje. For noen av holdningsspørsmålene kan utviklingen følges helt tilbake til 1985. Da kommer det fram at 1989 utgjør et høydepunkt i miljøengasjementet. Sannsynligvis fant det sted en tilsvarende vekst for miljøbekymringen fra 1985 til 1989.

Hva kan ha skapt voksende uro og miljøengasjement i andre halvdel av 1980-årene? Trolig har katastrofeartede hendelser som Tsjernobyl med radioaktivt nedfall i Norge og algeinvasjonen langs norskekysten bidratt til å drive bekymringen i været. Når det ikke skjer tilsvarende hendelser utover på 1990-tallet, bidrar dette til å dempe uroen. Mønsteret kan tyde på at miljøbekymringen blir mindre påvirket av informasjon om gradvise endringer enn av oppsiktsvekkende enkelthendelser som preger mediebildet.

En kan også hevde at nedgangen i miljøbekymring etter 1989, var nesten uunngåelig med det ekstremt høye nivået som danner utgangspunktet. Det er begrenset hvor lenge det er mulig å befinne seg i en så pessimistisk krisestemning som flertallet ga uttrykk for på dette tidspunktet. Det vil oppstå et behov for å dempe engstelsen, for å lete etter lysere trekk ved utviklingen. Etter som tiden går og de varslede miljøkatastrofene uteblir, kan det oppleves som en avkrefting av dommedagsprofetiene en ble skremt av.

Også andre forhold kan ha bidratt til at frykten for miljøproblemene avtok. I løpet av 1990-tallet har miljøhensyn i stadig større grad blitt integrert i politiske beslutninger og i større bedrifters styring. Om en antar at bekymring ikke bare påvirkes av hvor alvorlig situasjonen oppfattes å være, men også av hvorvidt en opplever at noen "gjør noe" med problemene, kan nedgangen i uttrykt bekymring skyldes at folk føler at de ansvarlige og de som har innflytelse har engasjert seg sterkere. Dette er et forhold som kan bidra til å forklare det manglende samsvar mellom klimaproblemets utvikling og folks bekymring for det. I løpet av 1990-tallet er arbeidet for å få til en internasjonal klimaavtale kommet godt i gang (Kyotoprotokollen og forløperne til denne). Rett nok er ikke utviklingen snudd, men folk kan ha forventning om at det vil skje siden myndighetene nå har engasjert seg.

En rekke miljøproblemer, særlig lokale som folk merker på kroppen som luft- og vannforurensning, har blitt bedre i løpet av 1990-tallet. Hvis en antar at mange ikke skiller mellom ulike miljøproblemer selv om de er relativt uavhengige av hverandre, kan det forklare nedgangen i bekymring også på områder der den mangler grunnlag i den faktiske utviklingen.

Endringer i miljøengasjementet kan også ha sammenheng med bredere kulturelle strømninger, slik som den økende vekten på anskaffelser og forbruk som preger verdiutviklingen i Norge på 1990-tallet (Hellevik 1996, og artikkelen "Hvorfor blir vi ikke lykkeligere?" i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*). Flere har fått en materialistisk verdiorientering slik dette måles i Norsk Monitor, en verdiorientering som

går sammen med et lavere engasjement i miljøproblemer.

Det er interessant å merke seg at mens bekymringer for og holdninger til miljøproblemer har utviklet seg parallelt på 1990-tallet, har det personlige handlingsmønsteret utviklet seg annerledes, med en svak *økning* i miljøvennlig atferd for de fire indikatorene sett under ett. Dette kan henge sammen med økte muligheter for slik atferd, slik som bedre innsamlingsordninger for avfall og flere miljøvennlige produkter på markedet. Det er ikke utenkelig at mulighetene for å kunne gjøre noe selv også påvirker bekymringsnivået. I så tilfelle kan vi tegne en pil som viser at det går en påvirkning med motsatt fortegn fra atferd tilbake igjen til bekymring i årsaksmodellen (figur 12). Dette symboliserer at når katastrofepregete hendelser (eller eventuelt mer nøktern miljøinformasjon om betenkelige utviklingstendenser) skaper økt bekymring, bidrar muligheten for å la bekymringen få utløp i miljøvennlige handlinger til at uroen igjen dempes. Atferdsendringen bidrar på denne måten til å stabilisere bekymringsnivået.

Det settes noen ganger spørsmålstegn ved den miljømessige betydningen av ulike forsøk på å engasjere befolkningen i miljøvennlig atferd, slik som avfallssortering (Ellingsen 1999). Men slike tiltak kan ifølge dette resonnementet også ha en annen viktig effekt. De kan fungere som en mentalhygienisk sikkerhetsventil, som hindrer at miljøbekymringen blir en for stor psykisk belastning. En så sterk pessimisme og uro som flertallet av befolkningen ga uttrykk for i 1989 ville kanskje fått uheldige konsekvenser på det personlige plan, dersom det ikke ble lagt til rette for at individene kunne gjøre noe for å dempe den.

Det er imidlertid vesentlig om uroen får utløp i atferd som faktisk har miljøvennlige konsekvenser, at ikke handlingene det legges til rette for med miljømessig begrunnelse har en rent symbolsk karakter. Ellers kan følgene bli negative for miljøutviklingen fordi villigheten til å ta miljøhensyn som virkelig betyr noe, men som samtidig koster mer for individet, undergraves. En kan spørre om avfallssortering kanskje har blitt et lettvint substitutt for viktigere og mer krevende former for miljøvennlige handlinger, som å akseptere høyere energipriser for å stimulere energisparing, eller å legge om til et mer miljøvennlig forbruk. Når det gjelder slike mer krevende handlinger, viser resultatene i denne artikkelen at det har vært en negativ utvikling.

Litteratur

Abramovitz J. N. (1999): Unnatural Disasters, *World Watch*, July/August 1999, Washington DC: World Watch Institute.

Berge, E. (1998): *Transboundary Acidifying Air Pollution in Europe*. EMEP/MSC-W Report 1/98, Oslo: Det norske meteorologiske institutt.

Ellingsen, D. (1999): Bortkastet tid? *Samfunnsspeilet* 2/99, Statistisk sentralbyrå.

EU-kommisjonen (1999a): Economic Assessment of Priorities for a European Environmental Policy Plan (working title). Report prepared by RIVM, EFTEC, NTUA, and IIASA for Directorate General XI (Environment, Nuclear Safety and Civil Protection).

EU-kommisjonen (1999b): *Environment in the European Union at the turn of the century*, Environmental assessment report No. 2, Copenhagen/Luxembourg: European Environment Agency.

Hellevik, O. (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*, Oslo: Universitetsforlaget.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Naturressurser og miljø 1998*, Statistiske analyser 23.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Naturressurser og miljø 1999*, Statistiske analyser 29.

Ottar Hellevik
(ottar.hellevik@mmi.no) er professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo og forskningssjef ved MMI 4 FAKTA.

Henning Høie
(henning.høie@ssb.no) er førstekonsulent ved Seksjon for miljøstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Holdninger til abort og dødshjelp:

Fra dødssynder til akseptert moral

Torben Hviid Nielsen

Det har skjedd en markant økning i aksepten av eller tilslutningen til abort og dødshjelp i løpet av de siste tre tiårene, en endring som ofte har vært oversett. De gamle kristne "dødssynder" abort og dødshjelp er nå begge blant de mest aksepterte handlinger av moralsk karakter. Aksepten av abort økte primært i 1970-årene, mens aksepten av dødshjelp primært økte i 1980-årene og begynnelsen av 1990-årene. Nordmenn anser nå dødshjelp som et "privatmoralsk" snarere enn som et "samfunnsmoralsk" spørsmål.

Data fra 1995 rangerer abort som den tredje og dødshjelp som den femte mest aksepterte av 22 ulike handlinger med moralske implikasjoner. Handlingene spente fra "å kreve offentlige goder som du ikke har rett til" via "homoseksualitet" og "selvmord" til "å lyve i egen interesse". På en skala fra 1 (aldri) til 10 (alltid) var gjennomsnittsverdien for aksept av abort 5,2 og for dødshjelp 4,8. Kun "skilsmisse" og "drap i selvforsvar" oppnådde en (litt) høyere grad av aksept enn abort.

Figur 1: **Aksept av abort og dødshjelp 1969-1996**

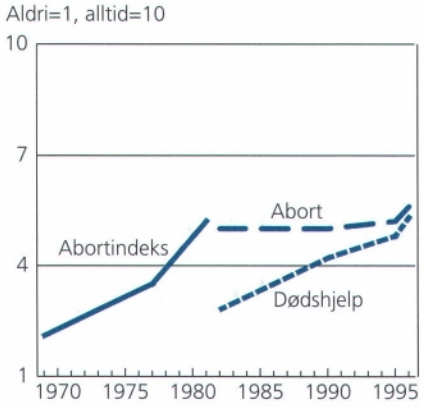

Kilde: Valgundersøkelsene 1969, 1973, 1977 og 1981; Verdiundersøkelsene 1982, 1990 og 1996; og SSBs Omnibusundersøkelse 1995

Generelt endrer sentrale verdier seg sakte (Listhaug 1998), og surveydata gir ikke de mest sensitive målene på grunnleggende verdiendringer. Det høye nivået for aksept av både abort og dødshjelp er imidlertid skapt gjennom en sterk og parallell økning i de siste tre tiårene. Liberaliseringen i holdningen til dødshjelp fant imidlertid sted etter liberaliseringen i holdningen til abort. I tiåret fra 1969 til 1981 steg middelverdien for aksept av abort fra indeksverdien 2,1 til verdien 5,2. Og i årene fra 1982 til 1995 steg aksepten av dødshjelp med nesten den samme takten og til nesten det samme absolutte nivået (fra en gjennomsnittsverdi på 2,8 til 4,8).

Gjennomsnittsverdien for aksept av alle de 22 handlingene i undersøkelsen var 2,3 i 1982, 2,4 i 1990 og 2,6 i 1995. Den økte aksepten av abort og dødshjelp utgjør dermed den klart største forandringen i befolkningens oppfatning av moralske verdier i perioden.

Betydningen av denne holdningsendringen understrekes endelig av resultatene av en faktoranalyse av data fra 1982. Analysen plasserer dødshjelp sammen med "samfunnsmoralske handlinger" som "å snyte på skatten", "å ta imot bestikkelser i sin jobb" og "å beholde penger du har funnet", som alle blir møtt med en restriktiv holdning. Den samme analysen av svarene fra 1990 og 1995 plasserer derimot dødshjelp sammen med "abort", "skilsmisse", "homoseksualitet" og "selvmord" i gruppen av "privatmoralske handlinger", som blir møtt med en mer liberal eller permissiv holdning.

Rettferdiggjøring og rettferdig bruk

Hvordan kan vi forklare denne nye og delvis oversette utviklingen? Tre resultater fra analyser av undersøkelsesdataene kan bidra til "oppklaringen".

Figur 2 viser økningen i aksepten av dødshjelp. Det er en utvikling fra overveldende enighet om å fornekte og avvise i 1982, til uenighet om forutsetningene for at det er akseptabelt i 1995.

I 1982 ble dødshjelp praktisk talt enstemmig og ubetinget avvist: Over halvparten av befolkningen svarte at dødshjelp "aldri" burde rettferdiggjøres, og tre av fire benyttet de tre mest restriktive

plassene på skalaen. Profilen fra 1995 har tre tyngdepunkter: Bare én av fem svarte ubetinget "aldri", en av fire plasserte seg midt på skalaen, og en av ti svarte "alltid". I løpet av litt over et tiår har et nesten absolutt tabu blitt til et spørsmål om betingelser, argumenter og forhandlinger. Undersøkelsen registrerer ikke betingelsene, men en annen norsk undersøkelse utført av Scan-Fact i mai 1996 viser at 44 prosent aksepterer "passiv" dødshjelp (i spørreskjemaet definert som "å kunne stoppe behandling"), mens 46 prosent aksepterer "aktiv" dødshjelp eller hjelp til selvmord (definert som "å få lov til å ende pasientens liv på en smertefri måte") (VG, 25. mai 1996).

Figur 2: **Aksept av dødshjelp. 1982 og 1995**

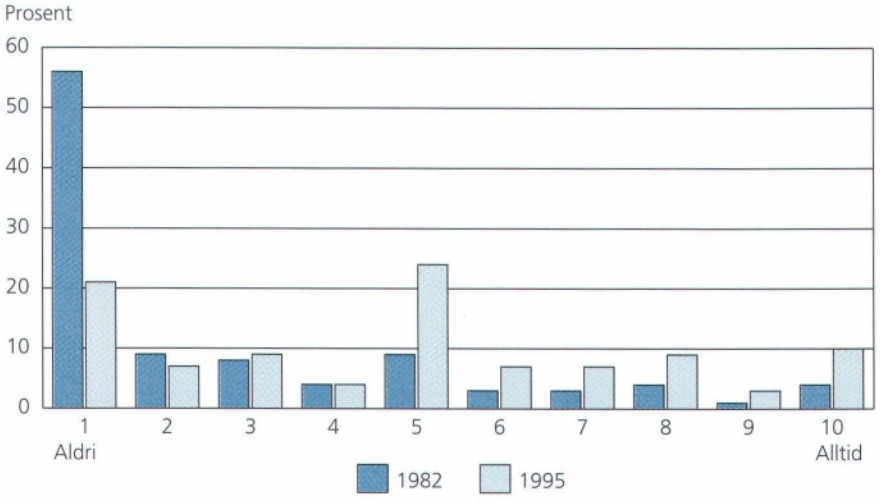

Kilde: Verdiundersøkelsen 1982 og SSBs Omnibusundersøkelse 1995

Om data

Artikkelens datagrunnlag er gjenbruk og nyfortolkning av resultater fra to eldre og regelmessig gjentatte opinionundersøkelser. Resultatene er supplert med ikke tidligere publiserte data fra 1995.

Valgundersøkelsene blir gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB) på oppdrag fra Institutt for samfunnsforskning, og har siden 1969 stilt spørsmål om "diskusjonen om adgang til abort". Introduksjonen til spørsmålet har variert litt, men man har hver gang samlet "noen av de standpunktene som blir hevdet i debatten". Og svaralternativene har hver gang vært "aldri tillates", "hvis kvinnens liv er i fare", "personlige forhold" og "selvbestemt abort" samt "vet ikke".

Verdiundersøkelsen i Norge er blitt gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag fra NTNU, og er den norske delen av Verdens Verdiundersøkelse. Her regnet man i 1982 og 1990 opp "abort" og "dødshjelp" blant 22 handlinger av moralsk karakter. Respondentene ble bedt om å angi "om du mener slike handlinger alltid kan rettferdiggjøres, aldri kan rettferdiggjøres eller noe midt imellom" på en skala fra 1 til 10. 1996-undersøkelsen gjentok spørsmålet, men antallet handlinger var redusert til 11.

Disse dataene er supplert med to sett data innsamlet i 1995. SSBs Omnibusundersøkelse fra mars 1995 gjentok spørsmålene fra Verdiundersøkelsen i 1982 og 1990. "Lægekårsundersøkelsen" som Den norske lægeforening gjennomførte blant sine medlemmer i 1995, stilte spørsmålene til et representativt utvalg av leger.

I flere analyser benytter vi data fra Omnibusundersøkelsen i 1995 i stedet for de nyere dataene fra Verdiundersøkelsen fra 1996. 1995-undersøkelsen har gjentatt alle de 22 "moralske" handlingene og den har flere relevante bakgrunnsvariabler. Videre er det mulig å sammenlikne den direkte med Lægekårsundersøkelsen fra det samme året.

Figur 3: **Aksept for dødshjelp i forskjellige grupper i den norske befolkningen. 1982 og 1995**

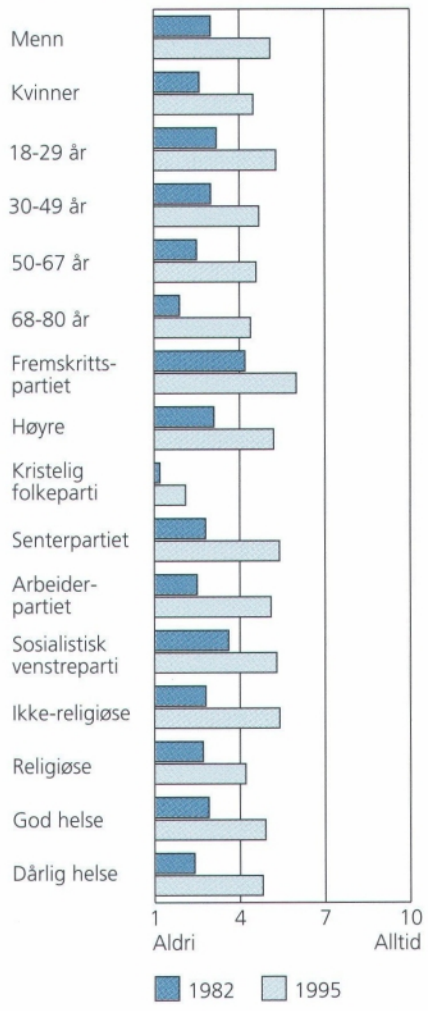

Kilde: Verdiundersøkelsen 1982 og SSBs Omnibusundersøkelse 1995

Figur 3 viser at den økte aksepten av dødshjelp har vært en generell tendens som berører praktisk talt hvert eneste segment i befolkningen. Den nye uenigheten om betingelsene for akseptabel dødshjelp er dermed først og fremst en uenighet innenfor sosiale grupper – ikke gruppene imellom.

I 1995 var den gjennomsnittlige aksepten høyere enn aksepten i noen av gruppene i 1982. Og hvert eneste segment hadde en sterk økning i aksept fra 1982 til 1995. Økningen var til og med høyere enn gjennomsnittet i de gruppene som potensielt er de som er mest berørt av mulig feilbruk eller misbruk av dødshjelp, det vil si respondentene som svarte at de hadde "dårlig helse" og de eldre. Økningen i aksept var også sterk blant de gruppene som hadde det mest restriktive utgangspunktet i 1982, det vil si Kristelig Folkepartis velgere, de eldste og folk som oppfattet seg selv som "religiøse".

På 1980- og 1990-tallet har retten til selvbestemt abort vært gjenstand for kontinuerlig og til dels intensivert kritikk, spesielt rundt valgene. De gamle argumentene kom fram på ny. Og nye argumenter hevdet at utviklingen innen prøverørsbefruktning og fosterdiagnostikk hadde endret forutsetningene for framkalt abort. Påstanden er at abort heretter lett kan bli misbrukt som post hoc-prevensjon, og satt på spissen kan den misbrukes til å fremme utvelgelsen av ønskede "designerbabyer". Dermed kan de samlede konsekvensene av de individuelle rettighetene og valgmulighetene, som hver for seg kan tenkes å være legitime, bli uakseptable for samfunnet som helhet (St.meld.nr.16. 1995-1996).

Etter den sterke økningen på 1970-tallet har aksepten av abort holdt seg på samme nivå på 1980-tallet og i første halvdel av 1990-tallet. Men i 1982 og 1995 har man spurt folk om hva slags betingelser det er rimelig å stille for at en abort skal være akseptabel. Her tyder svarene på en tendens til en mer tilbakeholdende eller restriktiv forståelse, slik vi ser av figur 4.

Figur 4: **Medisinske og sosiale betingelser for aksept av rett til abort. Andelen som mener at begrunnelsen er rimelig, minus andelen som mener den er urimelig. 1982 og 1995. Prosent**

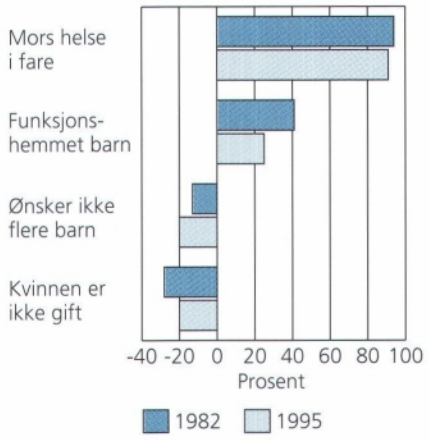

Kilde: Verdiundersøkelsen 1982 og SSBs Omnibusundersøkelse 1995

Spørsmålet gjentar til dels problematikken fra før vi innførte "selvbestemt abort", ved å stille spørsmålet "aksepterer du eller aksepterer du ikke abort" under fire spesifiserte betingelser. Men svarene er meningsfulle dersom de blir tolket som indikasjoner på under hvilke betingelser bruk av retten til abort anses for å være rettferdig eller riktig.

De to medisinske forutsetningene ("dersom morens helse er i fare" og "dersom det er trolig at barnet vil bli født med fysisk funksjonshemning") ble akseptert som rettferdige grunner av et stort flertall, mens de to sosiale kriteriene ("dersom et gift par ikke vil ha flere barn" og "dersom kvinnen ikke er gift") hadde et lite flertall mot seg både i 1982 og i 1995. Fra 1982 til 1995 har det imidlertid vært en vesentlig

Om tidsserien

Tidsseriens sammenlikning av utviklingen i holdninger til abort og dødshjelp gjennom tre tiår er basert på en "omregning" av de beste tilgjengelige data.

De eldste opinionsdataene om holdningen til abort er fra 1969 og de eldste om holdningen til dødshjelp fra 1982. Valgundersøkelsene har registrert tilslutningen til "fri" eller "selvbestemt" abort ved alle valg fra 1969 til 1997. I de fem undersøkelsene fra 1981 til 1997 varierer tilslutningen til dette alternativet mellom 50 prosent (1985) og 59 prosent (1997), gjennomsnittlig 55 prosent.

Verdiundersøkelsen har spurt om aksepten av abort og dødshjelp i 1982, 1990 og 1996. Omnibusundersøkelsen i 1995 supplerer disse målingene. Aksepten av abort varierer i de fire undersøkelsene fra 1982 til 1996 mellom en gjennomsnittsverdi på 5,0 (1982 og 1990) og en gjennomsnittsverdi på 5,6 (1996), gjennomsnittlig 5,2.

Sammenliknbarheten mellom utviklingen i holdningen til abort og dødshjelp i hele perioden 1969 til 1996, er skapt ved å "omregne" valgundersøkelsens tilslutning til abort i årene 1969 til 1981 til verdiundersøkelsens skala for samme år. De ensartede målene for 1980-årene og 1990-årene gir grunn til å anta at 58 prosent tilslutning til selvbestemt abort i 1981 tilsvarer aksepten på middelverdi 5,2 i 1982. Idet skalaen for rettferdiggjøring går fra 1 (aldri) til 10 (alltid) tilsvarer 37 prosent tilslutning til selvbestemt abort i 1977 da til en gjennomsnittsverdi på 3,6, 26 prosent tilslutning til fri abort i 1973 tilsvarer en gjennomsnittsverdi på 2,8 og 16 prosent tilslutning i 1969 tilsvarer en snittverdi på 2,1.

nedgang i hvor akseptabelt det er å ta abort for alle andre kriterier enn "kvinnen er ikke gift", noe som trolig avspeiler en endring i ekteskapsvanene framfor i holdningene til abort. Nedgangen har vært tydeligst for kriteriet "barnet vil sannsynligvis bli funksjonshemmet". Endringene er små, men kan vise en mer restriktiv holdning til å utnytte retten som et middel til selektiv abort (når det gjelder funksjonshemming) og prevensjon (de to sosiale kriteriene).

Medisin i livets grenseområder

I den siste tiden har vi altså sett en økt aksept blant folk for de tidligere dødssyndene abort og dødshjelp som legitime moralske handlinger. Dette faller sammen med en rask utvikling i medisinsk teknologi. Tradisjonelt sett har livets begynnelse og slutt vært begivenheter som har ligget utenfor vår kunnskap og makt og vært overlatt til religion og magi. Senere ble fødsel og død betraktet som eksistensielle begivenheter som var unntatt fra og hevet over den politiske sfæren. Likevel har de siste tiårenes medisinske kunnskap og teknologi også trengt helt inn i unnfangelse, fødsel og død. I dag er ikke bare sykdom, men også ytterkantene i ethvert normalt liv gjenstand for medisinsk diagnose, inngrep og behandling.

Ved livets begynnelse er forbindelsen mellom seksualitet og reproduksjon blitt brutt. Prevensjonsformene og adgangen til abort som ble introdusert på 1960- og 1970-tallet frigjorde seksualiteten fra reproduksjonen, og 1980-årenes prøverørsbefruktning har muliggjort reproduksjon uten seksualitet.

Tidspunktet for livets slutt har blitt en realitet som mange nå lever med kunnskap om (Nelkin og Tancredi 1989). I begynnelsen av århundret døde ca. fire av ti i den industrialiserte verden av "akutte sykdommer". I slutten av århundret dør bare ca. 1 prosent av "akutte" og ukjente sykdommer, men nesten åtte av ti dør med kunnskapen om en kronisk sykdom som ikke er den endelige dødsårsaken (Beck 1986). Medisinsk teknologi kan nå både opprettholde livet lenger enn naturens løp ville ha gjort, og avslutte det tidligere enn nødvendig. Både "timen" og kriteriet for døden har blitt forhandlingstemaer.

Teknologi og moral

Den medisinske teknologiens muligheter gir imidlertid ikke alltid også løsninger. Prevensjon ble både anerkjent og videreutviklet på 1960- og 1970-tallet, uten at psykiatriprofessor Ragnar Vogts forventning fra 1939 ble oppfylt: "...anerkjennes prevensjonen, som igjen med tiden kan bli teknisk fullkommen, vil i øvrig spørsmålet om abort skrumpe inn til et ikke lenger synderlig praktisk alternativ" (Vogt 1939, s. 175). De medisinske og tekniske mulighetene ble fulgt av nye sosiale og etiske problemer og uforutsette konsekvenser.

Carl Djerassi, "p-pillens far", har videre pekt på at endrede sosiale normer kunne være en forutsetning for teknologisk nyskaping, i stedet for at nye teknologiske muligheter fører til mer liberale normer. Progesteron, som er hovedsubstansen i pillen, var velkjent og kunne produseres kjemisk allerede i 1930-årene. Men ifølge Djerassi var det "tiden og kvinnene", det vil si kravet om å bestemme over sitt eget liv og sin egen kropp, som gjorde stoffet til et prevensjonsmiddel. "Selv om det hadde vært vitenskapelig mulig 30 år tidligere, ville det ikke blitt gjort, ei heller 30 år frem i tid" (Djerassi 1992).

Endelig er befolkningens økte aksept av såvel abort som dødshjelp del av en generelt større liberalitet og permissivitet i forhold til spørsmål om "privat moral" (Listhaug 1998). En felles bakgrunn finner man også i den medisinske etikkens nye vektlegging på integritet, autonomi og informert samtykke i løpet av de siste 40-50 årene. Ifølge K.E. Tranøy er selvstyre, integritet og informert samtykke deler av den samme medisinsk-etiske "pakken". "Aksepterer vi den ene, aksepterer vi alle, og vi kan ikke si nei til en av dem uten å fornekte de andre to også" (Tranøy 1991, side 33).

Abort og dødshjelp som eksistensielle begivenheter

Den amerikanske liberaleren Ronald Dworkin har karakterisert både abort og dødshjelp som "valg av døden". Som eksistensielle begivenheter ligger de imidlertid i hver sin ende av livsløpet. Innenfor denne likheten er abort "et planlagt drap på et menneskelig embryo under utvikling", mens dødshjelp er "et planlagt drap på et menneske av barmhjertighet" (Dworkin 1993, side 3).

Omfanget av ulovlig dødshjelp blir i dag dels fortidd og undertrykt, på samme måte som abort ble det før det ble legalisert. Den såkalte "Lægekårsundersøkelsen" som Den norske lægeforening gjennomførte blant sine medlemmer i 1995, gir likevel en pekepinn på legenes synspunkter og praksis: 17 prosent av respondentene sa seg enig i at leger bør ha mulighet til "aktivt å avslutte livet til en døende pasient som har store smerter, dersom pasienten selv ber om det", 6 prosent "innrømmet" faktisk å ha vært med på å gi dødshjelp, mens så mange som 76 prosent anga at de minst én gang hadde behandlet pasienter selv om de mente at behandlingen

ikke burde vært gitt. Dødshjelp synes å være mer utbredt enn det som vanligvis blir antatt eller innrømmet, men det er vesentlig og tankevekkende at den medisinske profesjon betrakter kunstig forlengelse av livet som et langt mer presserende spørsmål enn dødshjelp (Førde, Aasland og Falkum 1996).

Den økte aksepten av dødshjelp gjenspeiler delvis det faktum at døden generelt sett har blitt mer synlig og verbalisert som et offentlig tema. Den moderne død er ikke lenger preget av den "usynliggjøring" og "fornektelse" som Philippe Aries fant typisk for den vestlige verden (Aries 1975). Og den kynisk-realistiske kunnskapen som ligger i medisinsk diagnose uten helbredelse, er sannsynligvis en annen generell bakgrunn for økt aksept. Legens diagnose avsier nå ofte "dødsdommen" lenge før "dødstidspunktet". Håp og tro er redusert til statistiske sannsynligheter.

"Dødshjelp" er et enda mer tvetydig fenomen enn "abort". Gråsonene i det praktiske liv er betydelige. Bak retorikken om en verdig død, kan dødshjelp bli feilbrukt og misbrukt for å overvinne mangel på ressurser og omsorg. Bestemmelsene i norsk strafferett, som fremdeles forbyr dødshjelp som "barmhjertighetsdrap", er gamle generaliseringer som ikke tar høyde for moderne medisinsk dødshjelp. Og mulighetene som ligger i ny medisin kan tenkes å viske ut tradisjonelle juridiske skiller og regler som for eksempel "å drepe" i motsetning til "å la dø", "å forlenge" i motsetning til "å forkorte" og "aktiv" i motsetning til "passiv". Det alminnelige betydningsinnhold som knytter seg til dødshjelp, kan dermed meget vel ha endret seg fra legens "aktive" gjerning til den døende personens "passive" aksept, og fra "å forkorte livet unødig" til "ikke å forlenge livet unaturlig og urimelig".

Antikkens giftbeger, gasskamrene i nazi-Tyskland og det å skru av respiratorene i dagens offentlige sykehus, er så forskjellige fenomener at det er meningsløst å forstå utviklingen bare som nye, mer effektive og smertefrie midler for å nå det samme målet. Framfor en aksept av aktiv dødshjelp i stringent forstand, kan det ha funnet sted en stille aksept av passiv "hjelp til selvmord". Den offentlige opinion kan dermed ha sluttet seg til de medisinske "ekspertene" i deres overbevisning om "at det noen ganger er riktig å stoppe å gi eller nekte å gi livsforlengende behandling til døende pasienter som lider av en uhelbredelig sykdom" (Ruyter, Nortvedt og Førde 1993). Denne mulige minimumskonsensusen, innenfor allmennheten og mellom allmennheten og de medisinske

"ekspertene", begrunner imidlertid ikke i seg selv en generell legalisering av aktiv dødshjelp.

Abort og dødshjelp som offentlige tjenester

Det essensielle spørsmålet er, sier Ronald Dworkin, hvor langt liberale stater "kan gå i å bestemme et offentlig syn om så dypt personlige overbevisninger". Og en ny bekreftelse på livets ukrenkelighet er bakgrunnen for Dworkins liberale kritikk av juridisk praksis i amerikanske delstatsdomstoler og i Høyesterett (Dworkin 1996, side 44-50).

Abort og dødshjelp har tvunget livets ukrenkelighet og politikkens legitime grenser inn på den politiske dagsorden på en ny og grunnleggende måte. Likevel står velferdsstater som Norge, som har medisinske tjenester som personlige rettigheter, og som har gjennomføringen og kostnadene ved dette som offentlige tjenester, også overfor et annet og nytt problem.

Private og moralske spørsmål som abort og dødshjelp blir ofte behandlet mer liberalt i de europeiske velferdsstatene enn i USA. Men velferdsstatene gir ikke bare individene den (liberale) rett til å velge og bestemme selv. De tilbyr også de valgte handlingene som offentlige tjenester – særlig i det offentlige sykehusvesenet. Og velferdsstatene er videre ansvarlige for informasjon, slik at samtykke kan gis – ikke minst gjennom den medisinske profesjonen. Velferdsstatene begrunner dermed indirekte individenes valg og definerer delvis "normalitet" – ikke minst gjennom en "gratis" offentlig finansiering av tjenestene.

Konsekvensene av at medisinske tjenester blir individuelle rettigheter som staten skal tilby, kan imidlertid vise seg å bli et utilsiktet og uforutsett dilemma (Hviid Nielsen 1999). Den tyske sosiologen Ulrich Beck har framstilt den mulige konsekvensen av nye reproduksjonsteknikker som å muliggjøre "eugenisk praksis uten eugenikk ... I laboratoriets abstrakthet ... er det mulig å forskyve grensene mellom liv og død vilkårlig langt ..." (Beck 1995, side 97f). Slike scenarier for det verst tenkelige kan være på sin plass. Likevel er det tre fundamentale forskjeller mellom "planstatene" på 1930-tallet og velferdsstatene på 1990-tallet som ikke bør overses.

De totalitære planstatenes inngrep var ønsket og intendert politikk, mens velferdsstatene står overfor dilemmaer forårsaket av samlede og utilsiktede konsekvenser. Planstatene understøttet sine løsninger med makt, mens velferdsstatenes dilemmaer er konsekvenser av individets rettigheter og valg, som hver betraktes som legitime og formidles av informasjon og teknologi. Og planstatenes "løsninger" siktet mot etniske grupper eller samfunn som ble betraktet som mindreverdige, mens konsekvensene for velferdsstatene først og fremst kan berøre (potensielle) individer som betraktes som unormale eller defekte.

Den langsiktige økningen i aksepten av abort og dødshjelp (figur 1), og det nye og mer restriktive synet på den rettferdige bruken av disse (figur 4), faller sammen i tid. Dette kan avspeile og uttrykke befolkningens bevissthet omkring dette dilemmaet. Befolkningen skiller det politisk-juridiske spørsmålet om "hva som bør tillates" fra de moralsk-etiske spørsmålene om hva som er "rett eller galt" for individene. Dette skillet muliggjør balansen mellom ønsket om å opprettholde retten, og reservasjonen mot den rettferdige eller riktige bruken av den.

Loven, yrkesetikk og offentlig moral

I tillegg til sine ideelle formål gir regler for yrkesetikk alltid også en viss beskyttelse av de aktuelle yrkesgruppene. Forbudet mot provoserte aborter og det å gi "et dødbringende stoff til en person selv om jeg blir bedt om det" i den hippokratiske ed garanterer legene retten til å nekte, like mye som det beskytter pasientene mot misbruk. Edens ordlyd beskytter legene like mye som pasientene.

Men legene i velferdsstatene er likevel ikke bare fagfolk. De er også "offentlige tjenestemenn" som yter de tjenester som staten garanterer og gjør tilgjengelig for publikum. Deres legeetikk kan ikke bare uttrykke profesjonens interesser eller legitimere medlemmenes individuelle samvittighet. Legeetikken er blitt innleiret i en juridisk og politisk ramme.

Figur 5 viser at legeprofesjonen i Norge er markant mer liberal og permissiv i forhold til abort

Figur 5: **Aksept av abort og dødshjelp i befolkningen generelt og i legestanden. 1995**

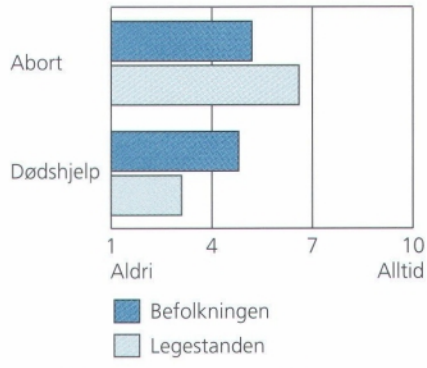

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1995 og Lægekårsundersøkelsen 1995

(gjennomsnittsverdi +28 prosent), og markant mer reservert og restriktiv til dødshjelp (gjennomsnittsverdi –35 prosent) enn befolkningen ellers.

Legeprofesjonen er enda mer liberal enn befolkningen når det gjelder den legale adgangen til abort, og enda mer restriktiv enn befolkningen når det gjelder dødshjelp, som fremdeles er ulovlig. Denne holdningsforskjellen samsvarer med en forskjell i den offentlige debatt. Legene var en viktig alliert i kampen for selvbestemt abort. I dag er de innflytelsesrike talsmenn mot en generell legalisering av dødshjelp. Denne forskjellen i holdninger kan være begrunnet i forskjellen mellom abort og dødshjelp – som eksistensielle begivenheter, som medisinske fenomener og som politiske spørsmål.

Litteratur

Aries, Philippe (1975): *Essais sur l'Historie de la mort en Occident du Moyen,* Edition du Seuil, Paris.

Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne,* Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Beck, Ulrich (1995): *The Eugenics of the Future. In Ecological Enlightenment,* Humanities Press, New Jersey, 97.

Djerassi, Carl (1992): *The Pill, Pygmy Chimps, and Degas' Horse,* New York: Basic Books.

Dworkin, Ronald (1993): *Life's Dominion. An Argument about Abortion and Euthanasia,* Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press.

Dworkin, Ronald (1996): *Sex, Death, and the Courts,* The New York Review of Books. Aug. 8, 1996.

Førde, Reidun, Olaf Gjerløw Aasland og Erik Falkum (1996): *The ethics of euthanasia – attitudes and practice among Norwegian physicians,* Oppgave, Den norske lægeforening.

Førde, Reidun, Olaf Gjerløw Aasland og Torben Hviid Nielsen (1996): Medisinsk avslutning av liv, *Tidsskrift for Den norske Lægeforening,* 1997: 117/1135-7.

Hviid Nielsen, Torben (1999): "Fra planstat til statsliberalt dilemma. En kommentar til debatten om abort og dødshjelp som eugenikk" i Eva Simonsen og Birgit Kirkebæk (red): *Etikk, genetikk og spesialpedagogikk,* Pp. 21-30, Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.

Listhaug, Ola (1998): Norske verdier og holdninger 1982-1996: Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet,* 1998, 1.

Nelkin, Dorothy og Laurence Tancredi (1989): *Dangerous Diagnostics. The Social Power of Biological Information,* New York: Basic Books.

Ruyter, Knut W., Per Nortvedt og Reidun Førde (1993): Aktiv dødshjelp – en medisinsk oppgave? *Nytt Norsk Tidsskrift,* 2/1993:129-143.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Omnibus mars 1995,* Dokumentasjonsrapport.

St. meld. nr. 16 (1995-96): *Om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd* mv. Sosial- og helsedepartementet.

Tranøy, K. E. (1991): *Medisinsk etikk i vår tid,* Bergen: Sigma Forlag.

Vogt, Ragnar (1939): *Etiske problemer. Både – og! Annen utgave,* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Oversatt fra engelsk av Maia Loftesnes.

Torben Hviid Nielsen
er professor ved Senter for teknologi, innovasjon og kultur, Universitetet i Oslo.

Friluftsaktiviteter:

Ut på tur...

Odd Frank Vaage

Det er en høyt verdsatt norsk aktivitet å bevege seg i frisk og uberørt luft og natur, gjerne på en måte som gir transpirasjon. Levekårsundersøkelsen 1997 viser da også at slike aktiviteter hyppig blir bedrevet av nordmenn i de fleste aldre, strøk og samfunnslag. Men utviklingen de siste 20-30 årene gir grunn til en liten bekymring for rekrutteringen blant de unge. På den andre siden blir pensjonistene stadig sprekere.

Helst fotturer og spaserturer

Blant voksne nordmenn er det særlig fotturer[1] og kortere spaserturer i nærheten av hjemmet[2] som dominerer blant friluftsaktivitetene. Flere enn ni av ti har vært på fottur i løpet av siste 12 måneder og mer enn tre av fire har vært på spasertur. I gjennomsnitt går nordmenn på 42 fotturer og 31 spaserturer per år.

To av tre nordmenn bader ute i løpet av året, og omtrent annenhver nordmann er på fisketur[3], bær-/sopptur eller på skitur[4]. Båtturer[5] er også populært. Fire av ti er på motor- eller seilbåttur og to av ti er på tur med enten kano, kajakk eller robåt. En av tre drar på sykkeltur i naturomgivelser[6], mens bare en av ti er på jakt i løpet av året. Vi er på over seks fisketurer, båtturer og skiturer per år, omtrent fem sykkelturer, to bær- eller soppturer og én tur på jakt.

Barn og voksne omtrent like aktive

Også blant barna er det mange som har vært på fottur, og atskillig flere har vært på skitur per år enn de voksne. Generelt sett kan vi si at det blant barn er en større andel som deltar i ulike aktiviteter, men hvor mange ganger de utfører de ulike aktivitetene per år avviker ikke så sterkt fra de voksne. Det er bare sykkelturer hvor barn i særlig grad er mer aktive enn de voksne.

Samlet gjennomfører voksne nær 122 friluftsaktiviteter i løpet av et år. Hvis vi antar at disse aktivitetene utføres på hver sin dag, er vi med på en eller annen form for friluftsaktivitet hver tredje dag året gjennom.

Figur 1: **Andel som har deltatt på ulike friluftsaktiviteter siste 12 måneder blant barn (6-15 år)[1] og voksne (16-79 år). Prosent**

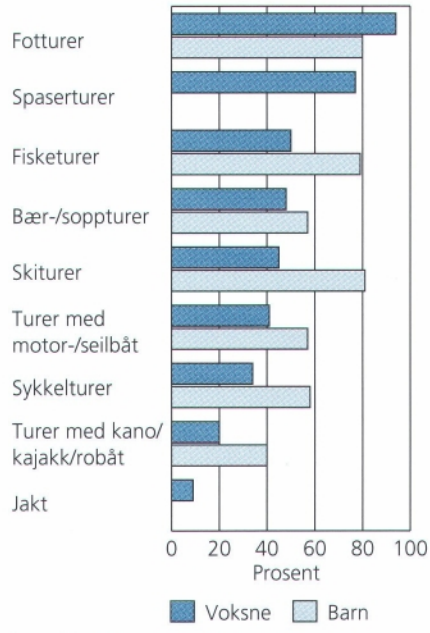

[1] Barn ble ikke spurt om jakt og spaserturer
Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997

Datagrunnlag

Artikkelen er basert på data samlet inn i SSBs Levekårsundersøkelse 1997. Hovedundersøkelsen besto av besøksintervjuer med et representativt utvalg av den norske befolkningen i alderen 16-79 år på 3 363 personer. Et utvalg av disse, 1 725 personer, fylte ut et tilleggsskjema om fritidsbruk. Et utvalg av barna i de voksnes husholdninger, 286 personer i alderen 6-15 år, fylte også ut et slikt skjema. For nærmere dokumentasjon av undersøkelsesopplegget, se Sundvoll og Teigum (1998).

To mål for friluftsaktivitet

I artikkelen benyttes det to mål for friluftsaktivitet. Det ene er andelen, det vil si hvor mange som har deltatt i ulike aktiviteter en eller flere ganger i løpet av de siste 12 måneder. Det andre målet er hvor mange ganger man har deltatt i de ulike aktivitetene i løpet av disse 12 månedene.

Figur 2: **Antall friluftsaktiviteter i gjennomsnitt siste 12 måneder blant barn (6-15 år) og blant voksne (16-79 år)**

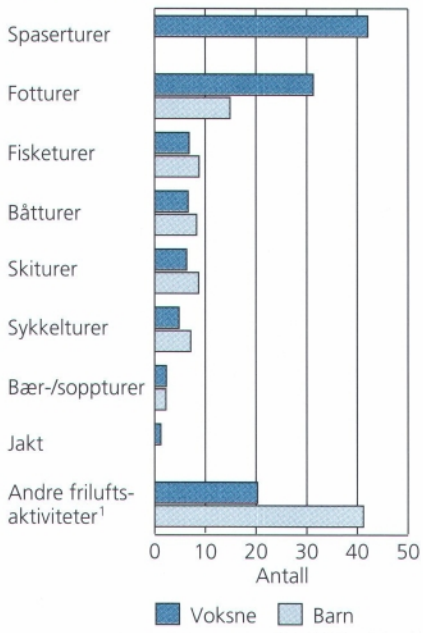

[1] Bading i saltvann og ferskvann er flertallet av disse aktivitetene

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997

Et flertall på fottur både i skog og fjell

Nordmenn er ivrige turgåere, både i skogen og i fjellet. De siste 12 månedene hadde 70 prosent av befolkningen i alderen 16-79 år vært på fottur i skogen og 52 prosent vært på fottur i fjellet. Vi går i gjennomsnitt 25 ganger på fottur i skogen og 6 ganger i fjellet. Blant dem som faktisk deltar i slike aktiviteter blir det 36 turer i skogen per år og 12 ganger i fjellet. De som er aktive turgåere i skog eller fjell, går nesten 39 turer per år; mer enn en tur hver tiende dag året igjennom.

81 prosent av mennene og 78 prosent av kvinnene går på fottur i løpet av året. Antall turer er også temmelig likt mellom kjønnene; 31 både blant menn og kvinner. Menn går flest turer i fjellet, mens kvinnene i litt større grad går på tur i skogen.

De godt voksne går mest på tur

De unge er på mange områder mer aktive enn de voksne, og særlig i forhold til de eldste blant de voksne. Slik er det ikke med fotturer. Riktignok er det over 90 prosent av de under 16 år som går en eller flere fotturer i løpet av et år. I aldersgruppen 25-66 år er andelen i overkant av 80 prosent, og blant de eldste (67-79 år) er den 56 prosent. Verd å merke seg er at andelen aktive menn i denne aldersgruppen er 64 prosent, mens den bare er 49 prosent blant kvinnene.

Til tross for at andelen turgåere er høyest blant unge, er de voksne mer aktive turgåere. Mens 16-24-åringer i gjennomsnitt går på 15 fotturer per år, går personer i alderen 45-66 år hele 42 turer, altså nesten tre ganger så ofte. Mens de aktive 16-24-åringene i gjennomsnitt går 19 fotturer, går de aktive i alderen 67-79 år hele 48 turer i samme tidsrom. Denne aldersforskjellen i turaktivitet gjelder både turer i skogen og på fjellet, men forskjellen gjelder særlig skogsturer.

Figur 3: **Antall ganger i gjennomsnitt på fottur i skogen og på fjellet per år, etter alder**

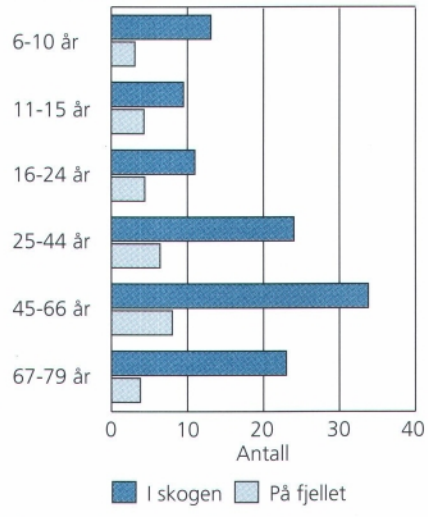

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997

Akademikerbarn mest på tur

Barn som har foreldre med høyere utdanning, går mer tur enn andre barn. De går i gjennomsnitt 20 turer per år, mot 13 turer blant barn med foreldre uten høyere utdanning. Særlig er forskjellen stor når det gjelder turer i fjellet: Andelen som har gått tur i fjellet siste 12 måneder er 20 prosentpoeng høyere blant barn som har foreldre med høyere utdanning enn blant andre barn.

Også blant de voksne har utdanning klar sammenheng med turgåing. Mens 67 prosent av dem med bare grunnskoleutdanning går på fottur, er andelen 91 prosent blant dem med høyere universitets- eller høgskoleutdanning. De som bare har grunnskole, går likevel flest turer når de først driver med denne form for friluftsaktivitet. Særlig gjelder dette turer i skogen.

Turaktiviteten høy i alle deler av landet

Det eksisterer myter om at turfolket i særlig grad er byfolk og spesielt storbyboere, mens befolkningen på landsbygda ikke har sansen for den slags aktiviteter. Dette er ikke riktig. Turaktiviteten er høy uansett befolkningstetthet og geografi, det vil si at heller ingen landsdel peker seg spesielt ut. Ut fra naturgitte forhold er det likevel slik at de som bor på Vestlandet og i Nord-Norge i noe større grad går på tur i fjellet, mens østlendingene i større grad enn andre går på tur i skogen.

Under halvparten er på skitur i løpet av året

Det er nok også bare en myte at alle nordmenn går på skitur om vinteren. Under halvparten benytter de muligheter de har. I alderen 16-79 år er det 45 prosent som tar en eller flere skiturer i løpet av året. Til sammen går vi i gjennomsnitt 6 skiturer per år. Det blir 14 turer blant dem som faktisk går på skitur. En noe større andel går på ski i fjellet enn i skogsområder. Forholdet er 34 mot 29 prosent.

Menn er noe mer aktive skiløpere enn kvinner. 51 prosent av mennene går på ski, blant kvinner er andelen 40 prosent. Menn går i gjennomsnitt dobbelt så ofte på ski som kvinner; 8 ganger mot 4 ganger per år.

Barn er mer aktive i skisporet enn de voksne. Åtte av ti barn i alderen 6-15 år går på skitur. Dette gjelder både gutter og jenter. Fem av ti barn går skitur i fjellet og seks av ti går i skogen. Selv om det blant barna er en større andel som går på ski, er antallet turer blant dem som går på ski noe lavere enn blant de voksne.

De unge og de godt voksne er like ivrige skiløpere. I aldersgruppene 45-66 år og 16-24 år det like mange som går på ski i løpet av året. Det er faktisk den eldste av disse gruppene som går oftest på ski. Den aktive delen i aldersgruppen 67-79 år går dessuten nesten like ofte på ski som de aktive blant ungdommen.

Flest skiløpere blant dem med høyere utdanning

På samme måte som for fotturer, er skiturer en aktivitet som i større grad utøves av personer med høyere utdanning enn av andre. Mens færre enn en av tre av dem med bare grunnskoleutdanning går på ski i løpet av året, er det to av tre som er aktive på dette feltet blant personer med høyere utdanning. Likevel er de aktive blant dem med grunnskoleutdanning mer aktive, det vil si at de går oftere på ski enn de aktive med høyere utdanning.

Figur 4: **Andelen som går på skiturer i skogen, på fjellet og i alt, etter utdanning, 16-79 år. Prosent**

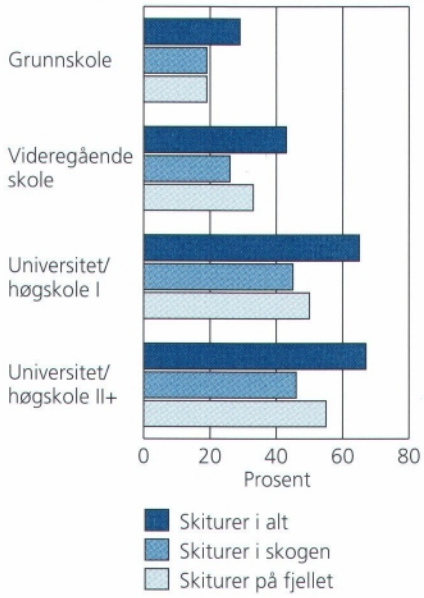

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997

Også blant barn av foreldre med høyere utdanning er andelen skiløpere høyere enn blant barn av foreldre uten høyere utdanning. I den første gruppen er andelen skiløpere 76 prosent, i den andre er den 91 prosent. Forskjellen gjelder både skogs- og fjellturer.

Like gjerne på skitur i byene som på landet

Barn som bor i spredtbygde strøk går i noe større grad på skitur i skogsområder enn barn i byene. 50 prosent av storbybarna går på skitur i skogen, mens andelen er 74 blant dem som bor i spredtbygde strøk. Derimot er det helst storbybarna som går på skitur i fjellet. Alt i alt er det derfor ikke så stor forskjell i skituraktivitetene mellom barn som bor i byene og de som bor på landet. Heller ikke blant de voksne er det særlig forskjell i skituraktivitetene når det gjelder bostedsstrøk.

Trøndelag er landsdelen med høyest andel skiløpere, både i skogen og på fjellet. Nesten 60 prosent av trønderne går på ski i løpet av året. Omtrent halvparten av dem som bor i Oslo/Akershus og i Nord-Norge går på ski, mens det gjelder under 40 prosent av dem som bor i Agder/Rogaland og på Vestlandet.

Familieøkonomien har ikke noen klar sammenheng med skiløping. Det er likevel slik at de som har en husholdningsinntekt på 500 000 kroner eller mer i større grad går på ski enn de med lavere inntekt.

Enslige eldre kvinner minst på tur

Hvem er det som aldri går på noen form for tur, når vi tar med både fotturer og skiturer? Det er enslige eldre kvinner som topper denne statistikken. I denne gruppen er andelen som ikke går på tur i løpet av året på 58 prosent, mens den er på 18 prosent blant hele befolkningen i alderen 16-79 år. Blant eldre enslige menn er andelen derimot nede i 37 prosent.

Halve befolkningen på bær- eller sopptur

Selv om matauk ikke lenger er et sentralt begrep i norske husholdninger, er det fremdeles 48 prosent av befolkningen i alderen 16-79 år som er på bær- eller sopptur i løpet av året. I gjennomsnitt er vi på 2,3 slike turer per år. Kvinner er i noe større grad på slike turer enn menn. Blant kvinnene er andelen på 52 prosent, mot 44 prosent blant mennene.

Blant 6-10-åringene er hele 63 prosent på bær-/sopptur i løpet av året. Blant de unge i alderen 16-24 år er andelen derimot helt nede i 31 prosent. Ellers er denne typen aktivitet nokså jevnt fordelt på alle aldersgrupper. Det er likevel de godt voksne som går på flest slike turer per år.

Utdanning har liten sammenheng med om man går på slike turer eller ikke. Derimot betyr det en del hvor man bor. Selv om det er mulig å gå på sopp- og bærsanking i umiddelbar nærhet av de fleste byer i landet, er muligheten trolig atskillig større for dem som bor i landlige omgivelser. Derfor finner vi at det både blant barn og voksne er en større andel som går på slike turer i spredtbygde strøk, enn blant de som bor i de større byene. Personer som bor i Trøndelag og i Nord-Norge går dessuten i større grad på bær- eller soppturer enn de som bor i andre landsdeler.

Bær- og sopptur uavhengig av økonomi

Man skulle kanskje tro at det å sanke sopp og bær er en aktivitet som særlig personer med små midler benytter for å spe på inntekten. Det er ikke tilfellet. I hvert fall er det slik at denne aktiviteten er på omtrent samme nivå blant personer i alle inntektsgrupper. Derfor er det nok slik at sopp- og bærsanking mer er å regne som en hobby- og fritidsatspredelse enn som en aktivitet av økonomisk betydning.

Fisking helst for menn

Ser vi bort fra det rene yrkesfisket, er fisking også ellers en måte å spe litt på husholdningsbudsjettet. Men uavhengig av det økonomiske, er det også mange som tar fiskestanga på nakken for å koble av fra dagliglivet. Blant personer i alderen 16-79 år er det 50 prosent som har vært på fisketur siste 12 måneder. I gjennomsnitt er vi på 7 fisketurer. Det er særlig mennene som bedriver denne formen for friluftsaktivitet. Andelen blant menn er 63 prosent og antall turer er 11. Blant kvinnene er andelen bare 36 prosent og antall turer er 3, altså under en tredel i forhold til mennene. Også blant barna er forholdet mellom kjønnene omtrent tilsvarende.

Aldersfordelingen er ellers nokså klassisk: Andelen aktive er høyest blant de yngste, og så synker den med økende alder. Likevel er mer enn hver tredje person i aldersgruppen 67-79 år på en eller flere fisketurer i løpet av året. Blant de aktive er det aldersgruppen 45-66 år som er de mest ivrige. De er i gjennomsnitt på 19 fisketurer per år.

Flest hobbyfiskere i vest og nord

Fritidsfiskerne skiller seg ikke ut verken når det gjelder utdanning, inntekt eller bostedsstrøk. Derimot er det tydelig at geografi betyr en del: I Nord-Norge finner vi det høyeste antall fisketurer per innbygger, mens tallet er lavest i Oslo-området. Det er naturlig at dette har sammenheng med tilgangen på fisk. Men sannsynligvis har det også sammenheng med vaner og tradisjoner knyttet til hva man bruker fritida til.

Figur 5: **Antall fisketurer i gjennomsnitt siste 12 måneder, etter landsdel. 16-79 år**

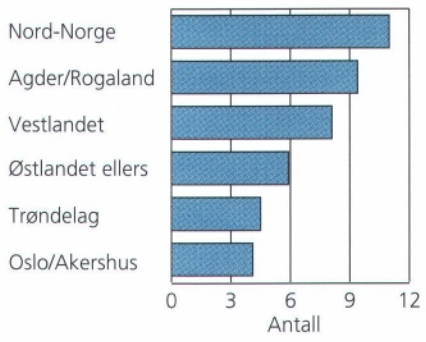

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997

En jakttur per år

9 prosent av 16-79-åringene er på jakt per år. Disse er i gjennomsnitt 13 ganger på jakt. Dette blir 1,2 ganger på jakt i gjennomsnitt for hele befolkningen. På samme måte som for fisketurene er det mennene som går på jakt. 16 prosent av mennene og kun 3 prosent av kvinnene har vært på jakt siste 12 måneder. Blant dem som går på jakt, går menn 14 ganger mens kvinner går 4 ganger per år.

Det er personer i alderen 25-66 år som i særlig grad går på jakt. Utdanning og inntekt har liten betydning for jaktaktiviteten. Derimot er bostedsstrøk betydningsfullt: Mens 4 prosent går på jakt blant dem som bor i storbyene, er andelen 17 prosent i spredtbygde strøk. Dessuten er andelen jegere høyest i Nord-Norge, mens de ivrigste jegerne befinner seg i Agder/Rogaland. Disse går i gjennomsnitt 22 ganger på jakt per år.

Eldre syklister mest aktive

Det er barn og unge som i størst grad drar på sykkeltur. Barn og middelaldrende har den høyeste andelen deltakere, mens det også her er de eldste som har den laveste andelen. Likevel er det de eldste syklistene, det vil si de i alderen 67-79 år, som drar flest ganger på tur. De tar i gjennomsnitt 26 sykkelturer per år. Dette er nesten dobbelt så mange turer som alle syklistene i gjennomsnitt har.

Blant barna er det de som bor i store eller middels store byer som er de ivrigste tursyklistene. Denne bostedsvariasjonen finner vi også blant de voksne, men ikke i samme grad. Andelen tursyklister er høyest

blant personer som har høy husholdningsinntekt. Likevel er det blant dem som tjener lite at turaktiviteten på sykkel er høyest. Sykkelturaktiviteten er dessuten høyest sør i landet og lavest i vest og nord.

Spaserturer - ikke bare i byen

Det å gå på spasertur i nærheten av hjemmet blir gjerne sett på som et byfenomen. I en viss grad er det riktig; det spaseres noe mer i byene enn på landsbygda. Men i alle bostedsstrøk og landsdeler er det over 70 prosent som går på spasertur per år. Antallet spaserturer i gjennomsnitt er likevel høyest i Agder/Rogaland og i Oslo-området.

Kvinner går i noe større grad på spasertur enn menn. Antallet turer er i gjennomsnitt 47 blant kvinner og 38 blant menn. Selv om vi finner den høyeste andelen som går på spasertur blant dem i aldersgruppen 25-44 år, det vil si 86 prosent, er det de eldste turgåerne som går flest turer. De går 77 turer per år, mot 54 turer blant alle dem som utfører denne aktiviteten årlig.

Båttur helst foruten årer

Robåten eller færingen har tradisjonelt vært en vanlig og ofte nødvendig eiendel i husholdningene langs kysten. Blant voksne er det nå dobbelt så mange som drar på lengre turer med motor- eller seilbåt i forhold til tur med båt som drives for håndkraft, det vil si kano, kajakk eller robåt. Også blant barn er det en klar overvekt av turer med motor- eller seilbåt.

Blant de voksne er det menn som helst tar båtturer. Mens menn i gjennomsnitt tar 7 turer med motor-/seilbåt og 2,7 turer med kano/kajakk/robåt, er tallene henholdsvis 3 og 0,8 for kvinnene. I alt drar altså menn på 10 småbåtturer per år,

Tabell 1: **Antall ganger man har deltatt i ulike friluftsaktiviteter i 1970 og 1997, blant voksne 16-74 år. Prosent**

	Ingen ganger		1-2 ganger		3 eller flere	
	1970	1997	1970	1997	1970	1997
Lengre fotturer i fjellet	75	67	10	14	15	19
Lengre fotturer i skogen	62	74	10	7	28	19
Lengre skiturer i fjellet	72	80	6	8	22	12
Lengre skiturer i skogen	71	90	4	4	25	6
Fisketurer i ferskvann	66	71	7	9	27	20
Fisketurer i saltvann	60	62	9	11	31	27
Jakt	94	91	2	2	4	7
Tur med motor-/seilbåt	64	58	11	14	25	29
Tur med kano/kajakk/robåt	70	80	7	9	23	12
Bær/sopptur	49	52	22	18	29	30

mens kvinner drar på 4 slike turer. Blant barn er derimot kjønnsforskjellen nokså liten, det vil si 9 blant gutter og 8 blant jentene.

11-15-åringene er den gruppen hvor andelen på båttur er høyest. Dette gjelder begge grupper av båter. I denne aldersgruppen er 45 prosent på tur med kano/kajakk/robåt og 63 prosent på motor- eller seilbåttur. Deretter synker andelen med alder, slik at det blant 67-79-åringer er en andel på bare 6 prosent som er på tur med kano/kajakk/robåt og 21 prosent har vært på motor- eller seilbåt per år.

Det er en viss sammenheng mellom båtturer og sosioøkonomisk status. Andelen på båtturer øker med økende utdanning og husholdningsinntekt. Særlig gjelder dette turer med motor- og seilbåt. Likevel er det faktisk slik at blant dem som drar på båttur, er antallet turer høyest blant dem med lav utdanning og inntekt. Det ser derfor ut til at de med lav sosioøkonomisk status, som har tilgang til båt, benytter seg mer av denne muligheten enn de med høy sosioøkonomisk status.

Det er ikke slik at det er en større andel som er på båttur per år i spredtbygde strøk enn blant dem som bor i byene. De er derimot oftere på båttur når de først har muligheten. Dette gjelder begge grupper småbåter. Personer på Sørlandet og i Nord-Norge er oftest i kano/kajakk/robåter. Sørlendingene er dessuten mest ute i motor-/seilbåt.

Færre går på turer i skogen

Sammenlikner vi tallene fra Levekårsundersøkelsen 1997 med tall fra en tidligere friluftslivundersøkelse (Statistisk sentralbyrå 1971), ser vi at det har vært nedgang i andelen som går tur og antall turer de går i skogsområder, både til fots og på ski. Det har også vært en nedgang i skiturer i fjellet, i bruken av båter man må ro eller padle og i fisketurer i ferskvann. Derimot har det vært en økning i fotturer i fjellet og i turer med motor-/seilbåt. Seinere undersøkelser bekrefter flere av disse tendensene (Faye og Herigstad 1984). Stort setter gjelder denne utviklingen både menn og kvinner. Økningen i turer i fjellet gjelder likevel særlig kvinner, og nedgangen i fisketurer i ferskvann og i turer med kano/kajakk/robåt gjelder særlig menn.

Disse endringene er ikke fordelt likt mellom aldersgruppene. Økningen i lengre fotturer i fjellet, bading

utendørs og turer med motor-/seilbåt gjelder godt voksne personer, og i særlig grad de eldste.

Nedgangen i fotturer og skiturer i skogen gjelder særlig de unge, men også aldersgruppene opp til midten av 60-åra. Nedgangen i fisketurer i ferskvann og turer med kano/kajakk/robåt gjelder også ungdom og yngre voksne. Fisketurer i saltvann og bær/soppturer har gått ned blant de yngste og opp blant de eldste.

Unge mindre aktive i det tradisjonelle friluftslivet

Vi ser altså klare konturer av at de unges friluftsaktivitet på disse feltene har stagnert eller minsket drastisk, mens de eldre har økt sin aktivitet betydelig på flere felter. Det er vanskelig ut fra dette å trekke den konklusjonen at de unge er blitt mer passive. Det kan like gjerne være slik at andre aktiviteter som snøbrett, rulleskøyter og så videre, aktiviteter med mer fart og spenning, tar over for de tradisjonelle (se Vaage 1999).

I Sverige har man også opplevd en økning av friluftsaktivitetene blant de eldre på 1970- og 1980-tallet (Statistiska centralbyrån 1993). Dette forklares med at i denne aldersgruppen har det kommet en betydelig andel personer som allerede tidligere har vært forholdsvis friluftsaktive. De har beholdt sin helse og tatt med seg denne livsstilen inn i pensjonsalderen.

Annen forskning (Scott og Willits 1998) viser at de former for fritidsaktiviteter som man utøver og venner seg til i ungdommen, ofte vedvarer inn i moden alder. Dette kan ha sammenheng med at individet søker etter kontinuitet i livet når det gjelder aktiviteter, dyktighet, omgivelser, roller og forbindelser. Dette gjør det enklere for eldre mennesker å forholde seg til negative fysiske og mentale forandringer og gjør livet i en aldringsprosess lettere. Eldres friluftsaktiviteter kan derfor ha sine røtter i barne- og ungdomsårene. At dette også mest sannsynlig vil gjelde dagens unge, er muligens et dårlig tegn for framtida når det gjelder nordmenns tradisjonelle friluftsaktiviteter.

1. Fottur omfatter kortere dagstur (under 3 timer), lengre dagstur (3 timer eller mer) og flerdagers tur.

2. Kortere spasertur i nærheten av hjemmet omfatter ikke handletur og tur til/fra arbeidet.

3. Fisketur omfatter fisking både i saltvann og i ferskvann.

4. Skitur omfatter kortere skitur (under 3 timer), lengre skitur (3 timer eller mer) og flerdagers skitur.

5. Båttur omfatter både dagstur og overnattingstur.

6. Sykkeltur i naturomgivelser omfatter både dagstur og flerdagers tur.

Litteratur

Faye, Arne og Helge Herigstad (1984): *Friluftsliv i Norge 1970-1982,* Rapporter 84/12, Statistisk sentralbyrå.

Scott, David og Fern K. Willits (1998): Adolescent and Adult Leisure Patterns: A Reassessment, *Journal of Leisure Research* 1998, **30,** 3, 319-330.

Statistiska centralbyrån (1993): *Fritid 1976-1991*, Rapport nr. 85, Sveriges officiella statistik.

Statistisk sentralbyrå (1971): *Friluftslivundersøkelse 1970,* Norges offisielle statistikk A 459.

Sundvoll, Anne og Hanne Marit Teigum (1998): Samordnet levekårsundersøkelse 1997 - tverrsnittsundersøkelsen, Dokumentasjonsrapport, Notater 98/34, Statistisk sentralbyrå.

Vaage, Odd Frank (1999): Trening og mosjon: Kvinner og menn er like aktive. *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå.

Odd Frank Vaage
(Odd.Vaage@ssb.no) er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, seksjon for levekårsstatistikk

Sosiale indikatorer 1980-1999:

Det var det året det snudde så brått

Snart kan vi begynne å oppsummere hele 1990-tallet. Ett år ser ut til å peke seg ut som et vendepunkt: 1993. Dette året ble avslutningen på en av de lengste økonomiske nedgangsperiodene etter krigen, og begynnelsen på mange av de både positive og negative utviklingstrekkene vi har sett på resten av 1990-tallet.

Gode konjunkturer...

Det var i 1993 at sysselsettingen begynte å stige igjen, etter fem-seks år med nedgang. Den gunstige sysselsettingsutviklingen har vedvart gjennom resten av 1990-tallet.

Det var i det samme året at arbeidsledigheten sank, etter å ha nådd uventede høyder. Utover på 1990-tallet har ledigheten fortsatt å synke, med en særlig gunstig utvikling i de siste tre årene.

Konjunkturskiftet rundt 1993 gav seg noe seinere utslag i en reduksjon i antallet sosialhjelpstilfeller, her begynte en gradvis reduksjon i 1994.

...men også økt ulikhet og sentralisering

Men det var også fra 1993 til 1995 at vi fikk en økning i ulikheten mellom folk, målt i forskjellen i inntekt, men først og fremst i formue. Inntektsulikheten har deretter stabilisert seg, mens forskjellene i formue viser klarere tendenser til økende ulikhet.

Det var i 1993 at folk begynte å flytte på seg igjen. Nedgangskonjunkturene i årene før ga en markert reduksjon i antallet innenlandske flyttinger. Utviklingen ble reversert i de gode årene på midten av 1990-tallet. Særlig Nord-Norge har fått merke utflyttingen til mer sentrale strøk på Østlandet. Toppen av sentraliseringsbølgen er nå trolig passert i denne omgangen.

Direkte overraskende er det kanskje ikke at 1993 i tillegg ble et vendepunkt for alkoholkonsumet. Etter noen år med nedgang har særlig forbruket av øl og vin steget gjennom midten og siste halvdel av 1990-tallet.

Utdanningsreformer og -revolusjoner

På en vanlig arbeidsdag vil nær 1 million nordmenn prøve å øke sin kompetanse ved å slite pulter og benker på en av våre utdanningsinstitusjoner. På en tilsvarende dag vil litt over 2 millioner arbeide i det ordinære, lønnede arbeidslivet. Reform 97, som sendte 6-åringene inn i skoleverket, gav et nytt hopp i antallet under utdanning.

Mens reformene har bidratt vesentlig til at andelen og antallet i videregående utdanning har økt, har det vært en jevn økning i andelen som tar høyere utdanning. I de siste årene er det særlig den økende andelen unge kvinner i høyere utdanning som har bidratt til veksten.

Kvinnenes inntog

En annen og nær ubrutt trend både på 1980- og 1990-tallet, ser vi i kvinnenes inntog i arbeidslivet. Sysselsettingen blant kvinner har økt, og på 1990-tallet er det særlig småbarnsmødrene som har økt sin deltakelse.

Men kvinnene har også markert seg på en arena med mindre positiv valør, nemlig blant de uførepensjonerte. Med noen få unntak har andelen uførepensjonerte kvinner økt i hele perioden fra 1980. I 1998 var rundt en av ti kvinner i alderen 16-66 år uførepensjonert.

Innvandringen øker igjen

Vi har hatt relativt høy befolkningstilvekst på 1990-tallet, noe som i stor grad skyldes en høy nettoinnvandring, men også relativt høye fødselstall. I 1998 svarte innvandrere for nærmere tre firedeler av befolkningsveksten, både på grunn av innvandring, men også på grunn av høye fødselstall og få døde i denne befolkningsgruppen.

Stagnerende voldskriminalitet

Antallet anmeldte og etterforskede lovbrudd har fortsatt å øke på 1990-tallet, selv om endringer i registreringspraksisen gjør det vanskelig å uttale seg om i hvilken grad dette er en reell trend. De grovere volds- og sedelighetslovbruddene har imidlertid vist beskjedne endringer totalt sett.

BEFOLKNINGSUTVIKLINGEN

Det er ikke store sprang i befolkningsutviklingen fra ett år til det neste. Faktorer som påvirker fruktbarhet og dødelighet har med grunnleggende forhold i samfunnet å gjøre, og endres langsomt. Det store flertallet av dem som bor i landet ved ett årsskifte, bor her også ved det neste med ett år høyere alder. Å snu befolkningsutviklingen er som å snu en supertanker, det tar lang tid fra en impuls for endring gis til vi ser at kursen er forandret. I løpet av 1998 døde om lag 1 prosent av befolkningen, og 1/2 prosent flyttet ut. Av dem som bodde i landet ved utgangen av 1998, var 1,3 prosent født i løpet av året og 0,8 prosent hadde flyttet inn.

Økende befolkning...

Ved utgangen av 1998 hadde Norge 4 445 000 innbyggere. Folketallet hadde økt med nesten 28 000 personer i løpet av året. Det var noe mer enn året før, og den høyeste registrerte økningen siden 1972. Sammenliknet med foregående år var tallet på innvandringer betydelig høyere og utvandringene også noe flere, mens tallet på fødte og døde begge var litt lavere.

Befolkningstilveksten på 0,63 prosent i 1998 er relativt sterk i forhold til årlig gjennomsnitt i perioden 1980-1990 (0,4 prosent), men lavere enn alle år i perioden 1942-1972. Den høye tilveksten etter 1990 skyldes både relativt stor naturlig tilvekst og spesielt høy nettoinnvandring fra utlandet. Tilveksten i 1998 var likt fordelt mellom fødselsoverskudd og innvandringsoverskudd. I tillegg kan trolig henimot halvparten av fødselsoverskuddet tilskrives innvandrerbefolkningen, slik at innvandrerne, direkte og indirekte, svarte for nærmere tre firedeler av befolkningsveksten i 1998.

...og stabil fruktbarhet?

Samlet fruktbarhetstall (SFT) i 1998 var 1,81. Det er 2,3 prosent lavere enn foregående år, og det laveste siden 1987. Lavpunktet er fra 1983, hvor samlet fruktbarhetstall kom ned i 1,66. Samlet fruktbarhetstall betegner det gjennomsnittlige barnetall en kvinne vil ha ved slutten av sin fødedyktige periode, om hun gjennomlever hele denne perioden med de aldersspesifikke fødselssannsynligheter fra et gitt år. Det har i lang tid vært nedgang i fødselshyppigheten for kvinner som er yngre enn 30 år, i 1998 sank den også for aldersgruppen 30-34 år. Det er likevel for tidlig å si om nedgangen etter 1996 er en reell nedgang, eller bare uttrykk for de små og tilfeldige variasjonene som alltid finner sted.

Helt siden tidlig på 1960-tallet har en stadig økende andel av fødslene skjedd utenfor ekteskap (49 prosent i 1998). Vi antar at om lag fire femdeler av barn født utenfor ekteskap hadde foreldre som lever i samboerskap, mens en femdel var barn født av enslige mødre.

Tegn til oppgang i giftermålshyppigheten

Giftermålshyppigheten er fortsatt svært mye lavere enn for 10-20 år siden. Fra og med 1994 har det imidlertid vært en viss oppgang i alle vanlige ekteskapsaldere med unntak av de yngste. For de under 25 år er det fortsatt nedgang i giftermålshyppigheten.

Tallet på inngåtte ekteskap har variert noe fra år til annet etter at den langsiktige nedgangen stoppet opp tidlig på 1980-tallet. I 1997 ble det inngått 23 800 ekteskap, nesten 25 prosent over det laveste tallet vi har registrert (1992). I 1997 var nesten hele oppgangen i førstegangs giftermål, mens oppgangen tidligere var relativt sett sterkest for ekteskap hvor minst én av partene hadde vært gift tidligere. I 1997 ble det registrert 118 nye partnerskap. Fortsatt er nærmere to tredeler av de inngåtte partnerskapene mellom menn.

Tallet på samboere og aleneboere øker

Flere og flere velger å leve i samboerforhold uten å inngå formelt ekteskap, men oppgangen i ugift samliv er ikke stor nok til å kompensere for hele nedgangen i giftermålshyppigheten. I 1998 var det om lag 250 000 samboerpar i Norge, hvorav i overkant av hvert tredje par hadde felles barn. Det er imidlertid fortsatt bare i de yngste aldersgruppene (under 30 år) at samboerskap er mer utbredt enn ekteskap.

Det årlige antall skilsmisser har vært i kontinuerlig vekst gjennom det meste av vårt århundre, men på 1990-tallet har tallene stabilisert seg. I 1997 ble det registrert 9 961 skilsmisser, det samme som året før, men 1 000 lavere enn i 1993 og 1994. Dersom skilsmissehyppigheten fra 1997 holder seg, vil 44 prosent av ekteskapene som inngås nå, oppløses på lang sikt. Mønsteret i 1980 pekte mot 25 prosent.

Andelen som lever alene øker både blant yngre og middelaldrende.

Brutte samboerskap og skilsmisser bidrar til denne utviklingen.

Toppen av sentraliseringen er trolig passert

Under nedgangskonjunkturene 1988-1992 sank antallet innenlandske flyttinger med nesten 15 prosent. Tallet for 1998 ligger 18 prosent over bunnivået, trolig som en følge av at etterspørselen etter arbeidskraft har vært sterk i flere år. I 1998 var det 191 000 som fikk registrert skifte av bosted mellom to kommuner. I forhold til folketallet er dette fortsatt lavere enn i perioden 1950-1990. Under oppgangskonjunkturene på 1990-tallet har langveisflyttingenes (mellom fylker eller landsdeler) andel av alle flyttinger vært noe økende.

Sentraliseringen av befolkningen som følge av innenlandsk flytting synes å ha passert toppen i 1998. Med Sør-Trøndelag som et lite unntak, hadde alle kystfylkene fra og med Hordaland og nordover netto utflytting til resten av landet for sjuende år på rad. For Nord-Norge var nettoutflyttingen noe mindre enn i 1997, men Finnmark hadde større utflytting enn noen gang. Også Sogn og Fjordane hadde større nettoutflytting enn tidligere år. Det var fortsatt stor nettoinnflytting til Oslofjordfylkene, men for Oslo ble det registrert en klar nettoutflytting til resten av landet. Det ble en minimal nedgang i nettoutflyttingen fra de minst sentrale strøkene, og tilsvarende nedgang i tilstrømningen til de mest sentrale kommunene. Det synes å bli stadig vanskeligere å få bolig i Oslo, og stadig mer av hovedstadsområdets vekst skjer i andre kommuner og fylker.

Effekten av flyttinger, fødsler og dødsfall ga i 1997 en betydelig nedgang i folketallet i Nord-Norge. I 1998 var nedgangen noe mindre. Folketallet økte mest (over 1 prosent per år) i Oslo/Akershus og Rogaland, mye også i Østfold og Vestfold. Nordland og Finnmark hadde i 1998 samme folkemengde som på begynnelsen av 1960-tallet.

Antallet utenlandske statsborgere øker igjen

Variasjonen i befolkningstilveksten de siste årene skyldes særlig endringer i flyttingene til og fra utlandet. For nordmenn og andre vest-europeere har flyttingene sammenheng med arbeidsmarkedet hos oss og i nabolandene, mens det for øvrige lands statsborgere er politiske forhold i hjemlandet, og hvordan vår innvandringspolitikk praktiseres, som er avgjørende.

Vi hadde en nettoinnvandring fra utlandet på 13 800 personer i 1998, om lag 3 000 flere enn året før, og på nivå med det høyeste som noen gang er registrert (1987). For norske statsborgere har det i flere år vært en stabil nettoutvandring på rundt 1 000 personer. Innflyttingsoverskuddet fra land i den tredje verden fortsetter å øke (6 700 personer i 1998, flest fra Somalia og Irak), men er fortsatt under toppnivået på 10 000 personer i 1987 og 1988. I 1998 hadde vi nettoinnvandring på 5 000 nordiske statsborgere (to tredeler fra Sverige), og nesten 2 000 fra andre EØS-land.

Det var 9 200 som skiftet til norsk statsborgerskap i 1998, etter tre år med nær 12 000 skifter. På 1980-tallet var det bare 2 000-3 000 per år. Normalt skal en ha bodd i Norge minst sju år før en kan få tildelt norsk statsborgerskap. Når færre fikk det i 1998, skyldes det trolig at innvandringen omkring 1990 var lav, og at mange av dem som oppfyller kravene blant tidligere års innvandrere, skiftet allerede i 1995-1997. Ved inngangen til 1999 var det 165 000 utenlandske statsborgere i Norge, en økning på 7 000 i 1998. Utenlandske statsborgere utgjorde 1. januar 1999 3,7 prosent av folketallet, det samme som gjennomsnittet for perioden 1993-1998.

Flere av de aller eldste og flere skolebarn

Aldersstrukturen i befolkningen endrer seg langsomt. I 1998 sank antallet personer 67 år og eldre med 1 000, men antallet 80 år og over økte med 4 000. En tilsvarende utvikling forventes i de nærmeste årene, det vil si at antallet pensjonister ikke endres nevneverdig, men at det blir flere av de aller eldste.

Det var en liten nedgang i tallet på førskolebarn i 1998, mens tallet på småskolebarn (alder 6-12 år) økte med nesten 10 000. For eldre skolebarn var det ingen endring. Den store oppgangen har vi i aldersgruppen 52-62 år (29 000, eller 6 prosent). Denne aldersgruppen vil om noen år føre til en betydelig vekst i tallet på pensjonister.

HELSE

Økende levealder, særlig for menn

Fra 1980 til 1987 var det nesten ingen endring i forventet levealder. I den neste tiårsperioden, fra 1988 til 1998, økte levealderen med 2,4 år blant menn og 1,7 år blant kvinner. Forventet levealder er et uttrykk for nåtidens dødelighet, et estimat for hvor lenge en nyfødt kan forventes å leve, gitt de aldersspesifikke dødelighetsratene som gjelder i fødselsåret. Gjennomsnittlig forventet levealder for menn i 1998 var 75,5 år, og for kvinner 81,3 år. Økningen har blant annet sammenheng med at risikoen for en svært tidlig død er mindre. Etter en nokså stabil

spedbarnsdødelighet på 1980-tallet (i gjennomsnitt 8,1 dødsfall pr. 1 000 levendefødte), ble spedbarnsdødeligheten betydelig redusert på 1990-tallet. I 1998 var spedbarnsdødeligheten 4,0 pr. 1 000 levendefødte, halvparten av gjennomsnittet i 1980-årene. Dødeligheten i andre aldersgrupper under 65 år har også gått ned. Nedgangen har vært særlig markert etter 1987. Fra 1987 til 1998 ble dødeligheten blant menn i aldersgruppen 1-64 år redusert med 20 prosent, blant kvinner var reduksjonen 10 prosent.

Etter 1988 har det vært en nedgang i selvmordstallene. I 1995 ble det registrert om lag 160 færre selvmord enn i toppåret 1988. Vi må tilbake til 1970-tallet for å finne en lavere selvmordsrate blant menn enn den som ble registrert i 1994. Fra 1994 til 1995 har det skjedd en svak økning igjen.

Flere med kroniske lidelser

Folks vurderinger av egen helse har endret seg relativt lite i løpet av et tiårsperspektiv. Andelen i befolkningen som anser sin egen helse som dårlig eller ganske dårlig har vært 6 til 8 prosent de siste 13 årene. Både helse- og levekårsdata viser imidlertid at flere lever med kronisk sykdom enn tidligere, og at om lag en av åtte eller 12 prosent har en lidelse som påvirker hverdagen i høy grad. Aldersvariasjonene er imidlertid store: Mens 5 prosent av ungdom har en lidelse som påvirker hverdagen i høy grad, gjelder dette nærmere 25 prosent av de eldste. Mange har tilbakevendende helseplager og symptomer som ikke nødvendigvis kan knyttes til en konkret sykdom. En av fem unge hadde de siste tre månedene vært plaget av tilbakevendende hodepine eller migrene, mens nesten en av tre personer 45 år og eldre rapporterte om smerter i kroppen i samme periode.

De eldre er blitt mer rørlige i løpet av det siste drøye tiåret. Størst er bedringen blant eldre kvinner (67 år og eldre), selv om andelen med bevegelsesvansker totalt sett er høyere i kvinnebefolkningen enn blant menn. Blant de eldste 80 år og over hadde nærmere en av tre problemer med å bevege seg ut av boligen på egen hånd i 1998. Om lag 11 prosent av de som var 67 år og eldre hadde nedsatt hørsel og 8 prosent nedsatt syn i 1998.

Data fra 1995 viser at det for befolkningen under ett er sykdom i muskel-/skjelettsystemet og luftveisproblemer som er mest utbredt. 1996-tall fra Kreftregisteret viser at antallet krefttilfeller øker fortsatt, etter å ha økt jevnt gjennom hele 1980- og 1990-tallet. Etter 45-årsalder øker forekomsten av hjerte-/karsykdommer og sykdommer i øye- og øreregionen. Barn og unge med sykdom har oftest sykdommer i luftveiene eller hudlidelser (eksemer med videre).

Flere ungdommer røyker daglig

Bruk av alkohol og tobakk er sentrale risikofaktorer for utvikling av helseproblemer. Vel en tredel av den voksne befolkningen var dagligrøykere i 1998, 34 prosent av mennene og 32 prosent av kvinnene. Siden tidlig syttitall har det blitt mindre vanlig å være dagligrøyker blant menn, mens det blant kvinner er like vanlig å røyke i dag som tidlig på syttitallet. Flest dagligrøykere er bosatt i Finnmark, færrest i Oslo/Akershus. Til tross for en nedgang i andelen dagligrøykere har det gjennomsnittlige sigarettforbruket blant dagligrøykere økt i 20-årsperioden fram til 1996. Om lag 30 prosent av ungdom melom 16 og 24 år røyker daglig, og det er en høyere andel dagligrøykende ungdom enn tidlig på nittitallet.

Vi drikker mer øl og vin, men mindre sprit

Det registrerte alkoholforbruket målt i antall alkoholliter gikk kraftig ned i begynnelsen av 1980-årene. Etter en svak økning fram til 1987, viste alkoholforbruket en synkende tendens fram til 1993. Fra 1993 til 1997 er det igjen registrert en økning i forbruket. Det er særlig øl- og vinkonsumet som er gått opp de seinere årene. Brennevinskonsumet (målt i alkoholliter) er nærmest halvert siden 1981. Det registrerte alkoholforbruket omfatter imidlertid ikke alkohol som går utenom legale innenlandske omsetningskanaler.

Færre aborter i 1990-årene

Tendensen til økning i aborttallene fra 1983 til 1989 ble snudd til en markert reduksjon på begynnelsen av 1990-tallet. Antallet aborter pr. 1 000 kvinner i aldersgruppen 15-49 år var 13,2 i 1998. Antallet har holdt seg stabilt lavt siden 1995. Da hadde vi det laveste nivået som er registrert siden loven om selvbestemt abort trådte i kraft i 1979.

UTDANNING

1 million under utdanning

I 1997 var det registrert nær 1 million personer under utdanning i Norge. Fra 1996 til 1997 økte antall personer under utdanning med 68 000 til 973 000. Denne markante økningen skyldes at 6-åringene gikk inn i grunnskolen fra 1997. Dette førte til at antall elever i grunnskolen steg med 71 000 til 558 000. Skoleåret 1998/99 økte elevtallet i grunnskolen ytterligere til 569 000. Dette er det høyeste elevtallet siden 1982. Framskrivinger av befolkningen mellom 6 og 15

år som tidligere er presentert i Samfunnsspeilet nr. 3/95, viser at antall grunnskoleelever vil fortsette å øke. Framskrivingene antyder at det i år 2005 vil være rundt 615 000 elever i grunnskolen. Rundt 60 prosent av økningen skyldes større barnekull, mens 40 prosent skyldes 6-åringenes inntog i skolen.

Mot "obligatorisk" videregående skole

Over 90 prosent av 16-18 åringene tar videregående utdanning. Fra 1986 til 1996 økte andelen 16-18-åringer som var i utdanning fra 73 til 92 prosent. For de fleste elevene fremstår derfor grunnskole og videregående skole som et sammenhengende 13-årig opplæringsløp. I 1997 var det registrert 234 000 elever i videregående utdanning. Dette er 24 000 færre enn i 1992, men 34 000 flere enn i 1987. Tallet for personer i videregående utdanning i 1997 omfatter også 32 000 lærlinger. Fra 1995 til 1997 økte antall lærlinger med hele 65 prosent.

Kvinner dominerer høyere utdanning

Den markante veksten i antall studenter har flatet ut. I 1997 var det 181 000 studenter på universitet og høgskoler. Dette er 1 000 færre enn i 1996. I tiårsperioden fra 1986 til 1996 økte antall studenter med hele 80 prosent.

Kvinner starter i større utstrekning enn menn på universitets- eller høgskoleutdanninger. Andelen kvinner 19-24 år i høyere utdanning var i 1997 på 30 prosent, mens den tilsvarende andelen for menn var snaut 22 prosent. I tiårsperioden fra 1986 til 1996 økte studiehyppigheten blant kvinner mellom 19 og 24 år med hele 108 prosent, mens den for menn økte med 85 prosent. I 1997 sank andelen 19-24-åringer i høyere utdanning med henholdsvis 4 prosent blant menn og 2 prosent blant kvinner.

Blant utenlandsfødte studenter fortsatte imidlertid studiehyppigheten å øke til 21 prosent i 1997. Dette er hele 8 prosentpoeng høyere enn i 1992, men utenlandsfødte har fortsatt en klart lavere studentandel enn norskfødte. Også blant de utenlandsfødte var det flere kvinner enn menn i høyere utdanning. I 1997 var 22 prosent av alle 19-24-årige utenlandsfødte kvinner i høyere utdanning, mens tilsvarende tall for menn var 20 prosent.

ARBEID

Perioden fra begynnelsen av 1980-årene og fram til i dag er preget av sterke svingninger på arbeidsmarkedet. Tydeligst kan vi se dette i statistikken over endringer i arbeidsledighet. Men de vekslende konjunkturene i perioden har også medført store endringer i sysselsetting, arbeidstid og uførepensjonering.

Tre av fire voksne kvinner sysselsatt

Fram til 1984 var det samlede antall sysselsatte tilnærmet stabilt, mens det i perioden 1984-1987 økte med om lag 160 000 personer. Deretter sank sysselsettingen fram til 1993, da den lå på samme nivå som i 1985. Fra 1993 økte sysselsettingen igjen, for første gang på sju år, og veksttakten økte fram til 1997. Deretter er veksten blitt lavere.

Utviklingen har vært ulik for kvinner og menn (25-66 år) i perioden som helhet. En svak nedgang i andelen sysselsatte blant menn i årene 1980-1983 ble avløst av en fireårsperiode med stabil sysselsetting, hvoretter vi igjen fikk en periode med relativt kraftig nedgang. Fra 1993 til 1998 var det imidlertid en økning i sysselsettingen blant menn, og for første gang i perioden hadde de en sysselsettingsutvikling omtrent på linje med kvinner. Andelen sysselsatte menn i 1998 var likevel ikke kommet opp på samme nivå som i 1987, året før den kraftige nedgangen startet. For kvinner var sysselsettingsnivået i 1998 høyere enn noen gang før.

Perioden som helhet (1980-1998) kjennetegnes for øvrig av en sterk og relativt jevn sysselsettingsutvikling blant kvinner. Riktignok var vi vitne til en nedgangsperiode etter 1987 også for kvinner, men den var svakere og mer kortvarig enn for menn. Samlet har sysselsettingsutviklingen blant kvinner og menn fra 1980 og fram til 1998 resultert i at kjønnsforskjellen er sterk redusert. Mens forskjellen i andelen sysselsatte kvinner og menn var på 28 prosentpoeng i 1980, var den i 1998 10 prosentpoeng.

Økt likhet i arbeidstid mellom kvinner og menn

De sysselsatte mennene hadde i gjennomsnitt en noe kortere faktisk arbeidstid i 1998 enn i 1980. I første halvdel av 1980-tallet arbeidet sysselsatte menn ca. 41 timer pr. uke i gjennomsnitt. I årene 1985-1986, en periode da sysselsettingsnivået blant menn var høyt og stabilt, økte den faktiske arbeidstiden til henholdsvis 41,5 og 41,9 timer. I 1987 ble det innført en arbeidstidsreform som innebar en generell nedsettelse av den avtalte arbeidstiden til 37,5 timer, noe som bidro til at den faktiske arbeidstid for menn sank fra 41,9 til 41 timer i gjennomsnitt pr. uke. På grunn av brudd i tidsserien er tallene før og etter 1988 ikke helt sammenliknbare. Vi ser imidlertid en klar tendens

til nedgang i arbeidstiden for menn også fra slutten av 1980-årene og fram til i dag. I 1998 var den på 39,4 timer.

For kvinner har den faktiske arbeidstiden økt siden 1980, og er i dag på 30,3 timer i gjennomsnitt pr. uke. Sysselsatte kvinner har i gjennomsnitt om lag én time lengre arbeidsuke i 1998 enn i 1980, med forbehold om noe usikkerhet på grunn av brudd i tidsserien. Forskjellen i arbeidstid mellom kvinner og menn er dermed blitt redusert med om lag tre timer i perioden.

Småbarnsmødrenes yrkesdeltaking øker fortsatt

Den gruppen som framfor noen har økt yrkesdeltakingen etter 1980, er mødre med små barn. Fra 1980 til 1987 økte yrkesprosenten (andelen i arbeidsstyrken) blant småbarnsmødre fra 53 til 72. Fra 1987 til 1991 holdt nivået seg stabilt, på tross av lavkonjunkturen. Fra 1991 til 1998 var det igjen økning i yrkesfrekvensen, til 80 prosent. I 1998 lå småbarnsmødrenes yrkesprosent 27 prosentpoeng høyere enn i 1980, og var bare 8 prosentpoeng lavere enn for menn 25-66 år (88 prosent) og høyere enn for alle kvinner 25-66 år (78 prosent).

Fortsatt nedgang i arbeidsledigheten

Fra slutten av 1980-årene og fram til 1993 var vi vitne til en økning i arbeidsledigheten som var helt enestående i etterkrigstiden. Bortsett fra under lavkonjunkturen i 1983-1984, da arbeidsledigheten lå på ca. 3 prosent, har andelen arbeidsledige stort sett utgjort under 2 prosent av arbeidsstyrken. Arbeidsledigheten har tradisjonelt vært markert høyere for kvinner enn for menn. Da ledigheten steg på 1980-tallet, jevnet kjønnsforskjellene seg ut, og fra 1988 til 1995 var arbeidsledighet mer utbredt blant menn enn blant kvinner. I 1993, da ledigheten nådde sitt høyeste nivå, var 6,6 prosent av den mannlige og 5,2 prosent av den kvinnelige arbeidsstyrken arbeidsledig. Hovedårsaken til forskjellen mellom kvinner og menn, er at det i første rekke var mannsdominerte næringer som ble rammet av lavkonjunkturene rundt 1983 og etter 1987. Kvinner er langt oftere sysselsatt i offentlig sektor; arbeidsplasser som tradisjonelt har vært bedre skjermet mot dårlige tider. Økningen i arbeidsledigheten var svakere fra 1992 til 1993 enn den årlige økningen i den foregående femårsperioden, og fra 1993 til 1994 gikk ledigheten ned for første gang siden 1986. Denne nedgangen fortsatte de neste årene, og ble ytterligere forsterket de siste to årene (1996-1998). "De gode tidene" på arbeidsmarkedet de seinere årene har i størst grad slått ut for menn, med en nedgang i arbeidsledigheten fra 6,6 til 3,2 prosent, men også for kvinner, med en nedgang fra 5,2 til 3,3 prosent.

Samtidig med den relativt høye ledigheten i 1983 og 1984, og etter 1988, har andelen langtidsledige vært høy. Langtidsledige er personer med en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år. Fra 1988 til 1993 økte antall arbeidsledige fra 69 000 til 127 000, mens antallet langtidsledige økte fra 11 000 til 55 000, det vil si fra 16 prosent til 43 prosent av den totale ledigheten. Økt sysselsetting og nedgang i ledigheten resulterte imidlertid ikke i noen umiddelbar

nedgang i andelen langtidsledige. Først i 1996 ser vi en tydelig nedgang, som fortsetter fram til 1998, da andelen kom ned i 20 prosent (15 000 av 75 000 ledige).

Nedgangen i antall uførepensjonister har stoppet opp

De økte problemene på arbeidsmarkedet mot slutten av 1980-årene avspeiles også i tallet på uførepensjonister. Fra 1980 til 1991 steg andelen av menn 16-66 år som var uførepensjonert, fra 5,8 til 7,5 prosent. Blant kvinner økte andelen fra 6,4 til 9,7 prosent. I 1991 utgjorde dette 106 000 menn og 133 000 kvinner. Antallet kvinner har i hele perioden vært høyere enn antallet menn. Dette har for en stor del sammenheng med at kvinner gjennomgående uførepensjoneres tidligere i livsløpet enn menn og dermed forblir lenger i "systemet" før overgang til alderspensjon. I perioden 1991-1993 sank antallet nye uførepensjonister relativt kraftig, noe som bidro til en nedgang i det samlede antall uførepensjonister på 6 000 (til 232 000 i 1993). Utviklingen i antall uførepensjonister i disse årene må først og fremst ses i lys av innstramminger i regelverket for tildeling av pensjon. Antall nye uførepensjonister økte likevel igjen etter 1993 for både kvinner og menn, og nedgangen i andelen uførepensjonister i befolkningen stoppet opp. Blant kvinner økte andelen fra 1994 til 1998, mest de siste to årene. Blant menn begynte andelen å øke fra 1996. Ved utgangen av 1998 var om lag 111 000 menn og 147 000 kvinner uførepensjonister. Det tilsvarer 7,6 prosent for menn og 10,3 prosent for kvinner. Siden 1980 har altså uføreandelen økt med knapt 2 prosentpoeng for menn og 4 prosentpoeng for kvinner.

INNTEKT OG FORBRUK

Sterk vekst i disponibel inntekt

Disponibel inntekt var ifølge nasjonalregnskapet 131 500 kroner pr. innbygger i 1998. Siden 1990 har den disponible inntekten pr. innbygger økt med 25 prosent. Disponibel inntekt pr. innbygger har økt gjennom så godt som hele perioden 1980-1997. Veksten i disponibel inntekt pr. innbygger var hele 45 prosent i denne perioden. Veksten i disponibel inntekt fra 1989 skyldes først og fremst vekst i inntekt, men etter 1992 har også nedgangen i renteutgifter bidratt vesentlig.

Disponibel inntekt er den samlede inntekten av arbeid, kapital og overføringer til husholdningene, fratrukket direkte skatter og trygdeavgifter og renter på gjeld. I vurderingen av økningen i disponibel inntekt pr. innbygger, bør en trekke inn at det har vært en betydelig økning i antallet enpersonhusholdninger. Det betyr at færre nyter godt av stordriftsfordelene som knytter seg til flerpersonhusholdninger.

Svak økning i inntektsulikhet

Figuren viser inntektsandelen for personer med lavest og høyest inntekt, og hvordan ulikheten i fordelingen av husholdningsinntekten har utviklet seg. Personene er rangert etter husholdningens inntekt etter skatt pr. forbruksenhet, det vil si at en har forsøkt å korrigere husholdningsinntekten for forskjeller i husholdningenes størrelse. En har deretter regnet ut hvor stor del av den samlede inntekten som tilfaller tidelen av personer med lavest inntekt, og tilsvarende hvor stor del av den samlede inntekten som tilfaller tidelen med høyest inntekt. I 1997 hadde tidelen med lavest inntekt pr. forbruksenhet snaut 4 prosent av den samlede inntekten, mens tidelen med høyest inntekt hadde 22 prosent av den samlede inntekten. Den rikeste tidelen hadde i 1997 6 ganger så stor andel av inntekten som den fattigste tidelen. I 1986 var forholdet 4,5.

Hovedinntrykket for perioden er, tross en viss økning, at ulikheten er forholdsvis stabil slik den måles her. Fra 1988 til 1989 økte ulikheten, men holdt seg omtrent på dette nivået fram til 1992. Fra 1993 til 1995 økte ulikheten igjen, og har deretter holdt seg ganske stabil. Denne økningen synes å ha sammenheng med økning i utbetalingene av aksjeutbytte. Økningen i ulikhet fra 1988 til 1989 faller sammen med en økning i arbeidsledigheten. Selv om ulikheten i inntekt har vært forholdsvis stabil i perioden, gjelder ikke det samme for ulikheten i formue. Her ser en nå klare tendenser til økende ulikhet.

Antallet sosialhjelpsmottakere går ned

Til tross for nokså små endringer i inntektsulikheten har antallet sosialhjelpsmottakere økt gjennom det meste av perioden. Det var i 1997 nesten 2,5 ganger så mange sosialhjelpstilfeller som i 1980, henholdsvis 36 og 15 tilfeller pr. 1 000 innbyggere. Veksten i antallet sosialhjelpstilfeller var særlig sterk på begynnelsen av 1980-tallet og i årene 1987-1989. Fra 1989 til 1997 har antallet tilfeller pr. innbygger gått litt ned. I perioden 1989-1994 økte antallet sosialhjelpstilfeller med 18 000, for å gå ned med 20 000 fra 1994 til 1997. Første del av perioden etter 1989 var kjennetegnet ved betydelige økonomiske problemer for husholdningene, både på grunn av stor arbeidsledighet, fallende boligpriser og store renteutgifter.

Utgiftene til sosialhjelp har økt sterkt, utgiftene var 80 prosent høyere i 1998 enn i 1986, men fra 1989 var veksten beskjeden. 3,7 milliarder kroner ble utbetalt som økonomisk sosialhjelp i 1998. Det er et komplisert årsaksmønster bak denne økningen. Det synes imidlertid klart at det er en mer langsiktig trend, den økte arbeidsledigheten på slutten av tiåret er på ingen måte den eneste forklaringen på det som har skjedd. Det er også viktig å peke på økningen i antallet enslige og enslige forsørgere.

OMSORG

Sterk utbygging av barnehagene

Mens barnehagedekningen var på snaut 21 prosent i 1980, var den steget til 52 prosent i 1998. Økningen i dekningsgraden tilsvarer en økning i antall barnehageplasser fra 50 000 til 188 000 i løpet av samme periode. På grunn av Reform 97 i grunnskolen endret i 1997 målgruppen for beregning av dekningsgrad seg fra 0-6-åringer til 0-5-åringer. 75 prosent av barn i alderen 3-5 år og 39 prosent av barn i alderen 1-2 år hadde barnehageplass i 1998. Holder vi barna under 1 år utenfor, betyr dette at seks av ti barn under grunnskolealder hadde barnehageplass i 1998.

Størstedelen av plassene er heldagsplasser. Andelen med lang oppholdstid i barnehagene (avtalt oppholdstid 41 timer eller mer pr. uke) økte fra 27 til 60 prosent i perioden 1985-1995. Siden 1995 har andelen vært stabil. Avtalt oppholdstid kan avvike fra den faktiske oppholdstiden. Nesten 69 prosent av 1-2-åringene har heldagsplass, mens 58 prosent av 3-5-åringene har det samme.

Fra og med høsten 1998 innførte Stortinget kontantstøttereformen. Hvorvidt og eventuelt hvordan denne reformen påvirker etterspørselen etter barnehageplasser, og da spesielt for aldersgruppen 1-2 år, er ennå usikkert.

115 000 barn hadde plass i skolefritidsordninger høsten 1998. Dette er mer enn en firedobling siden 1991. Nesten 50 prosent av barna i 1.-4. klasse hadde plass i skolefritidsordning i 1998. 1. klassingene hadde størst dekning med nesten 60 prosent, mens i 4. klasse hadde hvert fjerde barn plass.

Mer hjemmebasert pleie for eldre?

Det er liten tvil om at årsverksinnsatsen i eldreomsorgen har økt de siste 15 årene, også i forhold til økningen i antallet eldre. Økningen i tallet på årsverk innenfor hjemmehjelpstjenesten og i hjemmesykepleien pr. innbyggere 67 år og eldre i perioden 1980 til 1996, kom i første halvdel av 1980-tallet og etter 1992. Det totale antallet brukere av hjemmetjenester har hatt en viss økning de siste fire årene. I 1997 var over 46 prosent av brukerne over 80 år, og langt de fleste var kvinner.

Selv om årsverksinnsatsen i institusjonsomsorgen er større, er det totale antallet institusjonsplasser for eldre redusert på 1990-tallet, sett i forhold til økningen i befolkningen over 80 år. Det er færre plasser i aldershjem, mens antallet plasser i sykehjem har økt. Samtidig har tilbudet av boliger til pleie- og omsorgsformål økt betydelig, fra om lag 28 700 i 1994 til ca. 40 000 i 1997. Det har skjedd en økende tilpasning til behovene til de eldste og de mest hjelpetrengende. I 1997 var nærmere tre av fire institusjonsboere over 80 år.

Nedgangen i det totale antallet institusjonsplasser kan ha økt presset på hjemmetjenestene. Pleie- og omsorgstjenestene har dessuten fått mange nye brukere på grunn av nedbyggingen av institusjonsomsorgen i psykiatrien, gjennom reformen i helsevern for psykisk utviklingshemmede (HVPU), og på grunn av kortere liggetider i de somatiske sykehusene. Konsekvensene synes å være at pleie- og omsorgstjenestene i større grad enn tidligere har måttet prioritere de mest pleietrengende.

KULTUR

Stabilt kinobesøk

Antallet kinobesøk pr. innbygger har på 1990-tallet variert rundt 2,5 besøk pr. innbygger i året. Besøksfrekvensen var lavest i 1992 med 2,2 besøk pr. innbygger, og høyest i 1990 og 1994 med 2,7 besøk. Selv om det er blitt færre kinoer og sitteplasser, har det vært en økning i antallet forestillinger i perioden, fra 134 000 i 1980 til 216 000 i 1997. Dette kan delvis tilskrives oppblomstringen av flerkinoanlegg. Likevel har antallet besøk gått ned fra 17,5 millioner i 1980 til 10,9 millioner i 1997. Nedgangen i besøkstallet skjedde først og fremst i første halvdel av 1980-tallet, mens besøkstallet siden slutten av det samme tiåret stort sett har variert rundt 11-12 millioner.

Denne langsiktige nedgangen i besøkstallet har skjedd selv om andelen som i løpet av et år har vært på kino, ikke har endret seg noe særlig. Fra slutten av 1980-tallet til 1995 ser det ut til at en større andel av befolkningen har vært på kino, fra 46 prosent i 1987 til 53 prosent i 1995. De synkende besøkstallene skyldes at det er blitt færre storbrukere, ikke at kinotilbudet når ut til færre. Det er særlig antallet hyppige

kinobrukere blant unge som har gått ned.

Teater og opera: Svake besøkstall midt på 1990-tallet

Det har vært en svak økning i antallet forestillinger ved institusjonsteatrene på 1990-tallet. Antallet teater- og operaforestillinger økte fra 5 000 i 1980 til 6 500 i 1992. Tallet på forestillinger økte til 7 700 i 1993, en økning som imidlertid for en stor del skyldes at fire nye teatre ble inkludert i statistikken. Fra 1993 til 1997 gikk antallet forestillinger noe ned, det var 6 700 forestillinger i 1997.

Besøkstallene økte med antallet forestillinger fra 1980 til 1993. Utviklingen i besøkstallene har imidlertid vært ujevn over perioden. Besøkstallene gikk ned fra vel 300 besøk pr. 1 000 innbyggere i 1981 til 260-270 besøk pr. 1 000 rundt midten av tiåret. Etter 1986 har besøkstallene steget jevnt til 337 besøk pr. 1 000 i 1992. I 1993 da statistikken omfatter noe flere teatre, var tallet 347 besøk pr. 1 000. Fra 1993 til 1997 falt besøkstallet med 16 prosent til 293 besøk pr. 1 000 innbyggere.

Publikumsundersøkelser tyder på at teater- og operatilbudet når ut til flere. Andelen som har vært i teater eller opera siste året har økt fra 27 prosent i 1983 til 32 prosent i 1995.

Utlån fra bibliotek: Svakt økende på 1990-tallet

Utlån fra folkebibliotekene har økt siden begynnelsen på 1980-tallet. Fra et utlån pr. innbygger på 4,0 i 1980 og 1981, lå tallet på rundt 4,3 frem til 1988. I 1989 gjorde utlånstallene et hopp til 4,7 utlån pr. innbygger, og har etter det steget svakt til 5,1 utlån pr. innbygger i 1997. Dette tallet er lavt sammenliknet med de andre nordiske land, i Danmark var tallet til sammenlikning vel 15 i 1989. Publikumsundersøkelser fra slutten av 1970- og 1980-tallet viser en klar økning i andelen av befolkningen som bruker folkebibliotekene. Økningen i andelen brukere synes å ha fortsatt på 1990-tallet.

Færre løssalgsaviser pr. innbygger i 1995

Antallet eksemplarer av dagsaviser pr. 1 000 innbyggere økte nokså jevnt gjennom 1980-tallet fram til 1988-1989. I 1980 var det 429 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere, sammenliknet med 497 i 1988, og 557 i 1989. Denne økningen skjedde ganske parallelt med økningen i antallet husholdninger. Antallet eksemplarer pr. husholdning økte forholdsvis beskjedent. Etter 1989 gikk antallet eksemplarer ned med om lag 10 prosent til 510 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere (inkludert Aftenpostens aftennummer) i 1990, der tallet har holdt seg frem til 1997, med unntak av 1991 og 1995 da tallet var lavere. Nedgangen fra 1994 til 1995 skyldtes for en stor del nedgang i opplaget for løssalgsaviser.

BOLIG, OMGIVELSER OG MILJØ

Bedring i bostandard

To enkle indikatorer på boligstandard, begge hentet fra levekårsundersøkelsene, tyder på en vesentlig forbedring av boligstandarden i løpet av de to siste tiårene. Den første indikatoren går på trangboddhet: Andelen av befolkningen 16-79 år som bor trangt, ble redusert fra 16 til 7 prosent fra 1980 til 1997. Her har det imidlertid vært en svært beskjeden forbedring i løpet av 1990-tallet. Et annet mål som viser bedring i boligstandard er hvor moderne boligen er. I løpet av 15-årsperioden er det blitt færre som bor i en bolig uten bad eller wc, eller med kalde eller fuktige rom. Bare 9 prosent av befolkningen 16-79 år bodde i en umoderne bolig i 1997, mens 18 prosent levde under slike boforhold 15 år tidligere. Endringene i standard skjedde på 1980-tallet.

Forurensning og støy i lokalmiljøet

Det er vanskelig å finne gode indikatorer som sier noe om utviklingen i lokale miljøforhold. Viktige komponenter for lokal luftforurensning er nitrogendioksid (NO_2), svoveldioksid (SO_2) og svevestøv. Konsentrasjonen av SO_2 har avtatt betydelig siden slutten av 1970-årene, i takt med nedgangen i utslippene. Det samme gjelder for bly. Den lokale forurensningen i de store byene består i dag i hovedsak av nitrogenoksider og svevestøv. Eksos fra biler er den største kilden til NO_2 og gir i tillegg store mengder svevestøv. Asfaltslitasje og vedfyring er også viktige utslippskilder av svevestøv. Den betydelige trafikkveksten som nå skjer i veitransporten, er derfor et viktig miljøproblem. Utslippene av nitrogenoksider og svevestøv har imidlertid gått ned på 1990-tallet, til tross for en betydelig trafikkvekst.

Å trekke slutninger fra dette til hvordan miljøbelastningene har utviklet seg for den enkelte er vanskelig. Det man vet, er at nitrogenoksider og svevestøv gir økt risiko for luftveisplager. Konsentrasjonene av begge disse to komponentene er fremdeles så høye at mange utsettes for nivåer som er bekymringsverdige. Omtrent 330 000 personer over 16 år opplever veitrafikkstøy som noe eller meget plagsomt inne i sin egen bolig, i tillegg er rundt 1 million nordmenn utsatt for veitrafikkstøy over veiledende grenseverdi. De samfunnsøkonomiske kostnadene på grunn av

helseskader forårsaket av lokal luftforurensning er betydelige. Et eksempel fra Oslo: Beregninger viser at økte utgifter til offentlig helsevesen, produktivitetstap og økt dødelighet som følge av svevestøvforurensningen beløper seg til om lag 950 millioner kroner pr. år. Det knytter seg imidlertid en del usikkerheter til dette tallet.

Miljøbelastningene vil blant annet avhenge av hvordan bosettingsmønsteret utvikler seg, og hvor mye tid som brukes i nærmiljøet. Ifølge levekårsundersøkelsene var andelen som oppga at de var utsatt for støy fra veitrafikk omtrent den samme i 1997 som i 1980: Henholdsvis 14 og 13 prosent. I alt var det 27 prosent av den voksne befolkningen som i 1995 svarte at de var utsatt for en eller flere former for forurensning fra ulike kilder ved boligen.

KRIMINALITET

Levekår og kriminalitet

Trygghet for liv og eiendom må regnes som et viktig velferdsgode. Hvor trygt eller utrygt nordmenn har det, og hvordan dette endrer seg, er imidlertid vanskelig å måle. De forskjellige målemetodene gir også forskjellige resultater. Ser vi på utviklingen i etterforskede lovbrudd synes utviklingen entydig og negativ:

Fra 1980 til 1998 har antallet etterforskede lovbrudd pr. 100 000 innbyggere mer enn fordoblet seg. Den mest markerte økningen skjedde på 1980-tallet. Hovedmassen av registrert kriminalitet utgjøres hele tiden av vinningskriminaliteten, mer enn to av tre ferdig etterforskede forbrytelser i 1998 var tyverier og annen tradisjonell vinningskriminalitet. Utviklingen i antall lovbrudd gjennom perioden har mange komponenter. For det første har det med stor sannsynlighet skjedd en reell økning i antall lovbrudd. For det andre kan politiets praksis ha endret seg, for eksempel har det skjedd betydelige endringer i politiets registreringsrutiner. Politiet kan også ha endret sin prioritering av ressursbruken, eksempelvis er ØKOKRIM blitt opprettet i perioden, samtidig som kontrollen av narkotikalovbrudd har hatt høy prioritet. Dette er da også lovbruddstyper der økningen har vært særlig stor. For det tredje kan publikum ha endret sin anmeldelsesatferd, eksempelvis vil en høyere andel forsikringstakere gjøre at flere har noe å hente ved å anmelde vinningslovbrudd. På den annen side har politiets oppklaringsprosent vært lav og synkende gjennom store deler av perioden, dette kan ha resultert i at færre har sett noen nytte i å anmelde særlig tyverier. I sum er det grunn til å regne med at den faktiske kriminaliteten har økt betraktelig når man ser hele perioden under ett, men feilkildene ved statistikken er altså mange.

Etterforskede grove sedelighetsforbrytelser øker noe igjen

De grove voldsforbrytelsene økte sterkere på 1980- og begynnelsen av 1990-tallet enn i tiårene før. Vi opplevde et særlig stort hopp i begynnelsen av 1990-årene, mens årene 1994-1996 til dels ga en klar nedgang. I de to siste årene har frekvensen av slike lovbrudd igjen økt, men ikke så langt som til toppnivået i 1993. Også her kan det diskuteres i hvilken grad dette er et uttrykk for reelle tendenser: En viktig andel av utviklingen i de groveste voldslovbruddene kan tilbakeføres til utviklingen i de groveste sedelighetslovbruddene. Her sto vi sannsynligvis først overfor en økende anmeldelsestilbøyelighet, i takt med økende oppmerksomhet og bevissthet rundt lovbrudd som voldtekt og incest. Nedgangen i registrerte grove voldslovbrudd på midten av 1990-tallet skyldtes delvis en markert nedgang i antall anmeldte og etterforskete lovbrudd av denne typen, en nedgang som særlig omfattet sedelighetslovbrudd rettet mot barn. En nærliggende antakelse er at den såkalte "Bjugnsaken" økte folks skepsis mot å anmelde lovbrudd med slike trekk. Utviklingen i anmeldte grove sedelighetslovbrudd i de tre siste årene kan tyde på at denne trenden nå ikke gjør seg gjeldende lenger.

For grove voldsforbrytelser som drap, drapsforsøk, grov legemsbeskadigelse og grovt ran har endringene vært relativt små på 1990-tallet. Antallet drap og drapsforsøk har vist en viss nedadgående tendens.

Offerfrekvensen er nokså stabil...

Befolkningens utsatthet for vold har vært temaet i samtlige levekårsundersøkelser i perioden. Her har utviklingen vært langt mer stabil, i alle undersøkelsene fra 1983 til 1995 svarer 4 til 5 prosent av de spurte at de har vært utsatte for vold eller trusler om vold i løpet av det siste året. Først i 1997 stiger andelen til 6 prosent. Hvordan harmonerer så dette med den tidvis betydelige økningen i anmeldt og etterforsket grov voldskriminalitet?

En viktig forklaring på denne forskjellen ligger i at grove voldslovbrudd fremdeles er en svært sjeldent forekommende hendelse, så sjelden at den i liten grad vil fanges opp gjennom intervjuundersøkelser av denne typen. Videre vet man at ofrene for de groveste voldslovbruddene ofte tilhører marginaliserte samfunnsgrupper som i liten

grad nås gjennom levekårsundersøkelser. Ser vi på de gruppene med sosiale problemer som levekårsundersøkelsene når, er resultatene entydige. Utsattheten for vold og trusler er mer enn dobbelt så høy for sosialhjelpsmottakere og langvarig arbeidsledige enn for befolkningen i sin helhet. En feilkilde i denne sammenlikningen er imidlertid at levekårsundersøkelsenes generelle spørsmål om vold ikke ser ut til å fange opp den volden som enkelte yrkesgrupper er utsatt for i sitt arbeid.

...men unge kvinner hyppigere utsatt

Tidligere har menn, og i særdeleshet unge menn, vært de som i høyest grad blir utsatt for vold og trusler. Det er også denne befolkningsgruppen som fullstendig dominerer blant de registrerte gjerningsmennene i kriminalstatistikken. Kort og forenklet sagt: Unge menn rammes av unge menns handlinger. I 1997 viser imidlertid levekårsundersøkelsene en ny fordeling: Menn og kvinner rammes i omtrent like stor grad av vold og trusler om vold. Særlig er det offerfrekvensen blant de yngste kvinnene som har gjort et hopp.

I 1997 svarte 14 prosent av de spurte i Levekårsundersøkelsen at de hadde vært utsatt for tyveri og skadeverk i løpet av det siste året, den samme andelen som vi fant seks år før. Det er denne typen lovbrudd som sannsynligvis utgjør det tallmessig viktigste innslaget når folk skal vurdere om kriminaliteten påvirker deres levekår.

Stabil frykt for vold

Andelen i befolkningen som er noe eller svært urolige for å bli utsatt for vold når de går ute alene på bostedet, har heller ikke vist noen vesentlig økning fra 1983 til 1997. Om lag én av ti rapporterer slik uro. Her er det imidlertid svært markerte kjønns- og aldersforskjeller. Kvinner er mye uroligere enn menn, og de eldste kvinnene har den høyeste angsten for vold. Mer enn hver femte kvinne over 67 år er urolig for å bli utsatt for vold eller trusler på bostedet. Antakelig forverrer dette deres levekår, blant annet ved å redusere deres bevegelsesfrihet. I levekårsundersøkelsen 1997 ser vi også en like høy andel "fryktsomme" blant de yngste kvinnene (16-24 år). Frykten for vold er større i byene enn i mindre tettbygde strøk.

Artikkelen er en revidering av tilsvarende artikler i Samfunnsspeilet nr. 4/1994, 4/1995, 4/1996 og 4/1997. Forfatterne arbeider i Statistisk sentralbyrå, ved Seksjon for levekårsstatistikk, Seksjon for helsestatistikk, Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk, Seksjon for arbeidsmarkedsstatistikk og Seksjon for demografi og levekårsforskning. Befolkningsutviklingen er kommentert av forskningssjef Lars Østby. Rådgiver Tor Petter Bø har beskrevet utviklingen på arbeidsmarkedet, mens rådgiver Arne Andersen har skrevet kommentarene om kultur, inntekt og forbruk. Førstekonsulent Jorun Ramm står for kapitlene om helse og omsorg, og konsulent Kurt Jonny Einarsen har skrevet om utdanning. De øvrige kommentarene er skrevet av redaktør Dag Ellingsen.

BEFOLKNING:

Andelen barn 0-6 år og eldre 80 år og over i befolkningen pr. 1.1. Prosent

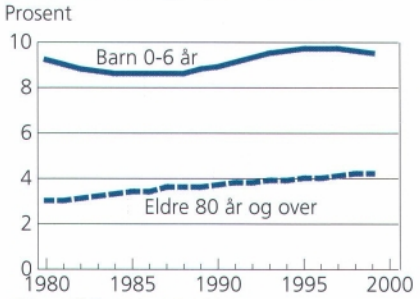

Kilde: Befolkningsstatistikk

Antall utenlandske statsborgere pr. 1.1.

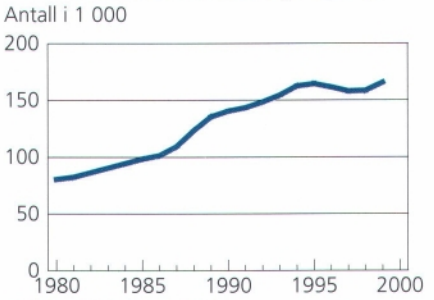

Kilde: Befolkningsstatistikk

Samlet fruktbarhetstall[1]

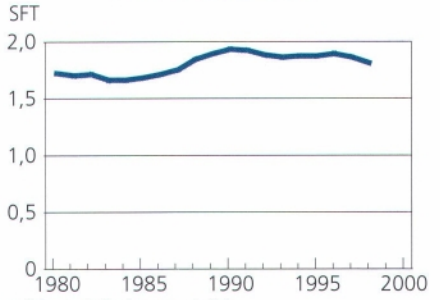

Kilde: Befolkningsstatistikk

Samboerskap: Andel av alle kvinner 20-44 år. Prosent

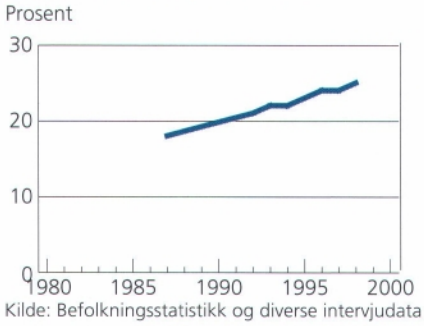

Kilde: Befolkningsstatistikk og diverse intervjudata

Beregnet andel skilte kvinner etter 40 års ekteskap. Prosent[2]

Kilde: Befolkningsstatistikk

Enslige forsørgere som andel av alle barnefamilier i barnetrygden. Prosent

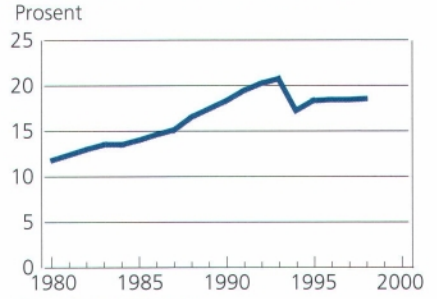

Kilde: Rikstrygdeverket

HELSE:

Forventet levealder ved fødselen

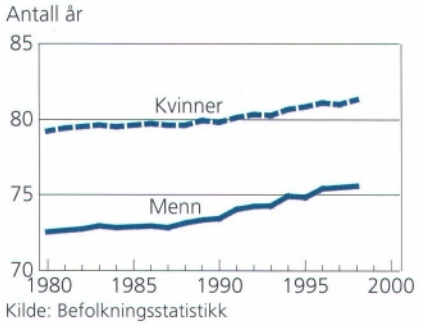

Kilde: Befolkningsstatistikk

Døde pr. 100 000 innbyggere 1-64 år, aldersstandardiserte rater

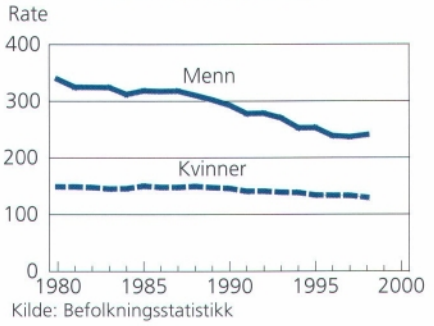

Kilde: Befolkningsstatistikk

Nye tilfeller av kreft pr. 100 000 innbyggere, aldersstandardiserte rater

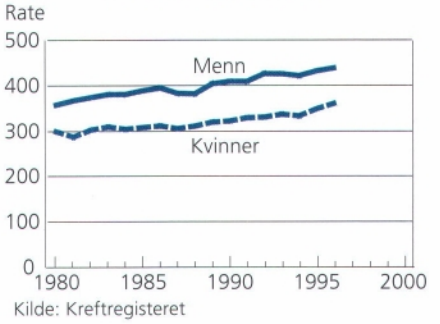

Kilde: Kreftregisteret

Selvmord pr. 100 000 innbyggere

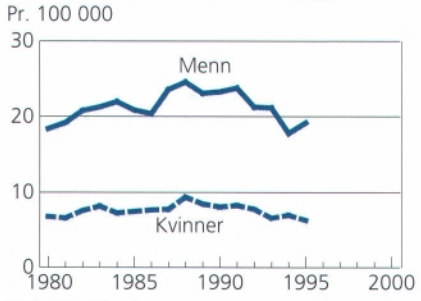

Kilde: Dødsårsaker

Aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år

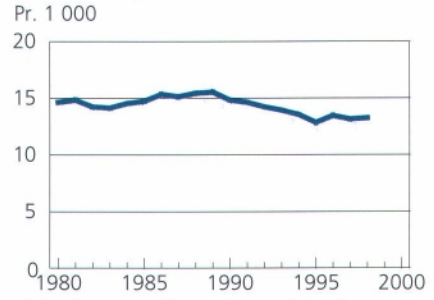

Kilde: Abortstatistikk og Statens Helsetilsyn

Andel dagligrøykere 16-74 år. Prosent

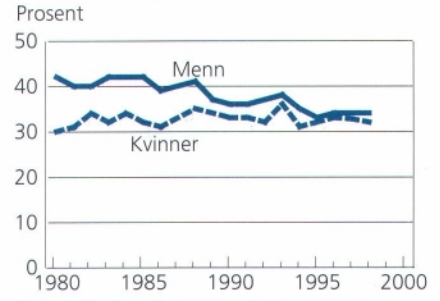

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelser

Alkoholforbruk: Liter ren alkohol pr. innbygger

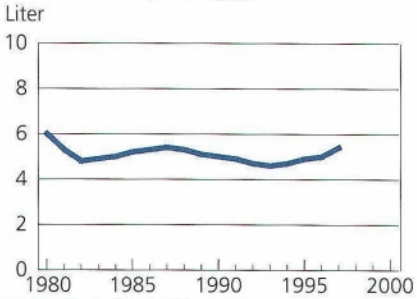

Kilde: Alkoholstatistikk

UTDANNING:

Andel 16-18-åringer i videregående skole. Prosent

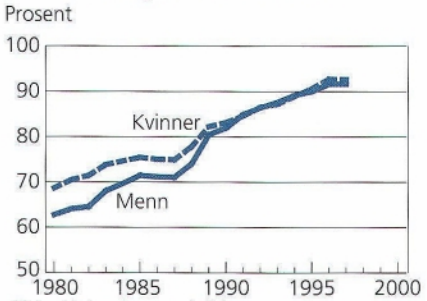

Kilde: Utdanningsstatistikk

Andel 19-24-åringer ved universiteter og høgskoler. Prosent

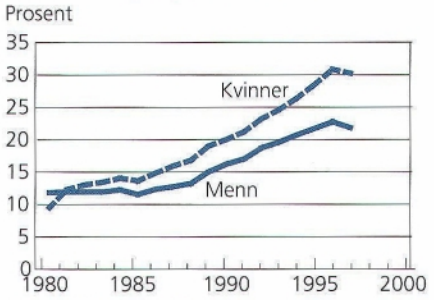

Kilde: Utdanningsstatistikk

ARBEID:

Andel 25-66 år som er sysselsatte. Prosent

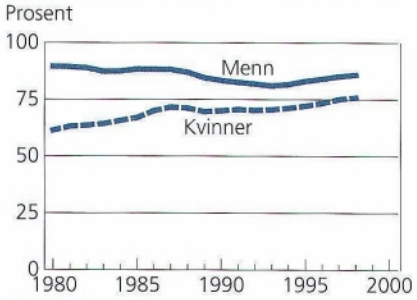

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen

Faktisk arbeidstid pr. uke blant sysselsatte 16-74 år[3]

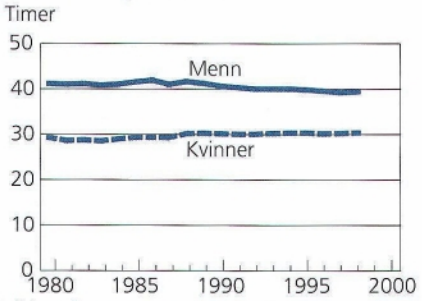

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen

Andel gifte/samboende kvinner med barn 0-6 år i arbeidsstyrken. Prosent

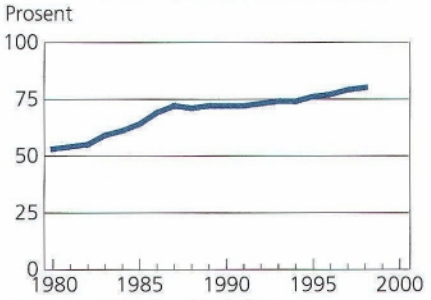

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen

Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken[4]

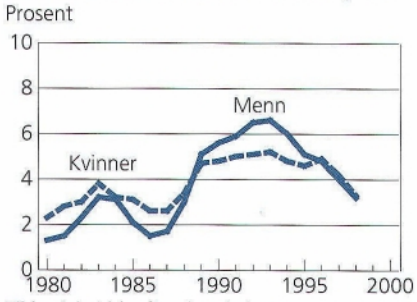

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen

Andel langtidsledige. Prosent

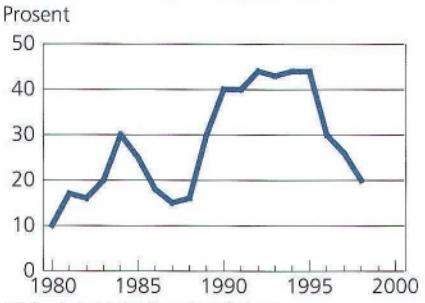

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen

Andel uførepensjonister 16-66 år. Prosent

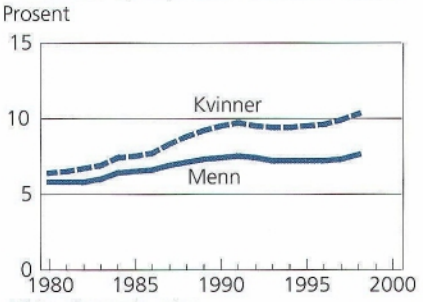

Kilde: Rikstrygdeverket

INNTEKT OG FORBRUK:

Disponibel inntekt pr. innbygger. 1998-kroner

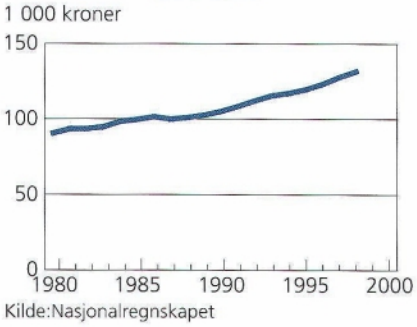

Kilde:Nasjonalregnskapet

Inntektsandel for tidelen personer med lavest og høyest inntekt. Prosent[5]

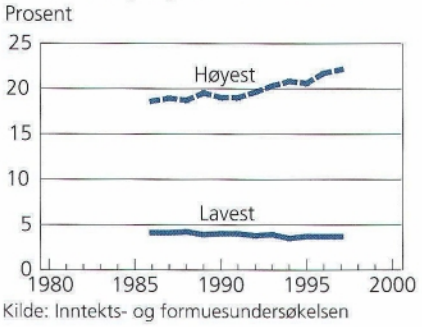

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen

Sosialhjelp: Stønadstilfeller pr. 1 000 innbyggere

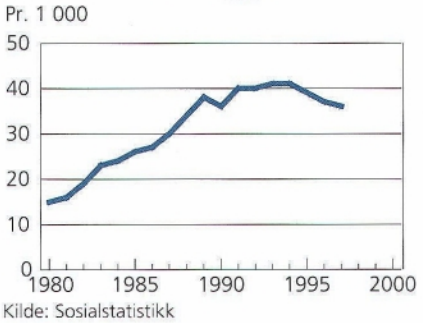

Kilde: Sosialstatistikk

Andel av forbruksutgift til matvarer, reiser og transport og bolig, lys og brensel. Prosent

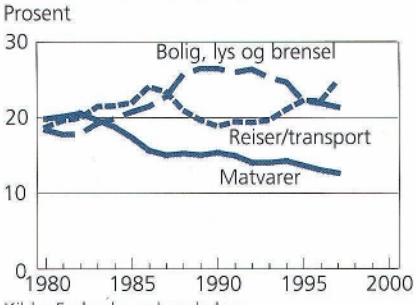

Kilde: Forbruksundersøkelsen

OMSORG:

Barn 1-5 år i barnehage av alle barn 1-5 år. Prosent

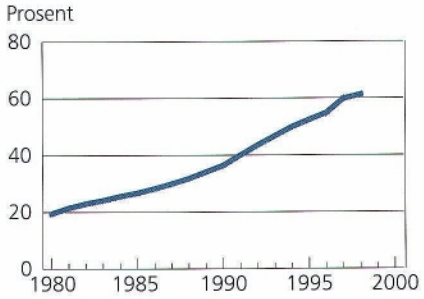

Kilde: Barnehagestatistikk

Hjemmesykepleien og hjemmehjelptjenesten: Årsverk pr. 1 000 innbyggere 67 år og over[6]

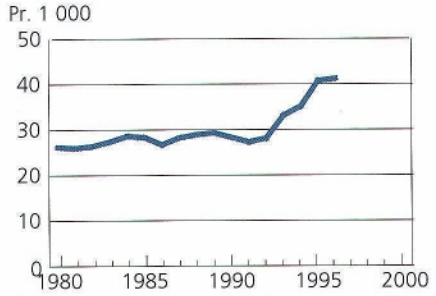

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk

KULTUR:

Kinobesøk pr. innbygger

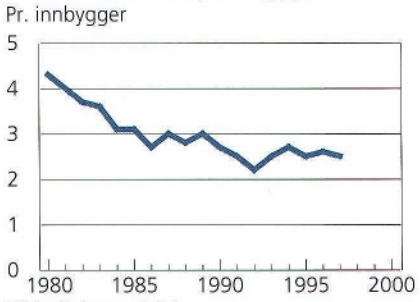

Kilde: Kulturstatistikk

Teater og opera: Besøk pr. 1 000 innbyggere

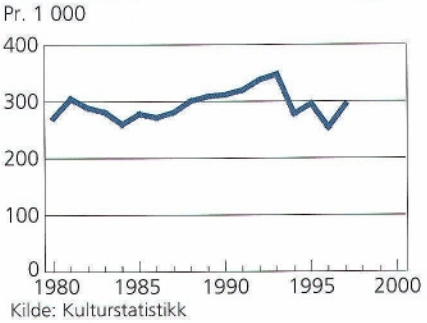

Kilde: Kulturstatistikk

Folkebibliotek: Utlån pr. innbygger

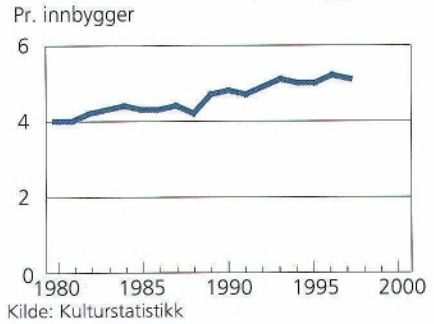

Kilde: Kulturstatistikk

Dagsaviser: Eksemplarer pr. 1 000 innbyggere[7]

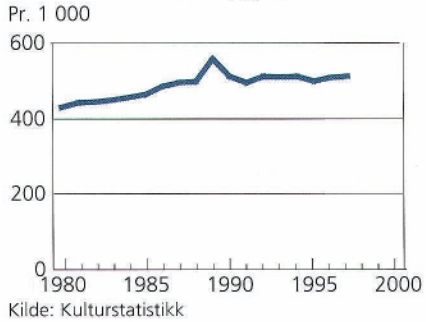

Kilde: Kulturstatistikk

BOLIG OG MILJØ:

Andel som bor trangt, som bor i umoderne bolig og som er utsatt for støy i boligen. Prosent[8]

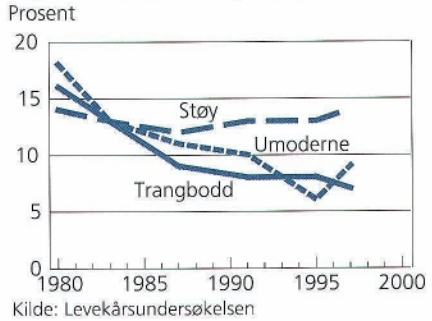

Kilde: Levekårsundersøkelsen

KRIMINALITET:

Forbrytelser i alt og grove voldsforbrytelser pr. 100 000 innbyggere[9]

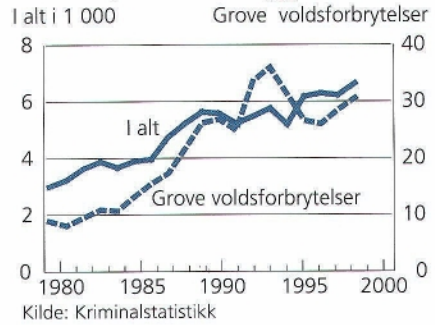

Kilde: Kriminalstatistikk

[1] Sum av ettårige fruktbarhetsrater 15-44 år. Antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer.
[2] Under forutsetning av at et kull gifte kvinner gjennomlever de varighetsspesifikke skilsmisseratene vedkommende år, og at dødsfall og flytting til/fra utlandet ikke forekommer.
[3] Brudd i tidsserien pga. endringer i undersøkelsesopplegget f.o.m. 1988.
[4] Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 (økning i ledighetstallet med 0,5 prosentpoeng pga. endringer i undersøkelsen).
[5] Inntekt er husholdningens inntekt etter skatt pr. forbruksenhet (E=0,5).
[6] Tallene omfatter ikke årsverk innen administrasjon og ledelse. Tall for 1994 er basert på de 331 kommunene som har kunnet oppgi årsverk innen hjemmetjenestene.
[7] Bare aviser som utkommer 6 dager i uka. Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis.
[8] En person bor trangt hvis personen bor alene og disponerer ett rom eller personene tilhører en flerpersonhusholdning som disponerer mindre enn ett rom pr. person. En bolig er umoderne hvis den er uten bad eller WC, eller er kald eller fuktig.
[9] Omfatter voldtekt, utuktig omgang med barn under 14 år, incest, grov legemsbeskadigelse, drap og grovt ran.

Barn og unge
Aktuell statistikk

Barn og unge. Aktuell statistikk samler utvalgte deler av Statistisk sentralbyrås data om barn og unge under 18 år og presenterer regionale tall med korte tekster, tabeller og figurer.

Barn og unge. Aktuell statistikk utgis som ett hefte med informasjon på landsbasis og 19 fylkeshefter. Landssammendraget gir tall for landet som helhet og for de enkelte fylkene der det har vært mulig. Tallene i fylkesheftene er på kommunenivå, eller på fylkes- og landsnivå hvis statistikken ikke kan gis på mindre geografiske enheter.

Del 1 (utgitt mars 1998) dekker barn i befolkningen, familieforhold, barns helse, deres kontakt med rettsvesenet og barns fritid. Del 2 ble utgitt i mars 1999, med disse emnene: Barn i barnehager, barn og unge i skolen, unge i arbeidsstyrken, barn og økonomi, og barn i barnevernet.

Barn og unge. Aktuell statistikk er et aktuelt oppslagsverk som retter seg mot alle som interesserer seg for og/eller arbeider med barn, det være seg planleggere i kommuner og fylker, politikere, personer som har sitt daglige virke blant barn og allmennheten generelt.

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå,
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

Priser:
Pr. hefte kr 50,- inkl. mva.
Pakkepris (19 fylkeshefter og landssammendrag) kr 600,- inkl. mva.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

A-blad

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4722-5
ISSN 0801-7603

Pris:
Institusjonsabonnement kr 280,- pr. år
Privatabonnement kr 190,- pr. år
Enkeltnummer kr 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway